

ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆԻ

ԵՐԵՎԱՆ 1966

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

НАЗ И Д А Н И Я Н У Ш И Р В А Н А

Подготовка текста и предисловие
Б. Л. ЧУКАСЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1966

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒՄՆԻ

Աշխատասիրությամբ

Ր. Լ. ՉՈՒԴԱՍՋՅԱՆԻ

A $\frac{\pi}{39336}$

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1966

Միջնադարյան արձակի ամենահամառոտ ու սեղմ ձևերից մեկը՝ խրատը, արևելյան ժողովուրդների մեջ մեծ տարածում ունեցող գրական տեսակներից է եղել:

Որպես ժողովրդի դարավոր կենսափորձի, նրա բարոյական հասկացողությունների, նրա մտածողության արդյունք՝ խրատները ստեղծվել, գրի են առնվել ու մշակվել դեռևս հին աշխարհում՝ իրենց վրա կրելով ժամանակի իշխող գաղափարախոսության, սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների կնիքը:

Հին աշխարհի և միջնադարի խոշոր մտածողների ու գործիչների, անգամ առանձին իշխողների անունով շատ խրատներ են մեզ հասել, որոնք հիմնականում իրենց ծագումով ժողովրդական են, բայց մշակողների գրչի տակ նոր երանգ ու բովանդակություն են ստացել: Հեղինակային համարվող խրատները՝ ապրելով ժողովրդի մեջ՝ դարերի ընթացքում նույնպես մշակվել ու հղկվել են, հարստացել են նրա կենսափիլիսոփայությանը և նորից վերադարձել գրականությանը:

Միջնադարյան գրական երկերում առատորեն սփռված խրատները, որոնք արտացոլել են ժամանակի բարոյական նորմաները, դարեր շարունակ կրոնական պատվիրաններին ու գործող օրենքներին զուգահեռ կիրառվել են որպես հասարակական տարբեր խավերի ու դասակարգերի, մարդկանց առօրյա հարաբերությունները կարգավորող ոչ-պաշտոնական

«օրենքներ»։ Այս իսկ առումով դրանք մեծ ժողովրդականության են ունեցել, ուսուցվել են դպրոցներում, քարոզվել են բեմերից։

Գրական այս տեսակը բեկվել է շափածո ու արձակ խոսքի մեջ, հարստացրել է միջնադարյան բարոյա-խրատական գրականությունը, նոր հարցեր ու խնդիրներ թելադրել նրան։

Այս տեսակետից իսկ խրատները ճանաչողական մեծ արժեք են ներկայացնում և արժանի են բազմակողմանի ուսումնասիրության։

Խրատագրությունը Խառնում և մեհակա երկրներում։ Սասանյան Պարսկաստանում զրադաշտական կրոնական գրականությունը զուգահեռ ծաղկում է ապրել նաև խրատագրությունը։ Պահլավ գրականության մեջ Ատրպատ Մարասպանտի, նրա որդի Զարթոշթի և թոռ Ատրպատ Զարթոշթի, Բախթաֆրիտի, Բուզարգմահի, Խոսրով Նոշիրվանի, Վեհ-զատ Ֆիրոզի, Ատար Ֆարնբազի Ֆարխուզադի և այլոց անուններով հուշակված շատ փանդնամակներ ու անդարձներ (խրատականներ) են գոյություն ունեցել¹։ Խրատագրությունը Խրանում արտակարգ վերելք է ապրել VI դարում, երբ «արդարադատ» հուշակված Նուշիրվան (Անուշիրվան) արքայի² (531—579)

¹ Տե՛ս Andarj-i Aoshnar-i Danak, Edited by Ervad Bamanji Nasarvanji Dhabhar, M. A., Bombay, 1930, p. VII. Այստեղ և հետագայում անունները տառադարձվում են ըստ աղբյուրների։

Հիշված խրատականներից պահլավագետ Հ. Թիրյաքյանի ջանքերով հայերեն են թարգմանվել Ատրպատ Մարասպանտի, Վեհ-զատ Ֆիրոզի, Խոսրով Նոշիրվանի խրատական գրքերը. տե՛ս «Ատրպատ Մարասպանտայ Անդարձ», թարգմանեց ի պահլավ բնագրին հանդերձ ծանոթությամբ Հ. Թիրյաքյան, Նյու-Յորք, 1909։ «Գանձ շայեկան, Փարսի Պերոզ, Խոսրով Կուստան, Մատիկան ճատրակի», թարգմանեց Հ. Թիրյաքյան, «Հանդէս ամսօրեայ», 1955, էջ 49—56, 189—204, 1956, էջ 491—518, 1957, էջ 191—213։ Նույնը նաև առանձին գրքով «Զորս պահլավիկ բնագիրներ», թարգմանեց պահլավ բնագրին Հ. Թիրյաքյան, Վիեննա, 1957։

² Սասանյան Խոսրով Ա Նուշիրվան արքան՝ Կավատի որդին, տիրող զրադաշտական վերնախավի կողմից հուշակվել է արդարադատ։

հրամանով կազմվում են խրատական գրքեր, հնդկական բնագրից պահպանվածների է թարգմանվում հանրահոշակ «Քալիլե և Դմնե» խրատականը:

Պահպանված գրականության մեջ խրատը հավասարազոր է դիտվել գիտությանը. «Գանձ շայեկան» մատյանում խրատը հետևյալ ձևով է բնորոշվում. «Յատկութին ականջալուր խրատու (այն է) զյորդորս ոստակս քաջ ճանաչել (իմա՝ տրուած բարի խրատները լաւ ի միտ առնուլ—Հ. Թ.) և անոնցմով վարիլ և այն գործը որ կատարել չէ արժան, (անկէ) զգուշանալ»³: Այս նույն հուշարձանում հարց է տրվում. «Վասն մարդկան հնարքներու մէջ ո՞րը աւելի զօրաւոր է». պատասխանը՝ «Գիտութիւն և խրատ»: Իսկ թե սրանցից ո՞րն է ավելի կարեւոր, պատասխանը լինում է. «Խրատ ի ճանաչումն իրաց և գիտութիւն յընտրողութիւն (լաւ է)»⁴:

Խրատական գրականությունը իր ուրույն ու կարեւորագոյն տեղն է ունեցել հայ մատենագրության մեջ: Հատկանշական է, որ մեսրոպյան տառանիշներով գրված առաջին հայերէն խոսքերը իմաստություն ու խրատ ձեռք բերելու, նրանց էության մեջ թափանցելու հորդոր են եղել՝ «Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ», և ասլա ողջ «Առակաց գիրքը»:

Եւ այս ավանդը դարեր է ապրել, կրթել սերունդներ: Միջնադարի հայ մտածողները բարձր են գնահատել խրատի ուսուցողական դերը, նրա դաստիարակչական նշանակությունը և իրենց գործունեության ընթացքում միշտ դիմել են նրան:

Դեռեւս խրատի դասական տեսակին՝ կարճ ու համառոտ, անգամ ասացվածքի բնույթ կրող գիպուկ խորիմաստ խոսքի ենք հանդիպում Եղնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ին կցված «Խրատք»-ում⁵, որը հաճախ առանձին արտագրվել է հայկա-

³ «Զորս պահավիկ բնագիրներ», էջ 29:

⁴ Անդ, էջ 31—33:

⁵ Եղնիկայ վարդապետի Կողբացոյ Եղծ աղանդոց, Բիֆլիզ, 1914, Էջ 209—219:

կան ձեռագրերում: Ճիշտ է այդ խրատականը ավելի կրոնական բովանդակություն ունի, բայց դրա մեջ կան նաև, ինչպես դիտում է Մ. Աբեղյանը, «ընդհանուր կենցաղական բովանդակությամբ բարոյական խրատներ... Մի քանի այսպիսի իմաստալից ասացվածներ կան և «Եղծի» մեջ»⁶:

Հետագա դարերի մեր մատենագրության մեջ հանդիպում են և թարգմանական և ինքնուրույն խրատականներ՝ իրենց բաղում խմբագրություններով ու տարբերակներով («Խրատք Խիկարայ», «Բանք իմաստասիրաց», «Խօսք և բանք իմաստասիրաց լաթինացոց ասացեալ» և այլն):

Ավելի ուշ ժամանակներում՝ XIII դարում, Հովհաննես Երզնկացին իր ճառերից մեկում խրատի կարևորության մասին հետևյալն է գրում. «... Տղայի միտքն որպէս յատակ հայելի է, մի՛ թողուր որ անխրատ վարժի, որ մեղաց ժանգն ի վերայ չնստի և չապականէ: Տղայի միտքն որպէս կակուղ մոմ է, զրարի խրատն և զիմաստութեան ուսումն դիր ի վերայ մատենհար, որ այլ պիղծ և վատթար իրք չկերպարանի ի միտքն: Տղայի միտքն յատակ ակն է աղբերջրոյ, մի թողուր ճապաղի կամ ցամաքի, և դառն և աղտաղտուկ և օտար ջուր ի ներքոյ մտանէ և խառնեալ պղտորի...»⁷:

Արաբական գրականության մեջ ևս խրատը ընդունված գրական տեսակ է եղել: Դրա մասին է վկայում VIII դարի

⁶ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք Ա, Երևան, 1944, էջ 148—149:

⁷ «Բաղմավկա», 1887, էջ 211—212: Հովհաննես Երզնկացին այս միտքը իր խրատական բանքերից մեկում հետևյալ կերպ է ասում.

Բայց կամիմ ևս խօսել բանիկ մի բանի,
Լըսեցէք իմ եղբայրք՝ ու որդիք սիրելի.
Տղայոց միտք գերթ մոմ կակուղ կու լինի,
Մատնէհար դիր դուստմն, որ շուտով նըստի:

Ջերթ դուսիկ է մատղաշ, որ հեշտ ուրիշ,
Հայելի է պալծառ, որ ժանդ նա շունի,
Ջերթ դուսիկ է խալաս, որ այսպ շերեի,
Ջերթ ջոհար ակն է լալ, որ լոյս կու ցաթի:

(Ա. Սրապյան, Հովհաննես Երզնկացի, էջ 185)

ականավոր գրական գործիչ Իբն ալ-Մուկաֆֆայի «Ալ-ադաբ սալ-քաբիր» և «Ալ-ադաբ աս-սադիր» («Խրատներ մեծ գործերի համար» և «Խրատներ փոքր գործերի համար») գրքերի գոյությունը: Իբն ալ-Մուկաֆֆան «Խրատներ փոքր գործերի համար» գրքի առաջաբանում գրում է. «Այս գրքում բերվում են այն մարդկանց արժանավոր ասույթները, ովքեր հոգ են տարել կատարելագործելու իրենց հոգին, պարզելու իրենց հայացքները և մտածողության աշխուժությունը: Դրանց մեջ ցույց են տրվում արժանի արարքների ու արհիվ գործերի կատարման ուղիները»: Արաբ գրականության պատմաբան Հանս ալ-Ֆախուրին ալ-Մուկաֆֆայի գրքերում ընդգրկված խրատների հիմնական մասը թարգմանական է համարում: «Երևու գրքերում էլ,— գրում է ալ-Ֆախուրին,— ղգացվում է պարսկական, հնդկական ու հունական մշակույթի ազդեցությունները: Պարսկական ազդեցությունը ղգացվում է բաղմաթիվ փոխառյալ ասացվածքների վրա, որոնք թարգմանված են պարսկերենից, Սասանյան ժամանակաշրջանին վերաբերող պատմական օրինակներում և որոշ խորհուրդներում, որոնք թելադրված են Արտաշիրի ժամանակաշրջանի ղեկավարման սխտեմից... Երևու աշխատություններում պարզորոշ բացահայտվում է պարսկական մշակույթի և մտածելակերպի ազդեցությունը, որոնք իրենց հետքերն են թողել ժամանակի քաղաքական ու հասարակական կյանքի վրա»:

Այս նույն ալ-Մուկաֆֆան պահլավերենից արաբերենի է թարգմանում նաև «Քալիլ և Դմնեն»: Այստեղ կենդանիների ու թռչունների բերանով տրվող խրատներում ձգտում կա կարգավորելու ընդհանրապես հասարակական հարաբերությունները և մասնավորապես իշխողների ու նրանց ենթակաների պարտավորությունները իրար նկատմամբ:

Վաղ միջնադարյան Իրանում լայն տարածում են ունեցել Նուշիրվանի անունով հայտնի խրատները, որոնք հետագա-

⁸ Ханна аль-Фахури, История арабской литературы, т. 1, М., 1959, стр. 341-342.

յում, ավելի ուշ ժամանակներում, թարգմանվելով նոր պարսկերենի ու հարևան ժողովուրդների լեզուներով և կամ օգտագործվելով գեղարվեստական գրականության մեջ, մեծ ճանաչում են ստացել:

Ան-Նադիրի «Ֆիհրիստում» («Ցանկում» — մոտ 988 թ.), որտեղ հիշատակված են ժամանակի արաբերեն կարևոր ինքնուրույն ու թարգմանական գրքերը, պարսկական, հունական, հնդկական և արաբական բարոյա-խրատական գրականության շարքում նուշիրվանին վերագրվող երեք խրատական է հիշված⁹: Իսկ ավելի վաղ ժամանակներից նուշիրվանի անունով պահլավերեն մի փոքրածավալ խրատական է պահպանվել՝ «Անդարձի խոսքով-ի Կավատան» խորագրով¹⁰:

Նուշիրվանի խրատների նոր պարսկերեն տարբերակները, որոնք իրենց ծագումով հիմնականում ժողովրդական են և հարուստ նրա կենսափորձի ու կենսափիլիսոփայության արտացոլումով, Մերձավոր Արևելքի երկրներում լայն ճանաչում են ստանում X դարից հետո, նամանավանդ որ Ֆիրդուսին դրանք չափածոյի է վերածում և մեծ չափով նույնպես խրատների տարածմանը:

Նուշիրվանի անունով խրատականներ են պահպանվել նաև հայկական միջնադարյան ձեռագրերում՝ երկու խմբագրություն՝ և բազմաթիվ տարբերակներով, որոնցից մեկը XVIII դարից սկսած բազմաթիվ հրատարակություններ է ունեցել:

⁹ К. А. Иностранцев, Персидская литературная традиция в первые века Ислама. „Записки Императорской академии наук“ по историко-филологическому отделению, т. VIII. № 13, стр. 17.

¹⁰ См. E. W. West, *Pahlavi Literature*, „Grundriss der Iranischen Philologie“, II, 112; Ed. G. Brown, *A Literary History of Persia*, v. I, Cambridge, 1956, p. 107: Այս խրատականի մի քանի այլ հուշարձանների հետ 1912 թ. հայերենի է թարգմանել պահլավագետ Հ. Թիրյաքյանը, որը 1957 թվականին լույս է տեսել «Հանդէս ամսօրեայ»-ում, էջ 198—202: Նոր պարսկերեն թարգմ. տե՛ս ماهیار ثوابی، اندرز دانايدان، نشریه دانشکده تربیت مدرس، شماره ۱، ۱۳۳۹، ص ۱۴۳—۱۴۴.

Հայ-իրանական գրական առնչությունները ուսումնասիրելիս մենք ուշադրություն դարձրինք Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությանը, որի լեզվա-ոճական առանձնահատկությունները մեզ ենթադրել տվին, որ թարգմանությունը կատարվել է պարսկերենից և ոչ արաբերենից, ինչպես կարծել են առանձին բանասերներ: Հետագա պրպտումները և ձեռքի առկ եղած Նուշիրվանի պարսկերեն խրատների համեմատությունը հայկական տարբերակների հետ բավականին մեծ ընդհանրություններ ի հայտ բերեցին և հաստատեցին մեր ենթադրությունը (մանրամասն տե՛ս էջ 33—47):

Հայկական թարգմանությունը արժեքավորվում է մասնավորապես նրանով, որ այստեղ խմբագրական միջամտությունները ավելի քիչ են, քան պարսկական տարբերակներում, իսկ քանի որ խրատների պարսկական ամբողջական բնագիրը դեռևս չի հայտնաբերվել՝ հայկական թարգմանությունը կարող է բնագրի վերականգնման համար վստահելի հիմք հանդիսանալ:

Նուշիրվանի խրատների գաղափարական բովանդակությունը: Վերը հիշված Նուշիրվանի պահլավերեն խրատականը պրոֆ. Բրագինսկին դնահատում է ընդհանրապես իբրև ձանձրալի, կեղծ բարեպաշտական երկ, որի մեջ, ինչպես ժամանակի մի շարք այլ դիդակտիկ ստեղծագործություններում, թափանցել է երկրային կյանքի անցողիկության, ունայնության և երկնային թաղավորությանը ապավինելու գաղափարը¹¹:

Նուշիրվանի թե՛ պարսկերեն և թե՛ հայերեն խրատականները՝ ունենալով հանդերձ այս գծերը, միաժամանակ պարունակում են այնպիսի խորհուրդներ, որոնք արտացոլում են նաև ժողովրդական լայն խավերի տրամադրությունները, նրանց կենցաղի առանձին կողմերը, ֆեոդալական բռնակալության պայմաններում մարդկանց փոխհարաբերություննե-

¹¹ Տե՛ս Н. С. Брагинский, Из истории таджикской народной поэзии, М., 1956, стр. 231-232.

րը: Եթե խրատականում աշխատավորներին խորհուրդ է տրվում իշխողներին հնազանդ լինել, նրանց նկատմամբ նվիրվածություն հանդես բերել («Իշխանաւոր երբ սակաւ սէր ցուցանէ, զինքն մեծ սիրեցէք», ԺԱ.—3*), ունեորններին չնախանձել («Ընդ տօլվաթաւորքն մի նախանձիք», ԺԱ.—7), ազատների և նրանց ծառաների հարաբերություններին չխառնվել, չլրանք չփչացնել («Ի մէջ... ծառայի և ազատի շառ մի ձգէք», Ժ—6), ապա մյուս կողմից իշխողներին կոչ է արվում զթառամ լինել դեպի իրենց ստորադրյալները («Յանպատեհ պատճառէ զծառայն մի ծեծէք», Ը—8), սահմանափակել իրենց ազահությունը («Յորբերոյ իրք մի խրբնաք», ԺԶ—6), իրենց բեռը սեփական ուժերով տանել, ուրիշներին չշահագործել («Զծեր բեռն ալոց մի բառնայք», Լրացուցիչ № 1):

Իշխող վերնախավերում, ուր կեղծիքն ու քծնանքն է իշխում, ուր ամենուրեք որոգայթներ են լարվում, ուր վախն ու կասկածն է տիրում և ամեն քայլափոխում քսությունն ու մատնությունն է տեր ու տնօրեն,— նման պայմաններում, ահա, հորդոր է արվում ոչ ոքի չվստահել («Ամենայն մարդոյ խօսք մի վստահանայք», ԺԶ—1), բարձրաձայն շնորհակցել, մարդկանց հաղորդակից չդարձնել իրենց խոհերին ու մտքերին («Զծեր խորհուրդն մարդկաց մի ասէք», Ի—8), միաժամանակ նաև ականջալուր չլինել ուրիշների զրույցներին ու բամբասանքներին («Ի տեղի որ քսել կենայ՝ ականջ մի ղնէք», Ի—9):

Խրատներում արտացոլված կան նաև առևտրական հարաբերությունների առանձին կողմերը («Փոխ ի նորքսակ մարդոյ մի առնուք», Է—4), զուտ շահի վրա հիմնված դազանային բարքերը («Ընկեր զայն սիրեցէք, որ յւրմէն իրք մի շահիք», ԻԱ—7, «Յայն մարդկացն որ ձեղ շահ չկայ իւր կեանքն ու մահն թող ձեղ մէկ թվենայ», Լրացուցիչ № 3):

Նուշիրվանի խրատականում առանձին խորհուրդներ են տրվում նույնպես համեստության, խոհմության, ճշմարտասիրության, ընտանեսիրության, խոստումնապահության, աշ-

* Հայկական առանիշներով ցույց է տրվում խրատականի բաժինը՝ Թարկը, իսկ արաբականով՝ խրատի համարը:

խատասիրության և այլ հարցերի վերաբերյալ, որոնք առանձնակի վերցրած իսկապես ազնիվ հորդորներ են, սակայն խրատների ընդհանուր հենքի մեջ դրանք այնպիսի պահանջներ են, որոնք նպաստում են շահագործողական հարաբերությունների ամրապնդմանը:

Նուշիրվանի պարսկերեն խրատականի կազմվելու ժամանակը: Նուշիրվանի պարսկերեն խրատականի մեջ առկա բազմաթիվ արաբական փոխառություններ ու ոճեր պարսիկ բանասերներին իրավացիորեն հանգեցրել են այն եզրակացության, որ այս խրատականը թարգմանություն է արաբերենից¹²:

Արաբական տարբերակը հավանաբար կազմվել է այն օրերին, երբ արաբական աշխարհում պահլավ աղբյուրները հախուռն կերպով թարգմանվում էին արաբերենի (VIII—IX դդ.): Արդեն վերը հիշեցինք, որ արաբ մատենագիր Ան-Նադիմը Նուշիրվանին վերադրվող երեք արաբերեն խրատական է հիշատակում, որոնք մինչև օրս չեն հայտնաբերվել: Ճիշտ այնպես, ինչպես իրանական շատ հուշարձաններ պահլավներենից թարգմանվել են արաբերենի, իսկ այնուհետև արաբերենից՝ պարսկերենի, այդպես էլ պատահել է Նուշիրվանի խրատականի հետ:

Նուշիրվանի պարսկերեն խրատականը արաբերենից թարգմանված լինելու լրացուցիչ կոմսն է այս խրատականի լեռնագրադյան ու տաշքենոյան գրչագիր տարբերակների հետաքրքիր առաջաբանը, որտեղ հետևյալ ակնարկը կա. «Տարեգրողները այսպես են պատմում, որ հին ժամանակներում աշամի թագավորների մոտ ընդունված կարգ է եղել...»¹³:

¹² مکتبی میهنی. از خاندان ترکیه. مجله دانشکده ادبیات. ۲۰. سال چهارم، ۱۳۳۵، ص ۵۰. (U' n ջ թ ա ր ա Մ ի ն ո վ ի, Թուրքիայի գանձարաններից, «Թեհրանի համալսարանի գրականության ֆակուլտետի հանդես», հ. 4, № 2, 1957, էջ 60):

¹³ Ասիայի ժողովուրդների ինստիտուտի լեռնագրադյան բաժանմունքի ձև. Շ—112, էջ 232a, և Տաշքենտի արևելագիտական ինստիտուտի ձև. 5255, էջ 104a:

Արաբները աջամ արտահայտությամբ ակնարկում են օտարներին, մասնավորապես պարսիկներին: Նշանակում է այս իսկ առաջարանը ինքնին վկայում, հավաստում է արաբական բնագրի առկայությունը:

Նուշիրվանի խրատների մեզ հայտնի բազմաթիվ պարսիկերեն, անգամ հայերեն տարբերակների մանրակրկիտ բազմատումբ և առանձին արտագրությունների ժամանակ կատարված հավելումների քննությունը ցույց են տալիս, որ այս խրատականը, ինչպես շատ այլ խրատականներ, դարերի ընթացքում անընդհատ խմբագրվել, համառոտվել ու լրացվել են նոր խորհուրդներով: Հավանաբար խրատականի այս իսկ բնույթը անհրաժեշտություն է դարձրել և առանձին խմբագրողների թեկադրել է մատնացույց անելու, որ այն անհատական, սովյալ դեպքում Նուշիրվան արքայի ստեղծագործությունը չէ, այլ համահավաք բնույթ ունի: Այս են ապացուցում մի քանի տարբերակների առաջարանները, որտեղ խոսվում է նախ խրատականի կազմության և սույա գրա կիրառական նշանակության մասին: Վերոհիշյալ լենինգրադյան (1628 թ. գրչություն է) և տաշքենայան (ժամանակը անհայտ է) տարբերակների առաջաբանում ասված է. «Երբ իշխանությունն ու թագավորությունը Անուշիրվանին հասավ և նրա արդարադատությունը աշխարհում տարածվեց ու փառքը ամենուրեք հասավ և թագավորությունը կայունացավ, նրա հրամանով ժամանակի իմաստուններին հավաքեցին ու նրանցից քսաներեքին ընտրեցին: Թագավորը նրանց ասաց. ամեն մեկդ մի խորհուրդ-իմաստություն ասացեք, որպեսզի մենք օգտվենք զրանցից և մեզանից հետո հիշատակ մնա: Իմաստունները հավաքվեցին և Անուշիրվանի ներկայությամբ յուրաքանչյուրը մի խորհուրդ-իմաստություն ասաց. ընդամենը քսաներեք խորհուրդ-իմաստություն եղավ... Անուշիրվանը հրամայեց այս քսաներեք իմաստությունները ոսկեջրով գրել: Եվ զրանք իր մոտ էր պահում, որպեսզի կարևոր գործերի ժամանակ այդ խրատները կարդա և զրանցով առաջնորդվի»¹⁴:

¹⁴ Անդ,

Տաշիկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտական բաժնի գրադարանի № 247 և 338 ձեռագրերում առկա Նուշիրվանի խրատականի տարբերակում այդ խրատների հայտնաբերման մասին մի ամբողջ պատմություն է հյուսված, որը և վերնագրված է «Նուշիրվան աղելի (արդատի) դամբարանի հեքիաթը»։ Ըստ այս պատմության Բաղդադի խալիֆ Մամուն ակ-Ռաշիդի (?) հրամանով պեղվում է Նուշիրվանի դամբարանը, որտեղ և հայտնաբերվում են նրա խրատները։ Ինչպես հայտնի է Մամուն արքայացան խալիֆը (786—833), որ իշխել է 813—833 թվականներին, իր բռնակալությամբ հանդերձ՝ նպաստել է գրականության ու արվեստների զարգացմանը իսլամական աշխարհում. նրա օրոք հատկապես ծաղկում է ապրել թարգմանական գրականությունը։ Պետք է ենթադրել, որ արևելյան արձակի, մասնավորապես հեքիաթագրության մի հետաքրքիր նմուշ հանդիսացող դամբարանի այդ պատմության մեջ պահպանվել է Նուշիրվանի խրատների արաբերեն թարգմանվելու հուշը, որը մեզ հղում է IX դարի սկիզբները։

Իսկ X դարում խրատների պարսկերեն տարբերակի գոյություն ունենալու պերճախոս վկայությունը «Շահնամեն» է։

Հայտնի է, որ Ֆիրդուսին իր երկը հորինելիս ձեռքի տակ է ունեցել բազմաթիվ պահլավերեն աղբյուրներ։ Տվյալ դեպքում էլ նա կարող էր դիմած լինել Նուշիրվանի խրատների պահլավ բնագրին, սակայն մեզ հայտնի պարսկերեն խրատների տարբեր խմբագրությունների և Ֆիրդուսու մշակման թուղթիկ համեմատությունն իսկ տալիս է բառերի ու ոճերի այնպիսի ընդհանրություններ, որոնք վկայում են պարսկերեն խմբագրությունից Ֆիրդուսու օգտվելու հանգամանքը. բավարարվենք մի քանի օրինակներով։

«Շահնամեն»¹⁴

Նուշիրվան

تو بیدار باش و جویا نادر باش
خودمند و راد و بی آزار باش

همیشه بی آزار باشی K-78

¹⁴ա. Մեջբերումները կատարում ենք «Շահնամեն» 1933 թ. Մոհամադ Բամազանու հրատարակությունից فردوسی، شاهنامه، جلد ۴، بتصحیح ومقابلہ محمد مضانی، تهران، ۱۳۱۲ ص ۵۲۹-۵۳۰

دانشی اندو زید K-75

چمنین داد پاسخ که دانش گزین
چه خواهی که بر تو کنند آفرین
که نادان فزونی ندارد زخاک
بدانش پسندیده کن جان پاک

مبادا که باشی تو پیمان شکن
که خاکست پیمان شکن را کفن

چو پیمان کنی مشکن ای پاکتن
نباشد پسندیده پیمان شکن
 $L^2(d^4-4)$

بیدادگر مباشید K-82

زبیدادگر شاه باید گریز
کز خیزد اند، جهان رستخیز

چو گستاخ باشد زبانش ببد
زگفتار او دشمن آید سزد

زبان را به بد گفتن چه مکنید
 $T(d^4-1)$

دل و مغز را دور دار از شتاب
خرد باشد شتاب اندر آید بخواب

اندر کارها شتاب مکنید $L^1(1-2)$

بر ارزا نیان گنج بسته مدار
بمخشای بر مرد پرهیزکار

از انیان را از گنج ما خشنود کمید
K - d n m p

ورایدونکه دشمن شود دوستدار
بشوره زمین تخم نیکی مکار

در زمین شوره تخم مکارید R-41

Նուշիրվանի խրատականի աղբյուրները: Խրատականի կաղմվելու ժամանակի մասին խոսելիս բերեցինք այն հետաքրքիր վկայությունը, որ Նուշիրվանի հրամանով պալատական իմաստուններն են հավաքել խրատականի խորհուրդները: Խրատականի ընձեռած մի քանի տվյալները վկայում են, որ այդ աշխատանքի ժամանակ օգտագործվել են թե՛ բանավոր և թե՛ գրավոր աղբյուրներ:

Կասկածի ենթակա չէ, որ խնդրո առարկա խրատականում նույնությամբ բերված են ժողովրդական բաղմաթիվ խրատներ, առածներ ու ասացվածքներ: Այս ենթադրության լավագույն կովանը խրատներից մեծ մասի բնույթն է. նրանց կարճառոտությունը, պարզությունը, իմաստային դիպուկությունն ու խորությունը ժողովրդական մտածողության արտացոլումն է ամենաբյուրեղյա ձևով: Հետաքրքիր է, որ Նուշիրվանի

19

Բազմաթիվ ընդհանրություններ կան նաև Նուշիրվանի խրատների և X դարի հուշարձան համարվող «Զրույց աշխարհի կարգ ու հարգի և նրանում եղածը մարդկանց բնավորությանը հարմարեցնելու մասին» խրատականի միջև:

«Զրույց...»¹⁶

کارها با نذیرشده و تدبیر کن
Գործերը մտածելով ու խոհեմությամբ
(թելքիրով) կատարիր:

د. مردم تا آرزومند آمن مباش
Զփորձած մարդկանց մի փառահիր:

آزموده را دوباره میازمای
Փորձածին կրկին մի փորձիր:

اگر د. کاری شروع خواهی کردن
نخست بپروان آمدن بنگر
Որեկ գործի մեջ մտնելուց առաջ
դուրս գալու մասին խորհիր:

بجنتك اندر اشتی را جای نگاه دار
Կալի ժամանակ հաշտությամբ տեղ
պահիր:

وعدہ ممکن کسی را و اگر کنی خلاف
مکن
Ոչ որի խոստում մի տուր, իսկ եթե
տվիր, մի խախտիր:

«Երաւոք Նուշիրուանի»

Զամենայն բան թրդրիրով ա-
րարէք (ԺԷ—7):

Զմարդ որ չէք փորձել՝ ընդ
նմա մի վարիք (Բ—6):

Զփորձածն մի փորձէք (Բ—4):

Յամէն բան որ մտանէք յա-
ռաջ գելն իմացէք (Բ—2):

Ի թշնամութեան ժամն սիրոյ
տեղիք պահեցէք (ԺԹ—6):

Զխոստումն որ ի ձեզ՝ մինչև
ձեր անձը մի խնայէք
(Բ—7):

Նուշիրվանի խրատականում այնպիսի խորհուրդների ենք հանդիպում, որոնք իրենց բովանդակությամբ մերթ հիշեցնում, իսկ հաճախ նույնիսկ կրկնում են պահլավ մի քանի խրատականների առանձին խրատներ: Թերևս, ինչպես ասվեց, Նուշիրվանի խրատականը կազմելիս առանձին խոր-

کفتار اندر باز نمودن قاعدہ و قدر این جهان و آنچه در وی است و با مزاج مردمان ساختن، خردنامه، تهران ص ۱۲-۳.
(«Զրույց աշխարհի կարգ ու հարգի և նրանում եղածը մարդկանց բնավորությանը հարմարեցնելու մասին», տե՛ս «Խրատնամակ», Թեհրան, էջ 3—12):

հուրդներ քաղված լինեն վաղուց անտի իրանում տարածված պահլավ խրատականներից: Այսպես, որոշակի ընդհանրություններ կան Ատրպատ Մարասպանտայի և Նուշիրվանի խրատականներում:

Ատրպատ¹⁷

9. . . . և դնա քեզ բարեկամ ըրե
որ քեզ շահավետ լինի:
33. Քինավոր (սխակալ) հ գ ո ր
մարդե հեռի կաց:
40. Ոչ իրավի ոչ սուտի, բնավ
մի երգնուր:
47. Բնավ մարդ վրիպելու (խա-
րելու) ետեև մի՛ լինիր որ
դու ալ շատ ցավ չկրես:
75. Ռատասհուն (ճամարտախոս)
լե՛ր, որ ստուար (անստան)
լինիս:
90. Հանդեպ հորդ և մորդ ակնածսո
և հյու և հրամանաց յեր...

«Երստոք Նուշիրուանի»

- Ընկեր զայն սիրեցէք, որ յիւրմէն
իւր մի շահիք (ԻԼ—7):
Ի յսխակալ մարդկաց ի զատ կա-
ցէք (ԺԼ—4):
Ոչ ճամարիտ և ոչ սուտ ամենեկին
մի երգնուք (ԺԶ—3):
Զխաբես թիւն կտրեցէք, որ ան-
հոգ կենաք (ԺԲ—3):
Թէ զանհոգս թիւն ուզէք՝ զճշ-
մարտութեան արուեստ ուսիրք
(ԺԳ—7):
Զհօր և զմօր հարկիքն մեծ տե-
սէք (ԺԸ—5):

Նուշիրվանի պարսկերեն խրատների ձեռագիր ու տպագիր տարբերակները: Նուշիրվանի խրատները իրանագիտությունյան մեջ հատուկ ուսումնասիրման արժանի չեն եղել և ըստ արժանիւնն ուղղորդության չեն առնվել, ուստի և նրա շատ տարբերակներ մինչև օրս ձեռագրերից դուրս չեն եկել ու չեն հրապարակվել: Եվ պատահական չէ, որ առաջին իսկ պրպտումները Սովետական Միության մի քանի ձեռագրատներում մեզ մի քանի արժեքավոր նոր տարբերակներ ընձեռեցին:

Ստորև բերվում են Նուշիրվանի խրատների այն աղբյուրները, որոնք օգտագործել ենք սույն աշխատանքը պատրաստելիս.

1. R[≈]Նուշիրվանի պարսկերեն խրատների հնագույն տարբերակը պահպանվել է «Ռահաթ օլ-էնսան» վերնագիրը կրող չափածո հուշարձանում: Այստեղ յուրաքանչյուր խրատ բեր-

¹⁷ Ատրպատ Մարասպանտա Անդարձ: Թարգմ. ի պահլավ բնագրին հանդերձ ծանոթությունը Հ. Թիրյաքյան, Նյու-Յորք, 1909:

ված է որպես բնաբան տվյալ խրատի իմաստն իսկ վերաբ-
տադրող ութնյակների համար: Վերջիններս դրված են մոթա-
քարրեք շափով: Այսպես՝

خویشتن شناس را از ما درود دهید
کسی که تن خویشتن را شناسد
بمیدان کام اسب اقبال تاخت
کسی که او شناسند خویشتن
نبا شد بجز دیو یا اهرمن
گر اه خویشتن را شناسند نیست
شنا سنده را چشم بگشاید نیست
یکی دستان گفت مرد بلاس
دکه کمتر کسی خویشتن را شناس

Այս երկը 1883 թվականին իրանագետ Շարլ Շեֆերը հրա-
պարակել է իր «Պարսկական քրեստոմատիայի» առաջին հա-
տորում¹⁸, Շեֆերը «Ռահաթ օլ-էնսանի» հեղինակ է համարում
Շարիֆ անունով ոմն բանաստեղծի, որը պետք է Օնսորիի
ժամանակ (վրձ. 1039—40) կամ նրանից հետո ապրած լինի,
որովհետև 35-րդ ութնյակում հիշատակված կա Օնսորիի անու-
նը: Շեֆերը գտնում է, որ երկի ոճը ավելի հին է, քան ղազ-
նավիների ժամանակաշրջանի գրողների ոճը: Ըստ Շեֆերի
«Ռահաթ օլ-էնսանը» XI դարի ժողովրդական բանաստեղծու-
թյան հետաքրքիր մի նմուշ է:

Ռզա Կուլի խան Հեղայաթը իր հայտնի «Մաջմա օլ-ֆոսա-
հա» ժողովածուում «Ռահաթ օլ-էնսանի» հեղինակ է համա-
րում Բադայե՛ի անունով բանաստեղծին՝ նրան նույնացնելով
Բադի՝ Բալխի (10-րդ դարի երկրորդ կես) հետ¹⁹: Հեղայաթը
Բադայե՛ի տաղաչափած նուշիրվանի խրատականից իր ժողո-
վածուում բերել է առանձին հատվածներ: Դոկտ. Ջաբիուլահ՝
Սաֆան կարծում է, որ սրանք տարբեր բանաստեղծներ են,
որովհետև Բադի՝ Բալխին (վրձ. 381/991—92 թթ.) ժամանա-

¹⁸ St. Ch. Schefer, Chrestomathie persane, t. I, Paris, 1883, p. 205—232.

¹⁹ رضاقلی خان هدایت، مجمع الفصحا، جلد ۱، ۱۳۹۰، ص ۱۷۴—۱۷۵ (Ռզա Կուլի խան Հեղայաթ, Մաջմա օլ-ֆոսահա, հ. 1, 1295—1878, էջ 174—175):

կակից է բանաստեղծների Դակիկիին ու Մանջիբին, մինչդեռ Բադայե'ին ժամանակակից է Սուլթան Մահմուդ Ղազնավիին²⁰։ Ասիայի ժողովուրդների ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքի ձեռագրատանը մի մատյան կա՝ C—1102, որը հեջրի 708 թ. (1306) զրչություն է, հետևյալ վերնագրով **دست‌آورد** نویسیه و ان عامل از گفتار منک الشجره والحکما بد ادعی

խրատական բանաստեղծների և իմաստունների արքա Բադայե'ի խոսքերով»), ունի «Ռահաթ օլ-էնսանի» ությակնե-րը՝ առանց բնաբան խրատների։

«Ռահաթ օլ-էնսանը» ընդամենը 96 խրատ ունի, որոնց մեծ մասը հերթական կարգի որոշ խախտումով (համարակալումը մերն է—Բ. Չ.) համընկնում է հայկական ընդարձակ խմբագրության օրինակին։ Այսպես՝

«Ռահաթ օլ-էնսան»

«խրատք նուշիրուանի»

39. **دوستایگی پادشاه خانه مگیرد**

Թագավորի հարկաճուխյան մեջ
տուն մի վերցնելու։

Յեզր թագավորի դարպաս և կա-
յարան մի շինէք (2—2)։

40. **دی همراء براه مرید**

Անուղեկից ճանապարհ մի զը-
նացելու։

Անընկեր ի ճանապարհ մի եր-
թաք (2—6)։

50. **بددبیر کودکان کا مکنید**

Երեխաների թղթիբով (խոր-
հրրգով) գործ մի անելու։

Ի աղայոց թղթիբ մի առնուք
(3—3)։

52. **پیروزخان را بخانه مگذارید**

Պատավ կանանց տուն մի թո-
ղելու։

Զօտար կին և գաղաւա ի ձեր
տունն մի թողուք (3—4)։

61. **از زبان شاعران بهیمن کنید**

Բանաստեղծների լիզվից զգույշ
կացելու։

Ի բանաստեղծ մարդկաց պատ-
րաստ կացէք (4Ա—10)։

2. K≈1957 թ. Թեհրանի համալսարանի գրականության ֆակուլտետի հանդեսում հրապարակվել էր պոռֆ. Մոջթաբա

دکتر ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، جلد اول، تهران، 20
۴۳۳ ص (1338) (գրկա. Զարիսլլահ Սաֆա, Իրանի գրականության պատ-
մություն, հ. 1, Թեհրան, 1338 1959, էջ 423)։

Մինովիի հաղորդումը՝ Թուրքիայի ձեռագրատներում իր կատարած հետախուզական աշխատանքների արդյունքների մասին²¹։ Պրոֆ. Մինովիին հաջողվել էր սլաւոնաց գրականության պատմութեան համար մեծ կարևորութիւն ներկայացնող մի շարք արժեքավոր ձեռագրեր հայտնաբերել։ Հաղորդման մեջ, ի թիւս այլ ձեռագրերի, նկարագրված էր խրատների մի ժողովածու, որտեղ ամփոփված նյութերի մեջ գտնվում էին նաև Նուշիրվանի ազգարարութիւններն ու խրատները։ Ժողովածուն հեջրի 574 թ. (1178—79) զրշութիւն է և պահվում է Հաֆեզ փաշայի գրադարանում № 328 թվահամարի տակ։

Այս ժողովածուն, որը «խրատնամակ» خردنامہ վերնագիր է ստացել, Նուշիրվանին վերագրվող 9 ազգարարութիւն (مناجی) և 136 խրատ ունի²²։ Սրանց մեծ մասը հիմնականում համընկնում է հայկական օրինակների հետ։ Պարսկերեն այս տարբերակի խրատները լեզվական ու ոճական խմբագրման են ենթարկված, իսկ խրատների հերթականութիւնը խիստ խախտված է։ Բերենը այս «խրատնամակից» մի քանի օրինակներ՝ տալով հայերեն համազորները (խրատների համարակալումը մերն է—Բ. Չ.)։

«խրատնամակ»

«խրատ Նուշիրուանի»

Ազգարարութիւններ

خودشنیدن نشانیان ۱ از ما درود
دهد

Ինքն իրեն ճանաչող մարդկանց
մեզինից ողջուն մատուցելու

Ամենայն մարդ սր դիմէ զչափս
տնձին իւրոյ յինչն ողջոյն մա-
տուցէր (հմտ. խմբ. № 1)։

ارزانیان را از گنج ما خشنود
کنید

Արժանավորներին մեր գանձից
բավականութիւն պատճասելու

Արժանատւորացն ի յիմ գանձէն
բավին տուր (ընդ. խմբ., Ա. 2)։

²¹ Մոջրաա Մինովի, Թուրքիայի գանձարաններից, «Թեհրանի համալսարանի գրականութեան ֆակուլտետի հանդես», հ. 4, № 2, 1957, էջ 42—75։

²² Ժողովածուն Թեհրանում տպագրութեան է պատրաստել գրականագետ Ղոյամհոսեյն Սադիկին։ 1960 թ. մեր խնդրանքով պրոֆ. Մինովին ուղարկել է բնագրի տպագրական փորձաթերթերը, որի համար շնորհակալութիւն ենք հայտնում Նարգէլի պրոֆեսորին և հրատարակչին։

بیمند از ید پس بموید

Չափեցեք և աղա կտրեցեք:

Զամեն բան և զկտաւն տասն չափեցէք և աղա կտրեցէք (Բ—3):

կրատներ

2. ناکفتنی مگو یید

Ինչ չպիտի ասել՝ մի ասեք:

Խօսք որ տակոյ չէ՝ մի ասէք (ժե—1):

3. ناکستنی مگو یید

Անդամանկին մի փնտրեք:

Զանդամանկին մի փնտռեք (Ա—3):

9. راز خویش پیش هرکس

مگو یید

Ձեր զաղտնիքը ամեն մարդու մոտ մի ասեք:

Զձեր խորհուրդն մարդկաց մի ասէք (Բ—8):

22. کار زمستان بتابستان

بموزید

Զմռան զործք ամառը արեք:

Զմռան ար|գ|ազն ամառն հոգացէք (ժԲ—1):

92. نان خویش بخوان کسان

مگو یید

Ձեր հացը ալոց սեղանի վրա մի կերեք:

Զձեր հացն յալոց սեղան մի դրե՛նէք (Թ—1):

3. $L^1 \approx$ Ասիայի ժողովուրդների ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքի ձևադրատան $C-112$ ժողովածուի էջ 232—240-ում պահպանված կան նուշիրվանի 93 խրատներ: Ժողովածուն հեջրի 1060 թ. (1628) գրչությունն է: Խրատները ամփոփված են հետևյալ վերնագրի տակ՝ *بیمندنامہ انوشیروان عادل* («Անուշիրվան Ադելի խրատականը ըստ անցյալի իմաստունների»): Խրատների այս խմբագրության մի տարբերակը կա նաև Տաշքենտի արևելագիտության ինստիտուտի ձևադրատանը՝ № 5255 ($\approx T$), որի տարբերակումները նպաստում են սրբագրելու լենինգրադյան օրինակի որոշ ոչ հստակ տեղեր: Այս խմբագրությունը նախորդ երկու խմբագրությունների համեմատությամբ ունի փոքրիկ առաջաբան, որտեղ խոսվում է խրատականի ստեղծման շարժառիթների մասին, իսկ խրատները խմբավորված են հեքմաթ—

«Իմաստություն» անվանված 23 բաժիններում, յուրաքանչյուր բաժնում 3—10 խրատ: Խրատների այս օրինակը, շնայած առանձին հատվածների խիստ խմբագրված լինելուն և հերթական կարգի թեթև խախտման (համարակալումը մերն է—Բ. Չ.), հայերեն թարգմանության հետ շատ ընդհանրություններ ունի: Այսպես, օրինակ՝

ԺՁ Իմաստություն

بگفت هرکس ایمن میباشد

1. Ամեն մարդու խոսքին մի փոստահար:

سخن نيك از همه کس بشنويد

2. Բարի խոսքը բոլոր մարդկանցից լսեք:

براسته دروغ نسوگند مخوريد

3. Ճշմարիտ ու սուտ մի երդվեք:

آخرت را از دنیا دوستداريد

4. Հանդերձյալ կյանքը աշխարհից ավելի սիրեք:

ԺՁ բարի

1. Ամենայն մարդոյ խօսք մի փոստահար:

2. Զբարի խօսքն յամենայն մարդոյ ընդունեցէք:

3. Ոչ ճշմարիտ և ոչ սուտ ամենին մի երդնուք:

4. Զայն կեանքն ընդ կեանս մի փոխէք:

4. $L^2 \approx$ Ասիայի ժողովուրդների ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքի ձեռագրատանը պահվում է մի փոքրիկ գրչադիր մատյան՝ A—82, բաղկացած 22 թերթից, որը կրում է «Նուշուլանի թաղի ատամնաշարի խրատականը» (کنگره نوشروان) խորագիրը: Գրչության տեղն ու ժամանակը հայտնի չեն: Խրատների իմաստը այստեղ վերարտադրված է չափածո՝ յուրաքանչյուր խրատ առանձին բեյթով: Ըստ այս աղբյուրի նուշիրվանի թաղը 23 ատամ է ունեցել, իսկ ամեն մի ատամի վրա 10 խրատ է եղել, ընդամենը 230 խրատ: Սրանց մեծագույն մասը, բովանդակության և հերթական կարգի թեթև խախտումով (համարակալումը մերն է—Բ. Չ.) համընկնում է հայկական թարգմանությանը: Օրինակի համար բերենք երկրորդ քոնդորեի (ատամի) և հայկական տարբերակի երկրորդ թարիլի մի քանի խրատների համեմատությունը.

Երկրորդ բաճառը

Երկրորդ բաճառը

نکه کن ز پیش و پیسی کار خودیش
همه کارها کن بمقدار خودیش
2. Նայիր գործիդ սկզբին ու ավարտին,
Բոլոր գործերդ կատարիր քոտ քո
կարողս խյան:

1. Ի բանին սկիզբն և ի կա-
տարումն հայեցարուք:

بکاری که خواهی تواندر شدن
نکه کرد باید بجهن آمدن
3. Թե կամենաս ինչ որ գործի մեջ
մտնել,
Պիտ անպայման ելրի մասին էլ
խորհել:

2. Յամէն բան որ մտանէք
յառաջ զիյն իմացէք:

گوا کزمودی از و در کذر
مکن آزمایشی مورا ذکر
5. Ում որ փորձել ես նրանից ձեռք
քաշիր,
Երբեք նրան նորից մի փորձիր:

4. Զփորձածն մի փորձէր:

مده آزموده بنا آزموده
که با آزموده نباید فنود

6. Մի տուր (մի փոխանակիր) փորձ-
վածը անփորձին,
Որովհետեւ փորձվածի մեջ ոչինչ
չախտի ավելացնել:

5. Զփորձածն յանփորձն մի
տայր:

Զփորձեալն ընդ անփորձին
մի փոխանակէք (հմտո.
խմբ. 10):

5. D¹=Նուշիրվանի խրատների մի այլ խմբագրություն
ուպահանված է Տաջիկական ՍՍՌ գիտությունների ակադե-
միայի արևելագիտական բաժնի ձեռագրատան № 338 գրչա-
զիր մատյանում՝ էջ 385Ծ—390a: Այս ձեռագիրը հեջրի 1064 թ.
(1653—1654) գրություն է, գրված Բուխարայում: Խրատա-
կանը, որը ընդամենը 92 խրատ ունի, այս աղբյուրում բերված
է «Անուշիրվան Աղելի դամբարանի հեքիաթը» (حکایت احمد)
انوشیروان عادل խորագրով զրույցի մեջ: Խրատները խմբա-
վորված են ինը բաժնում, յուրաքանչյուր բաժնում անհավա-
սար քանակի խրատներով: Սրա տարբերակներից է նույն ձե-

ոսպրատան № 247 զրչազիր մատյանի համանուն վերնագրով նուշիրվանի խրատականը (=D²), ընդամենը 94 խրատ: Այս խմբագրության և հայկական թարգմանություն միջև նույնպես ընդհանրություններ կան: Այսպես.

«Խմբարանի ներխաբ»

کاد کا دکان فمادند

Ա. 3. Գործերը բանիմաց մարդկանց կհանձնարարեն:

د کاد کا دکان فمادند

Ա. 7. Գործերի մեջ սկիզբն ու ավարտը նկատի առնել:

د کاد کا دکان فمادند

Ա. 8. Մի տեղ սր մտնելը դուրս գալու և գին տեսնել:

د کاد کا دکان فمادند

Ք. 1. Կտրածի, թափվածի, զոգացվածի ու այլվածի համար մի տրամեր:

د کاد کا دکان فمادند

Ք. 16. Անտաղ մարդկանցից տղջիկ մի աղեր:

د کاد کا دکان فمادند

և 6. Ընթերցանից հետոյ միտյն լավ խոսեր:

«Երաժիշտի»

Ա. 8. Զրանն բանդէտ մարդկաց զիր:

Բ. 1. Ի բանին սկիզբն և ի կատարու ձև հայեցարար:

Բ. 2. Ընտելն բան սր մտանելը յատաջ գին իմացել:

Ք. 9. Ընդ կտրածն, ընդ զեացածն, ընդ այրածն, ընդ վայջածն մի տրամեր:

Է. 10. Անտաղ մարդկաց կին մի աղեր:

Ժ. 9. Վտան մարդկան բան գրաւին ալ իրք մի տես:

6. H=Միջնադարյան սլաւոնիկ սլաւոնագիր Համոզովա հ Մոսթովին իր «Ընտրյալ սլաւոնության» (գրված 830/1329—1330 թ.) շարքորդ, Սասանյանների բաժնում հոստով Ա. Նուշիրվանին վերագրվող 118 խրատ է բերում, որոնց հիմնական մասը հերթական կարգի մեծ խախտումներով համընկնում է հայկական թարգմանությանը: Այսպես.

«Բնորյալ պատմաբան»

«Երասր Նուշիրսանի»

۱- کار بکار دان سپارد

Գործը բանիմաց մարդու
ճանձնարարեք:

Զրանն բանգետ մարդկաց
գիր (Ս. 8):

۳- طعام و شراب ننوشتا معبود

Կերակուրն ու բմակիրքը մենակ
մի կերեք ու խմեք:

Զուտեին ու գլխեին
մէն մի սիրէք (Բ. 6):

۱۰ کار امروز را قضا میفکنید

Այսօրվա գործը վազվան մի գցեք:

Զալա տաւր բանն ի
վազն մի ձգէք (Ժ. 2):

۲۲- از مردم کینه‌ور بتر سید

Ոխակալ մարդկանցից վախեցեք:

Ի յոխակալ մարդկաց
ի գտտ կացէք (Ժ. 1):

۸۶- در شورستان تخم مکارید

Այստ փայտմ սերմ մի ցանեք:

Յաղահատ անդիր սերմն
մի ցանէք (Է. 1):

۱۰۲- چنگ کسان باخود

مکینید

Այլոց կտիվ ձեր վրա մի վերցնեք:

Զայլոց կտիւ ձեր
անձինդ մի տանուք (Դ. 10):

۱۰۴- از پادشاه بر حذر باشید

Թագավորից երկյալ գ ունեցեք:

Առ թագաւորն պատրաստ
և ահարկու կացէք (Ժ. 1):

Նուշիրվանի խրատների արտացոլումը գեղարվեստական գրականության մեջ: Պարսկա-տաջիկական գրականության մեջ առաջինը, ինչպես նշվեց վերը, Ֆիրդուսին է օգտվում Նուշիրվանի խրատներից: Կարևոր է նշել, որ թե՛ Ֆիրդուսին և թե՛ հետագա այն գրողները, որոնք դիմել են Նուշիրվանի խրատներին, զրանցից բաղել են ավելի շատ ժողովրդական բնույթի խորհուրդներ, ըստ երևույթին առաջնորդվելով մի

* حمدالله مستوفی قزوینی، تاریخ گزیده، سعی و اهتمام ادوارد
۱۱۵—۱۲۰ ص ۱۹۱۰ ۱۳۲۸، لندن، بیرون (Համգոյլա Մոսթաֆի Կազվինի,
«Բնորյալ պատմաբան»-ը, աշխատասիրութեամբ Էդուարդ Բրաունի,
Լոնդոն, 1328/1910, էջ 115—120):

կողմից այն բարի ցանկութեամբ, որ իշխողները իրենց ստորագրյալների նկատմամբ մեղմացնեն կամայականութունները, իսկ մյուս կողմից՝ որպեսզի աշխատավոր խավերը կարողանան կողմնորոշվել իշխող սոցիալ-քաղաքական ծանր պայմաններում:

«Շահնամեի» նուշիրվանի թագավորության բաժնում Ֆիրդուսին տասնյակ էջեր է նվիրել պանծացնելու իր հերոսին, գովերգելու նրա «տիեզերահուշակ» իմաստութունն ու արդարագատությունը: Այս բաժնում ահա չափաժող մեջ են բերված բաղմամբով խրատներ, որոնք տարբեր առիթներով արքան տալիս է իր ստորագրյալներին ու թագաժառանգ Որմիզդին: Յուրաքանչյուր խրատ «Շահնամեում» տրված է մի բեյթով, ըստ որում Ֆիրդուսին խրատը այնպիսի վարպետությամբ է հյուսում իր ստեղծագործությանը, որ որևիցե չափով չի խաթարվում խրատի բուն էությունը, ընդհակառակը, ավելի խորիմաստ է դառնում և գեղարվեստորեն ավելի դյուրընկալելի: Բավարարվենք մի քանի օրինակներով.

«Շահնամե»²³

«Խրատը՝ Նուշիրուանի»

էջ 551 *دو ارزانیان گنج بسته مدار
ببخشای دو مرد پرهیزکار*

Արժանավորների համար զանձ մի խրատ
նայիր,

Արժանատիքացն ի յիմ դանձն
բաժին տուք (Ա—2):

Եվ (զանձ) նվիրիր չափավոր մարդկանց:

էջ 529 *مبادا که باشی تو پیمان شکن
که خاکست پیمان شکن را کفن*

Չլինի քեզի դու պայմանագրաց լինես,
Որովհետեւ հողն է պատանը պայմանագրանցի:

Զերդու մե և պայմանն մի կու-
խէք (ԺԲ—8):

էջ 555 *و زایدون که دشمن شود دوستدار
بشوره زمین تخم نیکی مکار*

Թե որ թշնամին թարեկամ էլ դառնա,

²³ «Շահնամե», հ. 4, 1933, Թեհրան, Բերում ենք բեյթը (երկտողը) բառացի թարգմանությամբ՝ ընդգծելով հետաքրքրող հատվածը:

Աղուտ գեանում բարուրյան սերմն մի
ցանիր:

ՀՋ 551 هجرتمند را شاد و نزدیک دار
جستان بود اندیش تازیک دار

Խմաստունին ուրախ և բեզ մոտիկ
պանիր,

Աշխարհը չարամիտին խավար դարձ-
րու:

Յադահատ տեղիք սերմն մի
ցանէք (Է 1):

Խմաստունքն քանի հեռի են,
աս խրեանքն մոտեցուր
(ԺԴ—3):

Մյուս հեղինակը, որ նույնպես օգտվել է Նուշիրվանի խրատներից, Օնսոր ալ-Մալի Քեյ-Քավուն է (XI դար): Նրա հայտնի «Կաբուսնամեի» ութերորդ գլուխը ամբողջովին նվիրված է Նուշիրվանի խրատներին: Այստեղ խրատները վերաշարադրված են արձակ, ավելի մեկնողական բնույթի են և շատ են հեռու բուն խրատներից, անգամ կան այնպիսիք, որոնք հավանաբար ուրիշ խրատականներից են քաղված և վերագրված Նուշիրվանին: Հեղինակը լինելով ժամանակի իշխող դասերի կարկառուն ներկայացուցիչներից, հիմնականում առաջնորդվել է երկրի համար իշխողներ դաստիարակելու նպատակներով, ուստի և ուսուցողական նկատառումներով օգտագործել է նաև Նուշիրվանի այս բնույթի խրատները: Այսպես.

«Կաբուսնամե»²⁴

«Սրտոք Նուշիրվանի»

اگر خواهی که تورا دواند وار
نشمنه. ند آنچه دایا فتی بود معوی

Եթե ուզում ես, որ քեզ իենթ չհա-
մարեն, ինչ որ անդտանելի է մի
փնտրիր:

Ձանդտանելին մի փնտռէք
(ԼԷ—3):

²⁴ منتخب قابو سنامه، باهتمام آقای سعید نفیسی، تهران، ۱۳۲۰، ص ۵۷—۵۸ (Կաբուսնամեի հատընտիր, Սաիդ Նաֆիսու լրացումներով, Թեհրան, 1320/1941 թ., էջ 57—62): Տե՛ս նաև «Кабуснаме. Перевод, статья и примечания чл. корр. АН СССР Б. Э. Бергельса, 2-е изд. Изд. восточной литературы, Москва, 1958, стр 85—88.

هرکد روزگار او ۱۰ دانا نکند در 60
آمدنش او هیچ کس را رنج نماید ببرد

Ումոր ժամանակը իմաստուն չգարձ- Արլահ մարդուն ու խումարին
նի, ոչ ոք նեղություն չպիտի ու հարրածին խրատ մի տաք
կրի նրան կրթելու: (Է-2):

Հետագա դարերում շատ գրողներ, ինչպես Նասեր Խոս-
րովը, Նիզամին, Սաադին, Շեյխ Աթթարը և ուրիշներ, իրենց
ստեղծագործություններում, ի թիվս բազմաթիվ այլ խրատնե-
րի, օգտագործել են նաև այս հուշաբանի առանձին խրատ-
ները: Նրանց մշակումները խորիմաստ են ու ղեղարվեստա-
կան մեծ քնդհանրացման հասցված, միաժամանակ այնքան
պարզ ու դյուրընկալելի, որ պարսկախոս շատ ժողովուրդների
մեջ ներկայումս ավելի շատ այս խրատ-երկոտղերն են տա-
րածված, քան Նուշիրվանի բուն խրատները: Հիշենք Սաադու
հետևյալ տողերը.

چه گویم که ناگفتم بپشتر است
زبان در دهان پاسبان سراسر است
Ինչ ասեմ, որ չասելի ավելի լավ է,
Լեզուն բերանում գլխի պահապանն է:

مکن تکیه بدستگاهی که هست
که باشد که نعمت نماید بدست
Մի ապավինիր քո ունեցվածքին,
Քանզի հարստությունն անգամ կարող է
ձեռքում չմնալ:

Սրանք համազոր են Նուշիրվանի հետևյալ խորհուրդներին.

سلامتی تن اندر نگاه داشتن زبان دانید 1.1(3-4)

Մարմնի ապահովությունը լեզուն
պահելու մեջ իմացեք:

4-6. Զձեր անհոգի թիւն ի լեզուդ
պատրաստելոյն իմացեք:

بدولت و نعمت دنیا تکیه مکنید 1.1(3-4)

Աշխարհի հարստությունն ու կարողությունը
մի ապավինեք:

Նուշիրվանի խրատների արձագանքներն ենք գտնում նաև Շեյխ Աթթարի մոտ: Բավարարվենք հետևյալ օրինակներով.

کسرا کازمودی چند باشد
کن زیند—، دگر ازموش

Մեկին որ մի քանի անգամ փորձեցիր,
Զգույշ եղիր կրկին չփորձես.

որի համազորը Նուշիրվանի խրատականում հետևյալն է.

Բ—4. Զփորձածն մի փորձէք:

Կամ՝ Նասեր խոսքովը ասում է.

زده کیمس ممکن هرگز درم وام
که رستمائی و حنک آرد سبب انجام

Նորոսակ մարգույց երբեք զրամ պարտք մի արա,
Որը ի վերջո խայտառակություն և կոխով կրերի:

Նուշիրվանի մոտ սրա համազորն է՝

Է—4. Փոխ ի նորոսակ մարգույց մի առնէք:

Նուշիրվանի հայերեն խրատները քաղցմանված են պարսկերենից: Նուշիրվանի քննության առարկա խրատները՝ միջնադարում թարգմանվելով հայերենի, մեծ տարածում են գտել և Սողոմոն իմաստունի, Արիստոտելի, Եվնիկ Կողբացու, Խիկարի և բազմաթիվ այլ խրատականների հետ միասին հաճախակի ընդօրինակվել են մեր ձեռագրերում: Նման ժողովրդականությունը բացատրվում է առաջին հերթին Նուշիրվանի խրատների բնույթով, որը հիմնականում աշխարհիկ լինելով, բավարարել է ժամանակի հասարակական կյանքի պահանջները, և համընկել նրա բարոյական սկզբունքներին: Խրատների տարածմանը նպաստել են նաև նրանց լեզվի պարզությունն ու մատչելիությունը, չափազանց սեղմ ու համառոտ, բայց միևնույն ժամանակ խորն ու ընդհանրացնող, դիպուկ կերպով ասված միտքը: Այս բոլոր առանձնահատկությունները Նուշիրվանի հայերեն խրատները դարձրել են միջնադարի հայ արձակի ամենագեղեցիկ նմուշներից մեկը:

Ֆիրդուսու ծննդյան հաղարամյակի կապակցությամբ «Հանդէս ամսօրեան» հրապարակել էր Ա. Սարուխանի «Ֆիր-

դուսին և Մ. Խորենացին» խորագիրը կրող ուսումնասիրությունը²⁵, որտեղ հեղինակը՝ քննելով հայ-իրանական գրական-բանահյուսական մի շարք տղերաներ, ի միջի այլոց ուշագրություն էր հրավիրում «Շահնամեն» ֆրանսերեն թարգմանող հայտնի իրանագետ Մուլի հետևյալ նկատողության վրա, թե «էջմիածնի մատենադարանին մեջ կերևա թե պահված են «Իմաստութիւն Նուշիրւանի» խորագրի տակ երկու հայերեն գրվածք. առոնք հավանորեն պահվով գրքերու թարգմանություններ են, որպիսիներ Ֆիրդուսին ունեցած է աչքի առաջ»:

Վաստակավոր բանասեր Ն. Ակինյանը, բաջածանոթ լինելով Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությանը, առանց հապաղելու ուշագրության է առնում Սարուխանի հիշեցումը: Նա երկու ձեռագրերի համեմատությամբ հրատարակում է այդ խրատները և, քննություն առնելով դրանց թարգմանության հարցը, հանգում է հետևյալ եզրակացություններին²⁶.

ա. Նուշիրվանի խրատները թարգմանված են ո՛չ թե պահվելներնից, ինչպես ենթադրել է Մուլը, այլ արաբերենից.

բ. Թարգմանությունը կատարված է XIII դարում, թերևս Առաքել Անեցու և ընկերների ձեռքով:

Ն. Ակինյանը հայկական ձեռագրերում այս խրատների ընդարձակ և համառոտ խմբագրություններ է նշել և, հիմք ընդունելով Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 791 ձեռագրի ընդարձակ օրինակը, գրված ԺԶ դարում Վարդան Ղարաավեցի երեցի ձեռքով, հրատարակել է դրանք՝ միաժամանակ առանձնացնելով համառոտ խմբագրության այն խրատները, որոնք բացակայում են ընդարձակի մեջ:

Ն. Ակինյանը հիշատակում է Նուշիրվանի խրատները պայտնակող իրեն ծանոթ 2 ձեռագիր Վիեննայում (№ 791, ԺԶ դար—ընդարձակ խմբ., № 988, 1697 թ.—համառոտ խմբ.),

²⁵ «Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 1—24, 175—185:

²⁶ Տե՛ս Ն. Ակինյան, Խրատք Անուշիրուան (Նուշիրվան) թագաւորին, «Հանդէս ամսօրեայ» 1935, էջ 97—112: Տե՛ս նաև Ն. Ակինյան, Մատենադրական հետազոտություններ, հ. Դ, Վիեննա, 1938, էջ 143—169:

մեկ ձեռագիր Վենետիկում (№ 263, 1628 թ.²⁷ — ընդ. խմբ.), մեկ ձեռագիր Երևանի թանգարանում (№ 822, 1672 թ. — հմտ. խմբ.: Տե՛ս ներկայումս Մաշտոցյան մատենադարանի № 7993—Բ. Զ.), 2 ձեռագիր էջմիածնի թանգարանում (№ 126, ԺԸ դար, № 195, ԺԷ դար — հմտ. խմբ.: Տես ներկայումս Մաշտոցյան մատենադարանի № 126 և № 7875—Բ. Զ.) և այլ ձեռագրեր Երուսաղեմում:

Նուշիրվանի խրատները պարունակող ձեռագրերի թիվը շատ ավելի է, քան նշել է Ալիինյանը. միայն Մաշտոցյան մատենադարանում պահպանվում է 26 ընդօրինակություն. պետք է հիշել նաև մեկական ձեռագրեր Բրիտանական թանգարանում²⁸, Թավրիզում²⁹, Զմմառի վանքի մատենադարանում³⁰ և Քյուրտյան հավաքածույի մի տաղարանում³¹:

Ընդարձակ խմբագրություն է պատկանում նաև ձեռագրերի այն խումբը, որի համար հիմք են հանդիսացել «Գիրք պատմութեան վասն Պղնձե քաղաքի» հրատարակության մեջ գոյություն ունեցող Նուշիրվանի խրատները կամ նրանց նախագաղափար օրինակը:

Զմմառի ձեռագրացուցակից իմանում ենք, որ Նուշիրվանի քննության առարկա խրատները հայերենից թարգմանվել են թուրքերենի (հայատառ) (տե՛ս սույն գրքի «Բնագրեր» բաժինը):

²⁷ Ն. Ալիինյանը այս ձեռագրից համեմատության է առել միայն տուաջին երեք տողերը և վերջավորությունը: Հարգելի Մխիթարյան հ. վ. Հովհաննիսյանը մեր խնդրանքով ուղարկել է այս տարբերակի ընդօրինակությունը, որ ամբողջությամբ օգտագործված է բնագրերի բաժնում V համառոտագրությամբ: Վենետիկի № 263 Ոսկեփորիկը ներկայումս կրում է № 1541: Հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունները հ. վ. Հովհաննիսյանին:

²⁸ F. C. Conybeare, A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum, 1913, p. 227.

²⁹ Հ. Անադյան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Թաւրիզի, Վիեննա, 1910, էջ 88:

³⁰ Քեչիշյան Մ., Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանի, Վիեննա, 1964, էջ 348:

³¹ Հարգելի րանասեր Հ. Քյուրաշյանը իր հավաքածույի այս ընդօրինակությունը սիրով ուղարկել է մեզ, որի համար հայտնում ենք մեր շնորհակալությունը:

Հայերեն թարգմանության բնագրերի ուսումնասիրությունը բացահայտում է մի քանի դար շարունակ արտագրված այս խրատների մեջ կատարված փոփոխությունները, ցայտուն դարձնում տարբեր գրիչների միջամտությունները՝ նրանց հավելումներն ու կրճատումները, ժամանակի պահանջով կատարված սրբագրումները: Այսպես, XVI դարի ընդօրինակություն հանդիսացող Վիեննայի № 791 ($\approx A$) ձեռագրի խրատներից մեկում ասված է՝ «Ի մէջ այր և կնոջ, ծառայի և աղատի շառ մի ձգէք»։ Հետագա արտագրություններում խրատի ազատ բանը փոխարինվել է պարոն-ով՝ ըստ երևույթին աղատ հասկացության, որ պարսիկերեն տարբերակներում ևս կա, ժամանակի համար ոչ բնորոշ լինելու հետեանքով (տե՛ս Ժ—6 խրատի տարբերակները): D ձեռագրում ամենուրեք պարոն-ով են փոխարինված քաղալոր և իշխանալոր բառերը: Կամ նույն A ձեռագրում ասված է «Ձօր և մօր հարկիքն մեծ տեսէք» (ԺԲ—5), իսկ BEI ձեռագրերը, որոնք XVII դարից հետո են ընդօրինակվել, ունեն «և աղզ» հավելումը («Ձօր ու զմօր և զաղզի հարկիքն մեծ տեսէք»): A ձեռագրի ԻԲ—4 խրատում ասված է՝ «Յառատութեան ժամն զսղութիւն յիշեցէք»։ սավաղվա անապահով կյանքի վկայությունն է, բայց F ձեռագրի խմբագրողը խրատը խմբագրել է հետևյալ կերպ՝ «Առատութիւն և զսղութիւն յիշեցէք»:

Հ. Ն. Ակինյանը բաղդատելով խնդրո առարկա խրատների ընդարձակ և համառոտ խմբագրությունները, հետևյալ եզրակացության է հանգում. «Այս Ծաղկաբաղը (իմ համառոտ խմբ.—Բ. Զ.) թեպետ շատ տեղեր կը խոտորի ընդարձակեն, բայց առանց տարակուսի քաղված է անկե: Անծանոթ խմբագիրը առանձին փուլի տարած է ընդարձակին ռամկաբանությունները գրական լեզվի վերածել և անոր մոլթ տեղիքները յուսաբանել... Համառոտ Ծաղկաբաղին մեջ կը տեսնվին վճիռներ ալ, որոնք կը պակսին ընդարձակին: Այսպիսիները ուրիշ աղբյուրե առնված են, թե փոփոխակներն են ընդարձակին և կամ անկե դուրս ինկած մասերն են: Թե խմբագիրը

«տար աղբյուրե ալ վճիռներ մուծած է յուր Ծաղկաքաղին մեջ անուրանալի է... Կը կարծեմ սակայն թե Ծաղկաքաղին ինչ ինչ վճիռներ, որոնք կը պակսին այժմ Ընդարձակին մեջ, նախ-նաբար անոր մասերն եղած ըլլան» («Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 100—101):

Հ. Ն. Ակինյանը հիրավի ճիշտ է նկատել ընդարձակ և համառոտ խմբագրութիւնների տարբերութիւնները: Պետք է նշել, որ մեր ձեռքի տակ եղած խրատների բաղմամբիւ ընդօրինակութիւնները հնարավորութիւն ընձեռեցին ընդարձակի քննական բնագիրը կազմելիս որոշ «մութ տեղիքները» լուսաբանել, իսկ որոշներն էլ ավելի հստակվեցին պարսկերեն ընդօրինակութիւնների հետ հայերենը բաղդատելիս: Այսպէս օրինակ՝ Զ—4 խրատում ասված է. «Ի պիղծ և յանպատեհ թաղուց ի զատ կացէք»: Մեր օգտագործած D և F ձեռագրերը ավելացնում են նաև «ի պեղծ դրացիներու», իսկ համառոտ խմբագրութիւնը ունի «Ի շար դրացեաց հեռաբնակ կացէք» (խրատ № 20): Պարսկերեն L¹ և L² օրինակները բաղբեր չունեն, այլ միայն՝ դրացի. از همسایه بد پرهیز کنید: «Վաստ դրացուց խուսափեք» (L¹, Զ—1):

A ձեռ. Ը—6-ում ասված է «Զուտելն և զխմելն մի սիրէք», K ձեռագիրը ունի «Զուտելն և զխմելն մէն (FIV միայն, P միևակ) մի սիրէք», իսկ համառոտ խմբագրութիւնը՝ «Զկերակուրս և զըմպելիս առանձնաբար մի ընթրիք» (խրատ 74) վերջինս բառացի համընկնում է պարսկ. H ձեռագրի 4-րդ խրատին. طعام و شراب تنگنامه خورید «Կերակուրը և ըմպելիքը մենակ մի կերեք ու խմեք»:

Համառոտ խմբագրութեան «Զձեղ ի մանկութենէ բարի անուամբ հռչակեցուցէք» (խրատ № 8) խորհուրդը ընդարձակը չունի, մինչդեռ պարսկ. L² տարբերակը ունի համանման մի խորհուրդ. چاکه جوانی بماند یک نام «Երիտասարդ ժամանակ բարի անունով մնա» (L², Բ—9):

Ընդարձակը չունի նաև համառոտի № 14 խրատը. «Ի շաքանուն տեղուք մի բնակիք», մինչդեռ պարսկ. L² տարբերա-

կում կա նման մի խորհուրդ. *باید نام باشد معوی*
«Վատանուն տեղում մի թափառիր» (L^2 , Ե—10):

Այս օրինակները բավական են ապացուցելու, որ համա-
ռոտ խմբագրության կազմողը ձեռքի տակ է ունեցել Նուշիր-
վանի խրատների կամ հայերեն թարգմանության մեղ անհայտ
մի այլ ընդօրինակություն և կամ, ամենայն հավանականու-
թյամբ, ինչ-որ պարսկերեն մի օրինակ, որի հիման վրա կա-
տարել է իր հավելումներն ու սրբագրումները:

Ձեռքի տակ ունենալով վերը թվարկված պարսկերեն ալ-
բյուրները և Նուշիրվանի հայերեն խրատների ավելի քան 26
ընդօրինակություն, մենք ձեռնամուխ եղանք սրանց համեմա-
տության: Այս նպատակով նախապես կազմեցինք Ընդարձակ
և Համառոտ խմբագրությունների քննական բնագրերը՝
առանձնացնելով միաժամանակ զրիչների առանձին միջա-
մտություններն ու հավելումները: Կատարված մանրակրկիտ
համեմատությունը, ինչպես նաև լեզվա-ոճական բաղաձայնի
ընդհանրությունները մեզ իրավունք են տալիս եզրակացնե-
լու, որ հայերեն խրատները թարգմանված
են ոչ թե արաբերենից, ինչպես կարծում
է Ն. Ա. Կինյանը, այլ պարսկերենից:

Որո՞նք են մեր այս եզրակացության կոլանները.

1. Ն. Ա. Կինյանը Նուշիրվանի հայերեն խրատները թարգ-
մանված է համարում արաբերենից՝ հիմք ընդունելով գլխա-
վորապես հայերեն բնագրի մեջ գտնվող արաբերեն փոխառ-
յալ բառերը: «Արաբերեն սկզբնագրի մը հետքերը, — գրում է
Ն. Ա. Կինյանը, — հայերեն թարգմանության մեջ զգալի են: Կան
բաղաձայնի արաբերեն բառեր, որոնք նույնությամբ փոխ
առնված են թարգմանչեն»³²: Ն. Ա. Կինյանի բերած 14 օտար
բառից երկուսը պարսկերեն են՝ դարպաս և ապրահ «ջրմուղ,
ջրանցք»: Առաջինը հին պարսկերեն է և վաղուց է վկայված
մեր գրականության մեջ (տե՛ս Հ. Աճառյան, Արմատական
բառարան, Բ, էջ 444), երկրորդը նոր փոխառություն է, իսկ

³² «Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 101:

12-ր արաբերեն են: Այստեղ հարգելի բանասերը հաշվի չի առել, որ այդ արաբերեն բառերը միաժամանակ պարսկերենի բառապաշարի հարադատ տարրն են կազմում. դրանք շատ վաղուց փոխ են առնվել արաբերենից և դարերի ընթացքում մերվել պարսկերենին՝ դառնալով նրա անքակտելի մասը: Վերջինը թվարկված պարսկերեն խրատականներում այդ բառերը նույնպես գոյություն ունեն. այսպես. Ը թարիկի 2-րդ խրատի սրլան «տղետ, հիմար» բառը պարսկերեն համազոր խրատներում նույնպես օգտագործված է.

R — 16 **دیده اند را و آیدند پند مدهید**
 ինքնին և արվանին խրատ մի տվեք:

دیده اند را و آیدند پند مدهید
 مدهید پند کین هر سه را نیست
 سو 3—2, 1

Արվանին, հարրածին ու խենթին
 խրատ մի տուր՝ երեքից էլ չի բ
 օգուտ:

آیدند و آیدند پند مدهید
 کنید و آیدند پند مدهید 2—1, 1

Արվանից, հարրածից և խենթից խոտ
 տափեցեք և նրանց խրատ մի տր
 վեք:

Եազուր (یاقوت) (այլ ձևադրերում ազուր) «հակինթ».

یکی تاج فمود کوه نکار

R, W տաք **در و یاقوت بود نکار**
 Հրամայեց զոհարակերտ թագ պատ
 րասել,

Վրան մարգարիտ ու եազուր գոր
 ծածկ:

یکی تاج بودش عجب شاهور...
 مکمل بی قوت و در یکسره

Արքայազնի մի թագ ու ներ...
 Ամբողջությամբ պատած եազուրով
 ու մարգարտով...

«Արվան մարդուն ու խուժա
 րին ու հարրածին խրատ մի
 տաք» (Ը—2):

«Տգիտաց և զիահարաց և
 արբեցողաց խրատ մի տաք»
 (Հմտ. խմբ. 71):

«Եւ էր գրած եազուր աղամբ»
 (W տաք. 8. 9):

Թրղրիւր (تدبير) «խորհարգ, կարգ, միջոցառում»:

R 50 بتدبير كه دكان كا مكنيد

երեխաների քրդերով գործ մի արեք:

1.2, Խ 9 مكن هيچ تدبير با كه دكان

اگر چند باشند از زييركان

Երբեք երեխաների հետ քրդերի մի
արա. թեկուզ և նրանք խելացի
լինեն:

با كه دكان و زنان تدبير مكنيد

1.1, Թ 3

երեխաների և կանանց հետ քրդերի
մի արեք:

«Ի տղայոց քրդերի մի առ-
նուք» (Թ 3):

«Ընդ մանկունս խորհուրդ մի
առնէք» (Հմտ. խմբ. 25):

Ն. Ակինյանը արաբերենն է համարել նաև քարկ բառը՝ տա-
լով طريق (tarik) արաբերեն տառադարձությունը, «ճանա-
պարհ, ուղի, անցք» նշանակությամբ:

Հ. Աճառյանը «Արմատական բառարանում» (հ. Բ, էջ 1155)
այս բառի հետեւյալ բացատրությունն է տալիս. «քարկ.
«աղամանդի երեսները». նորագյուտ բառ՝ որ երկու անգամ
գտնում եմ գործածված Առաք. պտմ. 461. Ալմաստն լեց թարկ
է. յոր կողմն շրջես երեք թարկ կու երեւնայ. նշանակում է նաև
«պարսկական գլխարկի երեսները կամ շերտերը». և այս
իմաստով գործածված է 1513 թվի մի հիշատակարանի մեջ՝
հրտ. REA I, էջ 96. «թարկս ունի ԺԲ» հմմտ. Հացունի. Պատ-
մություն տարազի, ուր էջ 279 ասում է. թե իրոք պարսկական
գլխարկը ունի 12 շերտ: Հացունի, անդ, էջ 278 դնում է պրսկ.
tark «սաղավարտ» բառից»:

Բառս իսկապես պարսկերենն է և ոչ մի կապ չունի արաբե-
րեն քարիկի հետ: Պրոֆ. Աճառյանն ու Հացունին ճիշտ են
մեկնել: Բայց ըստ երևույթին պրոֆ. Աճառյանը վերջնակա-
նապես համոզված չի եղել բառի ստուգաբանմանը և այն դա-
սել է անստույգ բառերի շարքում (բառի դիմաց ոչ մի նշան չի
օգտագործված): Նա քարկը չի մտցրել նաև իր «Հայոց լեզվի
պատմության» պարսկերենից կամ արաբերենից փոխառված

բառերի ցանկի մեջ: Նաֆիսու պարսկերենի բացատրական բառարանը քաբլի համար նույնպես վերոհիշյալ իմաստներն է տալիս: Ֆիրդուսին բառս «սաղավարտ» իմաստով է օգտագործել:

بقلب سماء آید و نوزاد یکی تکریمی دستور تهاد³³

Այս բառը արաբերենում չկա. մեզ հայտնի արաբերեն և ոչ մի բառարանում չենք գտել: Խրատների պարսկերեն տարբերակները քաբլի փոխարեն ունեն արաբերեն փոխառյալ کنگره (kongore) «պարսպի ատամներ» (L^2 էջ 1 և R մուտք): Հետեվաբար մենում է ենթադրել, որ հայերեն խրատների մեջ այս բառը կարող էր մուտք գործել միայն պարսկերեն հնագույն մի բնագրի առկայության դեպքում: Այդ բնագիրը չէր կարող պահպանվել լինել, որովհետև այդ դեպքում հայերեն թարգմանության մեջ չէին լինի արաբերեն բառերը: Արաբերեն բառերի գոյությունը պարսկական բնագրում ապացույց է, որ պարսկերենը թարգմանվել է արաբերենից, իսկ վերջինիս համար, ինչպես վերը ասվեց, հիմք է հանդիսացել ինչ-որ պահով բնագիր:

2. Նուշիրվանի խրատները պարսկերենից թարգմանված չլինելու մի այլ փաստարկը ևս հայերեն թարգմանության ընդարձակ խմբագրության առաջին թարկի առաջին խրատում թույլ տրված թարգմանական սխալն է, որը միայն հնարավոր էր պարսկերեն բնագրի առկայության դեպքում: «Խրատնամակը» (էջ 44) և R ձեռագիրը այս խրատի դիմաց ունեն *خودشتن شناسی را ز ما درود دهد* («Ինքն իրեն ճանաչող մարդուն մեզնից ողջուն մատուցեք»): Հայերեն ընդարձակ խմբագրությունը սրա դիմաց ունի «Ջանձնահաճ մարդն յիսն է ի զատ պահեցէք»:

Նաֆիսու բառարանը մեկնում է «Ինքնահավան, ինքնահաճ»: Բայց բառի ստուգաբանությունը տալիս է և «Ինքն իրեն ճանաչող» իմաստը: Այսպես է հասկացել նաև

³³ فردوسی، شاهنامه، جلد ۴، ص ۴۰۶ («Շահնամ», հ. 4, էջ 406)

Լենինգրադի պարսկ. C—112 ($\approx L^1$) տարբերակի գրիչը կամ խմբագիրը՝ հրատարակելով ձեռագրում հետևյալ խմբագրությունն ունի *خودبختان را بدستاسيد تا خدا*, *باشناسيد* «Ծանիր զքեզ, որպեսզի ճանաչես նաև աստծուն»: Հայերեն ընդարձակ խմբագրության թարգմանիչը բառս առաջին առումով («ինքնահավան, անձնահաճ») է հասկացել, բայց քանի որ խրատի երկրորդ մասը («ողջուն մատուցեր») անհարիր է եղել սկզբի մասին, ուստի նա հավանաբար *دور* (*dur*) «ողջուն» բառը վրիպակ է համարել և այն կարդացել է *دور* (*dur*) «հեռու, ի դատ» իմաստով, համանավանդ որ այս երկու բառերը պարսկերենում իրենց գրովթյամբ շատ նման են և հեշտությամբ կարելի է իրար հետ շփոթել: *دور* (*dur*) բառը մեր խրատականի մեջ մի այլ տեղ օգտագործված կա և հայերեն թարգմանվել է «ի դատ». այսպես.

هر کاری که زشتست یاروی خا
از او دور باش و رسیدی بکام
L², և 7

«Յանպատեհ բաներուն պատ-
րաստ և ի դատ կացեր»
(և—7):

Ինչ գործ որ հազրելի է ու ահա՛,
նրանից հեռու եղի՛ր և նպատակիդ
հիասնես:

از کارهای ناپسندیده دور باش
L¹, և 4

Տհաճ գործերից հեռու կաց:

Մինչդեռ հայերեն թարգմանություն համառոտ խմբագրության մեջ № 1 խրատը պարսկերեն բնագրին միանգամայն հարապատ է: Ընդհանրապես պետք է նշել, որ համառոտի մեջ նկատվում են խմբագրական ճշտումներ: Այս հանգամանքը ենթադրել է տալիս, որ համառոտի խմբագրողը վերահասու է եղել ընդարձակի սխալ թարգմանությանը և այն ուղղել է հետևյալ կերպ. «Ամենայն մարդ որ գիտէ զչափս անձին իւրոյ յինէն ողջուն մատուցէր». բայց քանի որ ընդար-

ձալի տվյալ խրատը նույնպես իմաստնալի է, այն ևս թողել է իր համառոտած խրատականի մեջ:

3. Դ թարիկ № 2 խրատը հետևյալն է. «Զղենի ժամն լաւ գիտացիր քան զայլ ժամսն»:

Ն. Ակինյանը օտար բառերի շարքում զեն շի հիշատակում, ուստի և մենք կարծում ենք, որ նա այդ բառը «զոհ» իմաստով է ընկալել, նամանավանդ որ խրատը կարելի է դոհաբերման նպատակով էլ հասկանալ: Բայց իրականում դա պարսկերեն زيان (ziān — զեան) «վնաս» բառն է: Հայերենը այն փոխ է առել միջին պարսկերենից և վաղուց ավանդված կա մեր մատենագրության մեջ (տե՛ս «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. 1, էջ 729 և Հ. Աճառյան, Արմատական բառարան, հ. Բ, էջ 932—933): Խրատիս պարսկերեն համազորները նույնությամբ օգտագործում են այդ բառը.

زبانی که — دهنه کاه آید بپیش
 ده از سود دان جز دهنه کاه خویش
 [2, Գ. 2.

«Զղենի ժամն լաւ գիտացիր
 քան զայլ ժամսն» (Դ—2):

ժամանակին եկած գիտնր (վնասոր)
 Ավելի լավ համարիր, քան անժամա-
 նակ օգուտը:

دان دهنه کاه، از سود
 دهنه کاه داند
 [1, Գ. 2

«Զլենի լաւ ժամն լաւ գիտա-
 ջիք քան զվատ զանժամ
 շահն» (Բ՝ ձեռ., Գ—2):

ժամանակին եկած գիտնր անժամա-
 նակ օգուտից ավելի լավ իմացեր:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ հայ թարգմանիչը ձեռքի տակ պարսկերեն բնագիր է ունեցել և հայերենի մեջ պահպանել է բնագրային զիան-զեան (զեն) բառը:

4. է թարիկ № 4 «Փոխ ի նորհալ մարդոյ մի առնուք» խրատի ընդգծված բառը պարսկերեն բառի հարադատ թարգմանությունն է: Քսակը հայերենում փոխառվել է պահլավերենից և ավանդված կա մեր հին մատենագրության մեջ, արաբերենը ունի کيس (kis) ձևը (տե՛ս Հ. Աճառյան, Արմատական բառարան, հ. 6, էջ 1544): Սակայն նորհալ մեր բա-

պարաններում չկա և նորահայտ բառ է՝ պարսկերեն **دوکیس** (nokise) ձեռք, «հանկարծակի հարստացած մարդ» նշանակությամբ: Հայ թարգմանիչը պարսկերեն բառի դիմաց պատճենավորման կարգով դրել է նորհալ:

Այս խրատի պարսկերեն համազորը հետևյալն է.

مكن قاتلانى ز نوکيسه واد «Փոխ ի նորքակ մարդոյ մի
که اندر خصمت دمانى مد տանուք» (Է-4):

L², Է-3

Թե կարող ես նորքակից փոխ միտո,
Զի կմնաս թշնամութեան մեջ դու
հավետ:

L¹, Է-3 از نوکيسه درم واد مکنيد
նորքակից գրամ փոխ մի տանեք:

5. Հայերեն թարգմանության առանձին խրատների մեջ նկատվում է պարսկերենի շարահյուսական նույն կառուցվածքը, այսպես.

R-31 Jang kasān-rā bekhištan maxarid.

Դ-10. Կախ Զալլոց ձեր անձինդ մի առնուք:

Այստեղ maxarid «մի գնեք» բառի դիմաց թարգմանիչը նույնությամբ օգտագործել է հայերեն համազորը՝ մի առնու՛մ, մինչդեռ ավելի հարմար կլիներ՝ մի առնե՛լ:

R-40. Bihamrāh be rāh maravid

Զ-6. Անընկեր ի հանապարհ մի երթաք:

R-41. Dar zamine šore toxm makārid.

Է-1. Յաղահատ տեղիք սերմն մի ցանեք:

R-73. Begofār har kas imān mabāšid.

ԺԶ-1. Ամենայն մարդու խօսք մի վստահանալք:

R 90. Kārha betadbir konid.

ԺԲ-7. Զամենայն բան թըղբիրով արարեք: եվ ալին:

6. Հայերեն բոլոր տարբերակներում, բացի A ձևազրից, ամենուրեք խոսքով Ա արքայի նուշիրվան (նուշրուան, նուշրովան, նոյիշրվան, նշրուան և այլն) մականունն է օգտա-

գործված, որը պահպանվել էր anoshak-ruwan և արաբերենում՝ anosharwan «անմահ հոգի» ձևով է օգտագործված: Ֆիրդուսին այս մականունը օգտագործել է Nushiravan (Nushirvān) որից հետո այս ձևը պարսից գրականության մեջ դարձել է տիրապետող: Ըստ այդմ էլ մենք ամենուրեք օգտագործում ենք պարսկերենին ավելի մոտ նուշիրվան (քննական բնագրում՝ Նուշիրուան) ձևը. մեր ձևագրերը պահպանեն և այս տարադարձությունը շատ մոտ ձևեր: Խրատները արաբերենից թարգմանված լինելու դեպքում պետք է պահպանվեր այս անվան արաբական և ոչ թև պարսկական ձևը:

7. Ի վերջո մի կողմնակի փաստ էս. Երևանի Մատենադարանի 2291 ձևագիր ժողովածուն, գրված 1665 թ. Կեսարիայում Եփրեմ Տաթևացու կողմից, ունի մի քանի խրատականներ, այդ թվում և Նուշիրվանի խրատները (էջ 51բ—54բ): Սրան հաջորդում է «Խրատք իմաստասիրաց ասացեալ» (էջ 55ա—57ա), ապա մի այլ խրատական, որ կրում է «Ձայս ի պարսից գտի և գրեցի» վերնագիրը («Չորս ցեղ պատճառ կործանի թագաւորութեան...»):

Դոք. Մինովիի հայտնաբերած վերոհիշյալ «Խրատնամակ» պարսկերեն ժողովածուի մեջ կան մի խումբ խրատներ, որոնք բավական ընդհանրություններ ունեն այս «Չորս ցեղ պատճառ կործանի թագաւորութեան» շարքի հետ: Այսպես, օրինակ.

«Խրատնամակ»

Չորս բան է ուժեղացնում տեսողությունը. նախ՝ հաճելի կահաչք, [երկրորդ]՝ հոտուն ջուրը, երրորդ՝ վճիռ գինին և, չորրորդ՝ բարեկամի զեմքը տեսնելը:

Չորս բան է մարմինը զիրացնում. նախ փափուկ և բարակ հագուստ հագնելը, ապա՝ անուշ հոտեր հոտոտելը, երրորդ՝ մաքուր

Ձեռ. № 2281

Չորս իրք է, որ զմարդս տրբամտ թիւն տանի և դաշաց յայն գօրացնէ. նախ տեսնել զկանաչն, ք. նստիլ ի մօտ ջուրն, գ. տեսանել զերկնից լայն, գ. գաղէկ իրաց տեսն:

Չորս իրք է, որ զանձն զիրացնէ. նախ՝ ի յաղնիս մտնելն, ք. ոտակ տխորժ կերակուր, գ. հագնիլ փափուկ հանգերձ...

* Encyclopédie de l'Islam т. I, 1960, p. 538.

կենսալր, չորրորդ՝ ուսեկուց հետո
բնեկը³⁴:

Չորս իրք է, որ զհիւանդն ա-
սողջացնէ:... ր. անուշահոտ հո-
տոսեկը...³⁵:

«Չորս ցեղ...» խրատականի մի տարբերակը Մատենադա-
րանի № 2939 (ժամանակ՝ 1779—1799 թթ.) ձեռագրի հիման
վրա հրատարակված է «էջեր հայ միջնադարյան արձակից»
ժողովածուի մեջ³⁶: Ժողովածուն կազմողները ծանոթագրու-
թյուններում կարծիք են հայտնել, որ հավանաբար խրատների
այս շարքը գալիս է «Արիստոտելին վերագրված «Գաղտնի
զաղտնեաց» գրքից, որի հնագույն տեքստը համարվում է
արաբականը»³⁷: «Խրատնամակում» դրանք վերագրված են
Նուշիրվան արքայի իմաստուն վեզիր Բողարջումեհրին և ոչ
Արիստոտելին. «Խրատնամակում» այն վերնագրված է «Բո-
ղարջումեհր իմաստունի ճառը բժշկական գիտությանը վերա-
բերող մի քանի հարցերի մասին»³⁸: Այս «խրատնամակի» մի
առանձին բաժնում, բերված են նաև Արիստոտելին վերա-
գրված խրատներ:

«Չորս ցեղ...» խրատների պարսկերենից թարգմանված
լինելու մասին հայ գրչի նշումը («ի պարսից գտի») վկայում է,
որ հայերենի համար հիմք է հանդիսացել ինչ-որ պարսկերեն
բնագիր, որի տարբերակներից է և «խրատնամակի» օրինակը:

Պարսկերեն բնագրի առկայություն է թելադրում նույն հա-
յերեն ձեռագրի «խրատը իմաստասիրաց ասացեալ»-ը
(էջ 55ա—57ա):

Խրատների այս շարքերի գոյությունը մի ձեռագրում խոր-
հել է տալիս, որ խմբագիր գրչին հայտնի են եղել այդ խրատ-
ների, ներառյալ և Նուշիրվանի խրատների, պարսկական ծա-

³⁴ («Խրատնամակ», էջ 16—17) . ۱۶-۱۷ ح خردنامه

³⁵ Երևանի Մատենադարանի ձեռ. № 2291, էջ 57ր:

³⁶ «էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից»: Խմբագրու-
թյամբ և առաջարանով Կ. Մելիք-Օհանջանյանի: Երևան, 1957, էջ 153—158:

³⁷ Անդ, էջ 258:

³⁸ گفتار بترجمه تر حکیم اندر نکته های چند که بعلم پخشگی
تعلق دارد.

դումբ, ուստի և նա նստատակահարմար է գտել դրանք համախմբելու մի ժողովածուի մեջ:

Վերը, 7 կետերում բերված փաստաթղթերումները մեզ չի տվին հիմք են տալիս եղբայրացնելու, որ նուշիրվան արքայի անունով հայտնի հայերեն խրատները թարգմանված են պարսկերենից:

* * *

Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանություն ժամանակը ստույգ հայտնի չէ: Հավանական ժամանակը պետք է ընդունել ն. Ալինյանի նշած թիվը. նա «հետնագույն եզր» է ընդունում 1310 թ., որովհետև Վիեննայի № 791 ձեռագիրը, որտեղ պահված է խրատների հնագույն օրինակը, «Մովսես Երզնկացվո կազմած Ոսկեփորիկը կը ներկայացնե, խմբագրված 1310-են առաջ»³⁹:

Երևանի Մատենադարանի № 4724 և № 4726 ձեռագրերը, որոնք նույնպես ունեն նուշիրվանի խրատները, Մովսես Երզնկացու⁴⁰ կազմած «Ոսկեփորիկի» ընդօրինակություններն են: № 4724 ձեռագիրը, որը 1611 թ. գրչություն է և արտագրված է վանում Սահակ գրչի կողմից, ունի ընդարձակ հիշատակարան, որտեղ նույնպես Մովսես Երզնկացին է հիշվում որպես այս «Ոսկեփորիկի» կազմող:

«Որպէս որ իմաստուն ի ժամանակս գարնանա[յ]ին ի հովիտս լերանց շրջելով զգեղեցիկս ժողովէ և միափունջ կայեսցէ, նմանապես երիցս երանեալ սուրբ վարդապետն Մովսէս Երզրնգեցիմ ի յամենայն սուրբ գրոց ժողովեալ զլաւն և զգեղեցիկն և ի միում տփի եղեալ: Եւ կոչի անուն սուրբ գրոցս ոսկի փոր, վասն զի քան զամենայն ոսկի և արծաթ և ակունս պատւական է և գեղեցիկ սա»⁴¹:

³⁹ «Հանդէս տմսօրեայ», 1935, էջ 101:

⁴⁰ Մովսես Երզնկացու մասին տե՛ս Ղ. Ալիշան. Հայագատում, Վենետիկ, 1901, էջ 507—509: Հ. Անադյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, էջ 441—442: Հ. Քյուրտյան, Երիզա և Եկեղյաց դավառ, հ. Ա, Վենետիկ, 1953, էջ 253—260:

⁴¹ Երևանի Մատենադարանի ձեռ. № 4724, էջ 243ա:

Սահակ գրիչը այս հիշատակարանին կցած իր ներբողում մի անգամ ևս հիշում է Մովսեսին՝ անվանելով նրան «րաբունի».

«Ի յախտածեա ըստեաց ճնշեալ,
Սպիտակ գինիս այս նոր յատենեալ.
Բաբունին Մովսէս ի հոգս անգեալ
Պտուղ զայս հաւաքեալ...»⁴²:

Ձեռ. № 4724-ի հիշատակարանը հիմնականում, բացի գրչի, պատվիրատուի ու սրանց հարազատների անուններից և վերջին չափածո ներբողից, համընկնում է Վենետիկի № 986 Ոսկեփորիկի հիշատակարանին⁴³, իսկ ձեռ. № 4726-ը ունի միայն նշված հիշատակարանի սկզբի մասը:

Երևանի Մատենադարանի այս Ոսկեփորիկները բովանդակության որոշ տարբերություն ունեն Բ. Սարգիսյանի նկարագրած Վենետիկի № 986 Ոսկեփորիկից: Բայց վերջինս չունի Նուշիրվանի խրատները: Բանասեր Հ. Քյուրտյանը իր անձնական գրադարանում ունի Մովսես Երզնկացու «Ոսկեփորիկի» 1551 թ. մի ընդօրինակություն, որը նույնպես բովանդակության տարբերություն է տալիս Վենետիկի օրինակից⁴⁴:

Արդ, քանի որ Մովսես Երզնկացու «Ոսկեփորիկի» 3 ընդօրինակությունները (Վիննայի № 791, Երևանի № 4724 և № 4726) պարունակում են Նուշիրվանի խրատները, ուստի պետք է ընդունել, որ դրանք թարգմանվել են մինչ 1310-ը:

Ժամանակի ճշգրտման համար մի գուցե նպատակահարմար է հիշել XIII—XIV դարերի բարոյա-խրատական որոշ բանաստեղծություններ, որոնց մեջ այս խրատների հեռավոր արձագանքներն են երևում: Բայց և չի բացառվում մի երրորդ աղբյուրի գոյություն թե՛ այս բանաստեղծությունների և թե՛ Նուշիրվանի խրատների համար:

⁴² Անդ, էջ 247ր:

⁴³ Տե՛ս Բ. Սարգիսյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Բ. 1924, էջ 771—794:

⁴⁴ Հ. Քյուրտյան, Երիզա և Եկեղյաց գավառ, էջ 262:

Այսպես. Խաչատուր Կեչառեցին ունի՝
 «Զաչերդ շատ մի ածեր,
 Թէ ոչ՝ չար սըրով դա խոցի.
 Զլեղուդ արձակ մի թողուր,
 Որ չածէ զքեզ պատուհասի»⁴⁵:

Այս քառյակը հիշեցնում է Ծ ձեռագրի Ե թարկի 6-րդ խրատի տարբերակը՝ «Ի վայր զաչք ու զձեռն ու լեղու պատրաստ պահեցէք» կամ՝

«Զխորհուրդդ շասես կնոջ
 Եւ չընկնիս մճլիս ՚ւ ի գինի.
 Յայնժամ դու շահիս զաստէնս
 Եւ յանդէնն ես երանելի»⁴⁶:

Այս խրատին համադրոք է հնչում Կ ձեռագրի Ի թարկի 8-րդ խրատը. «Զամենայն որպիսութիւն ձեր, զբան և զխորհուրդ ձեր կանանց մի ասէք բնաւ»:

Հովհաննես Երզնկացուն վերագրվող քառյակ-խրատնեւրում ևս կան այնպիսիք, որոնք, ինչպես մեզ թվում է, որոշ աղբյուրներ ունեն նուշիրվանի խրատների հետ. այսպես.

«Զորս բան առ խրատ յինէն, որ զամէն աշխարհս քեզ
 արժէ.

Չայլոց մեղք դու մի բռնեւ, զքոյն յերակ մըտօքդ
 անդիճէ,

Զաստուած մօտ ի քեզ դու տես ու զմահուն օրքն դու յիշէ.
 Զխրատըս ի սրտիդ տընկէ, սա յամէն չարէ զքեզ պահէ»⁴⁷:

Ընդգծված հասվածք լրիվ համընկնում է Ծ ձեռագրի Թ թարկի 10-րդ խրատին՝ «Զայլոց մեղք դուք մի քննէք»:

Ավելի ուշ ժամանակներում նման արձագանքներ ենք գտնում Նաղաշ Հովնաթանի խրատական տաղերում: Այսպես, օրինակ.

⁴⁵ Մ. Ավգարեղյան, Խաչատուր Կեչառեցի, Երևան, 1958, էջ 150:

⁴⁶ Անդ:

⁴⁷ Ա. Մրապլան, Հովհաննես Երզնկացի: Ուսումնասիրություն և բնագրեր, Երևան, 1958, էջ 145:

«Չասելոյ րանն քո տանն չտես»,

Լեզուդ կու սովորի՝ այլոց էլ կա-
սես,

Մեծատան մարդոյ ընդդէմ մի
կացցես,

Քո փորձած մարդն, չըլնի՝ նոր
փորձես»⁴⁸,

«Քոսք որ ասելոյ չէ՝ մի ասէք»
(ԺԵ—1)։

«Զլեզուներդ ի չար ասելն մի
սրէք» (ԺԵ—3)։

«Զփորձածն մի փորձէք» (Ս—4)։

* * *

Ինչպէս նշվեց վերը, Ն. Ալիշանը այս խրատները թարգմանված է համարում արաբերենից։ Սրանից ելնելով, նա ամենայն հավանականությամբ դրանց թարգմանիչ է ընդունում Առաքել Անեցուն և կամ նրա ընկերներին, որոնք 1222 թ. Անի քաղաքում արաբերենից մի երազահան են թարգմանել⁴⁹։ Բայց քանի որ մերժվում է խրատները արաբերենից թարգմանելու վարկածը, ուստի և թարգմանիչների ինքնության հարցը նույնպէս կասկածի տակ է առնվում։

Հայտնի է, որ վերոհիշյալ Ոսկեփորիկը կազմող Մովսէս Երզնկացին զարգացած ու բազմակողմանի գիտելիքների տեր անձնավորութիւն է եղել։ Նրա անանունն կենսագիրը հաղորդում է, որ նա «իբրև զմեզուս ի բուրաստան ծաղկանաց զանազանից վայրս ընթացեալ, և յարեմուտս և յարեելս, և յամենեցուն իբրև զխորիսիս մեղուաց զբանս վայելուչս աստուածային իմաստից համահաւաքեալ և ըստ կարողութեան ի կատարելութեան հասեալ...»⁵⁰։ Իսկ Ղ. Ալիշանը հայտնում է, որ «բացի Ոսկեփորիկի նյութերը ժողովելուց մի քանի խրատական և կանոնական բան գրած կա»⁵¹։

⁴⁸ Նաղաշ Հովնաթան, Բանաստեղծութիւններ։ Ժողովածուն պատրաստեցին Ասատուր Մնացականյան, Շուշանիկ Նաղարյան, Երևան, 1951, էջ 90։

⁴⁹ «Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 101։

⁵⁰ Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 508։

⁵¹ Անդ, տողատակի ծանոթագր.։

Արգ, չատ հավանական է, որ բարոյա-խրատական գրա-
նկանություն նկատմամբ հետաքրքրություն տածող Մովսեսը,
որ շրջել է «յարևմուտս և յարևելս», ինքն իսկ նուշիրվանի
խրատները թարգմանած լինի և մտցրած իր կազմած «Ոսկե-
փորիկի» մեջ:

Վերը շարադրված փաստերն ու նուշիրվանի խրատների
հայերեն ու պարսկերեն տարբերակների համեմատություննե-
րը թույլ են տալիս եզրակացնելու.

1. Խոսքով Ա. Նուշիրվան արքայի օրոք և նրա իսկ անունով
կազմվել է պահլավերեն մի խրատական, որի համառոտ մի
խմբագրությունը հասել է մեզ:

2. Նուշիրվանի պահլավերեն խրատականը արաբերենի է
թարգմանվել ամենայն հավանականությամբ IX դարի սկզբնե-
րին՝ Մամուն Աբբասյան խալիֆի ժամանակ:

3. X դարի կեսերին արդեն գոյություն է ունեցել Նուշիր-
վանի խրատականի արաբերենից պարսկերեն կատարված
թարգմանությունը:

4. Նուշիրվանի հայերեն խրատները թարգմանված են
պարսկերենից:

5. Խրատների հայերեն թարգմանությունը կատարվել է
մինչ 1310 թ.:

6. Նուշիրվանի խրատները պարսկերենից հայերենի է
թարգմանել հավանաբար Մովսես Երզնկացին:

7. Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությունը
պարսկերեն բնագրի վերականգնման համար վստահելի
հիմք է:

ԲՆԱԳՐԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԸ

1. Նուշիրվանի խրատների հայերեն միջնադարյան թարգմանությունը քննական բնագրերը կազմելու համար մեր առաջ երկու ուղի կար. առաջին՝ ընդարձակ և համառոտ խմբագրությունները ձուլել իրար և ներկայացնել որպես մեկ միասնական բնագիր, ինչպես արել է Ն. Ալիինյանը («Հանդէս ամսօրեայ», 1935 թ.), և երկրորդ՝ յուրաքանչյուր խմբագրություն ներկայացնել առանձին: Առաջին ուղուց մենք հրաժարվեցինք՝ նկատի ունենալով համառոտ խմբագրության չափազանց մեծ տարբերությունը ընդարձակից և ձեռագրերի բազմաթիվությունը. մինչդեռ Ն. Ալիինյանը ընդարձակ և համառոտ խմբագրություններից օգտագործել է մեկական ձեռագիր, միաժամանակ համառոտը համեմատելով «Սիրոնի» (1875 թ.) օրինակի հետ, մենք ընդարձակ խմբագրության համար ձեռքի տակ ենք ունեցել 12 ձեռագիր և Պոլսի 1708 թվականի հրատարակությունը, իսկ համառոտի համար՝ 9 ձեռագիր և «Սիրոնի» օրինակը:

2. Ընդարձակ խմբ. համար հիմք ենք ընդունել Վիեննայի № 791 ձեռագրի օրինակը՝ ըստ Ն. Ալիինյանի հրատարակության: Սրան հիմնականում համընկնում են Մաշտոցյան մատենադարանի № 4724, № 4726, № 5387 ձեռագրերի ընդօրինակությունները, որոնք, սակայն, առանձին թերություններ ունեն (№ 4724-ը չունի վերջին յոթ՝ ԺԶ—ԻԲ թարկերը, № 4726-ը չունի առանձին խրատներ, № 5387 ձեռագրի էջերը պատռված են, ևն), ինչպես նաև Վենետիկի № 1541 (նախկին № 263) ձեռագրի օրինակը:

Համառոտ խմբ. համար հիմք է ընդունված Մաշտոցյան մատենադարանի № 1113 ձեռագրի ընդօրինակությունը, որը 1616 թ. գրչություն է:

Բնագիրը կազմելիս հազվադեպ մեզ թույլ ենք տվել խոտորելու հիմք-բնագրից՝ եթե այլ ձեռագրեր տալիս են ավելի ճիշտ ընթերցում. այս դեպքում արդեն համեմատության համար դիմել ենք նաև պարսկերեն տարբերակներին: Յուրաքանչյուր նման միջամտության պատճառաբանությունը բերված է ծանոթագրություններում:

3. Քննական բնագրում չեն արտացոլված Մաշտոցյան մատենադարանի № 6536, № 8168, № 8963, № 10166 ձեռագրերը և Քյուրտյան հավաքածուի տաղարանը, որոնց մեջ գտնվող Նուշիրվանի խրատները «Պղնձե քաղաքի պատմության» XVIII և XIX դարերի տպագիր գրքից կատարված ընդօրինակություններ են:

4. Եթե որևէ ձեռագիր ունի լրացուցիչ խրատ, որը և ոչ մի ձեռագրում ղուգահեռ չունի, ապա այն բերվում է բնագրերի վերջում (էջ 81—84): Սա ավելի ցայտուն և պարզ է դարձնում յուրաքանչյուր գրչի կամ խմբագրողի միջամտությունը:

5. Եթե խրատը որևէ ձեռագրում խմբագրական մեծ փոփոխությունների է ենթարկված, ապա սվյալ խրատի բոլոր տարրնթերցումները նշելուց հետո, այն բերվում է ամբողջությամբ:

6. աւ> օ գրությունը ձեռագրերում միօրինակ չէ, ուստի բնագրում ամենուրեք աւ-ը փոխարինել ենք օ-ով: Որոշ ձեռագրերում աւ-ը փոխարինված է օ-ով: Այս դեպքում տարրնթերցվածներում տրվում են միայն արտառոց ձևերը. օրինակ՝ արժանօոր:

7. Բացարձակ տառասխալները տարրնթերցվածներում չենք տալիս:

8. Ոչ բոլոր ձեռագրերն են ամբողջությամբ պարունակում խրատները և դրանց դասավորությունն էլ միակերպ չէ, ուստի կազմեցինք խրատների համադրական տախտակներ, որտեղ ցույց է տրված, թե ներկա հրատարակության (առաջին սյունակ) ո՞ր խրատը սվյալ ձեռագրի ո՞ր խրատին է համապատասխանում: Խրատների համարակալումը ըստ թարիքերի մերն է: C և C1 ձեռագրերի ընդօրինակությունները, թեկուզ և չա-

փաղանց համառոտված են, բայց պատկանում են ընդարձակ խմբագրության խմբին և թարիերի շեն բաժանված, ուստի ընդհանուր համարակալում տվեցինք: Ընդհանուր համարակալում է տրված նաև համառոտ խմբագրությանը:

9. Սույն տշխատանքը արդեն շարված էր, երբ լույս տեսավ Մաշտոցյան մատենադարանի ձեռագրացուցակի Ա հատորը, որից և մեզ հայտնի դարձան Նուշիրվանի խրատները պարունակող շորս նոր ձեռագրեր (№ № 613, 2696, 2939, 4505), միաժամանակ Զմմառուց ստացանք № 156 ձեռագրի խրատների մանրաժապավենը: Համեմատությունը ցույց տվեց, որ այս ձեռագրերը որևէ էական բան չեն ավելացնում մեր կազմած քննական բնագրին, ուստի և հրաժարվեցինք դրանց տարընթերցումները նշելուց:

10. Աշխատության ներածության մեջ Նուշիրվանի պարսկերեն խրատների վեց աղբյուր ենք հիշատակել, դրանցից հինգի՝ «Ռահաթ օլ-էնսանի», «Խրատնամակի», Լենինգրադյան Անուշիրվանի դամբարանի, «Ընտրյալ պատմության» տարբերակները ըստ աղբյուրների ժամանակագրական կարգի դետեղում ենք հայերեն բնագրերից հետո: Լենինգրադյան և Անուշիրվանի դամբարանի տարբերակները հրատարակում ենք առաջին անգամ:

«Նուշիրվանի թագի ատամնաշարի խրատականը», շնայած ըստ էության հետաքրքիր աղբյուր է, այս բաժնում չենք դնում, որովհետև բուն խրատները չի ներկայացնում, այլ դրանք վերարտադրում է չափածո՝ բեյթերով:

11. Բնագրերի վերջում բերվում է Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությունից օսմանյան թուրքերեն (հայատառ) կատարված թարգմանությունը:

ԽՐԱՏՔ
ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆ ԹԱԳԱԽՈՐԻ
(ԲՆԱԳՐԵՐ)

1.

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆՔ ԹԱԳԱՌՈՐԻ

1. Կայր թագաւոր մի պարսիկ, անուն նորա Նուշ[ի]րուան յէդլ: Եւ ունէր թագ մի ոսկի. և յայն թագն էր շինած ի՞նք թարկ: Եւ գրած էր յամէն թարկ ժ բան, որ էր խրատ թագաւորութեան: Եւ յորժամ կամենայր հեծնուլ թա-
5. գաւորն, առնուր զթագն զայն և կարդայր առաջի իւր իշխանացն: Եւ հրամայէր թէ հասկացէք և ի միտ առէք

Խորագիր. AE Խրատ պիտանի և օգտակար ամենայն մարդոյ (B Բան շահաւէտ հ...): C Խրատ Նուշրուան թագաւորի ասացեալ է. պարս և լսել և միտ պահել: D Խրատ Նուշրուան կտիլին, Հոսմոյ թագաւորն: F Խրատ Նուշուան ասել պարսկաց թագաւորին ասացեալ: G Խրատ ասացեալ է Նուշրուան թագաւորին որ է պէտք հոգոյ և մարմնոյ: IV Պատմութիւն Նուշրուան թագաւորին (K... Նուշիստութեան...): J Խրատ պիտանի և օգտակար: P Խրատ և Նեսիհաթ օգտակար արարեալ գարմանագան թագաւորին, զոր Նուշրուան ասեն:

Մուտք: CG չիք: H պատուով:

1. A Ա Նուշրուան: B Նուշրուան յէտլ: E Նուշրուան: IV Նուշրուան:
2. E յէտլ: J չիք յէդլ: K յէտլ: IV էտլ: IKV աշն:
3. K թէրկ: K չիք գրած էր: IKV ամէն: IV թարկի: K թէրկ: K Կայր խրատ և փխ որ:
4. I որժամ կամենար: J կամենար: IV հեծնուր: K թագաւորն հեծնուլ և տեղ գնար. յայնժամ:
5. IV չիք խր:
6. IV իշխանացն և բան հոգերուն: BE հրամայէր ամենեցուն: K մտիկ արէք և հասկացիք: BIV հասկացիք:

զխրատա զայս, որ է պէտք հոգոյ և մարմնոյ: Եւ ապա
դնէր ի գլուխն և հեծնոյր: Եւ էր գրած լուրջ եաղութ
ակամբ և բացած զմրութեամբ:

Ա. Յառաջին թարկն գրած էր.

1. Զանձնահաճ մարդն յիսնէ ի զատ սլահեցէ՝ ք:
2. Արժանաւորացն ի յիմ դանձէն բաժին տուր:
3. Զանգտանելին մի՛ փնտռէք:

7. BEJ ի պէտք: E հոգւոյ:

8. I հեծնուր: ABDE աղութ: E հաղուտ: IV հաղութով:

9. IV և բանած զմրութ ակամբ քարիւ: K զմրութ ակամբ:

D Եւ ունէր [ն]շըրվան էտիլն թար մի և էր զուգած ի յայն թարն
Ի՞նչ պուրճ և գրած էր ի յամէն պրճին վրա ժ բան. խրատք այս է: Եւ
յորժամ կամենար որ ի սէր (սէյր) ելանէր նա մուֆէրտիկն կանչէր ի
բաղարն որ զային ու հասկանային թէ ինչ էր գրած ի թագաւորին
թագն. և կայր գրած իմաստութիւն և խրատ այս կենացս և այն:

F [ն]շըրուան տարլ թագաւոր էր պարսկաց և ունէր թար մի և
կայր ի յայն թարն շինած Ի՞նչ բուրք. կայր գրած ժ խաւսք. և յորժամ
հեծնուր կամէր այն թագաւորն զնէր զթարն ի գլուխն և ձայնեցնել
տայր որ ամենայն աշխարհն յերևան ելնէ և առէին թէ հասկացէր զոր
կայ գրած ի մեծ թագաւորին թակն և կայ յինքն մեծ իմաստութեամբ
յայտ կենաց և յայն:

P Սա ասեն թէ թագ մի ունէր սակի և պատուական տկներով և
շինած էր Ի՞նչ անկիւնով և ամէն անկիւն այս նէսիհաթներս գրեալ էր.
և յորժամ ելնէր ի գլուխ կարգայր առաջի գօրացն. և տուր թէ ի միտ
տուէր և ապա զնէր ի գլուխն և երթայր. և թագն էր հաղութ և զմրութ
ակամբ և ալմասով և լաճիվարդ քարով յորինեալ:

Ա. D և առաջին: FIV' առաջին: D ամենութիւն պուրճն (F բուրքն
կամ բուրգն) փխ թարկն: D այս էր գրած թէ: J չիք գրած էր: K գրած
էր այսպէս: P բուրք: բաժինները ցույց են տրվում հայկական այբուբե-
նի կարգով՝ Ա.—ԻԲ:

1. C զանձնահաճոյ: D զանձնապահն զգահայ: F զանձնայահաճու:
D մարդիք: F մարդիքն: BD ի յիսնէ: C յիսնի: J չիք յիսնէ:

2. Ի արժանօրացն: P արժանաւորաց: CP իմ: FG չիք ի: IV զանձնու:
CGP տվէր: I տուէր: V աւէր: K ի յիմ զանձնն արժանաւորացն բա-
ժին աւէր:

3. AP զանգիտելին: F զանգէտանելին: J զանգիտանելին: ABEJ մի
փնդուէր: D մի որոնէր: I մի փնտռէր:

4. Ի բաներն մի՛ արտորայք:
5. Զբանն ի ժամէ ժամ մի՛ ձգէք:
6. Զամէն բան թըղբիրով արարէ՛ք:
7. Ի խրատէ մի՛ ղպնիք և մի՛ գարշիք:
8. Զբանն բանգէտ մարդկաց դի՛ք:
9. Անպատեհ խօսք մի՛ խօսիր:

Բ. Յերկրորդ թարկն գրած էր.

1. Ի բանին սկիզբն և ի կատարումն հայեցարո՛ւք:
2. Յամէն բան որ մտանէք յառաջ զելն իմացէ՛ք:
3. Զամէն բան և զկտաւն տասն չափեցէ՛ք և ապա կտրեցէ՛ք:

4. KP ի բանէն: IV մի ատորայք: I չիք մի: D Զբանն որ կամէ մի ըշտապիր: F Զայն բանն որ յառնել կամիս մի ըշտապել:

5. E ժամէ ի ժամ: IJKV ի ժամէ ի ժամ: D Զառնելոյ բանն ի յօրէ յօր մի ձգէք (F... որի հօր մի ձգել):

6. D դէք ամէն (F յամէն): IFV բանն: E թատրրով: ID թապտրրով: F թապրով: K թապտիրով: V թըտպրով: D արէք: K վարէք:

7. F ի խրատուն: A մի դրնիք: FK մի խպնիք: K չիք մի գարշիք: ID եւ ի ցաւաք մարդոյ խրատն մի ղպնիք, լսեցէք:

8. D և զբանն: E յանգէտ: D մարդոյ: EID մարդկացն: DI գրէք: F Զբանն այն մարդուն զրէք որ բան կու գիտենայ:

9. DF զանպատեհ: DF խօսքն: D մի ասէք: P բանգէտ մարդկաց զէմ անպատեհ...

Բ. BEI յերկու: D և Բ: FK երկու: IV Բ: ABEI ապրահն փխ թարկն: D ճետագայում ամենուրեք՝ գրած էր թէ:

1. D բանին: P զբանին D սկիզբն ամէք: P ի կատարածն:

2. IV ամէն: F բանն: P յօր տուն փխ յամէն բան: I մտնոյք: V մտնուք: BE յառաջն: I առաջն: V առաջին: F ղելնելն: IV յելն: BHV իմացիր: F իմասջիր: P իմացարուք: D Զինչ բան որ մտնուք գառաջն ղելն իմացէք:

3. G ամէն: K զամէն կտաւ և թէ ինչ լինի: GJE կտաւ և զբան: P կամ փխ և: BH ղկտաւ: IPV կտաւ: BEIHKV ժ անդամ: G ժ հեղ: J ժ տարպա P ժ ապարա: BEIHKV ձեկեցէք փխ չափեցէք: C Զկտաւն ժ-ն չափէ և ապա կտրէ: D Զհալօ ժ հեա չափեցէք և ապա կտրեցէք (F Զձեր հալաւն ժ դիր ձեկեցէք...):

4. Զփորձածն մի՛ փորձէք:
5. Զփորձածն յանփորձն մի՛ տայք:
6. Զմարդ որ չէք փորձել՝ ընդ նմա մի՛ վարիք:
7. Զխոստումն որ ի ձեզ՝ մինչև ձեր անձդ մի՛ խնայէք:
8. Սակաւ խոստացէ՛ք և աւելի կատարեցէ՛ք:

Գ. Յերրորդ թարկն գրած էր.

1. Անուանի և խոնարհութեան արուեստ ուսի՛ք:
2. Զճշմարտութիւն ձեզ արարէ՛ք արուեստ:
3. Զկարողութեան հարկիքն գիտացի՛ք:
4. Զհամբերող մարդն ճանաչեցէ՛ք:
5. Զայս կեանքս մի օր գիտացի՛ք:
6. Զառողջութեան հարկիքն իմացի՛ք:

5. Բ յանփորձ: ԼՎ՝ անփորձն: Կ՝ անփորձ: Բ՝ անփորձի: Կ՝ մի տար:

6. ԸԻՔՎ՝ գմարդն: Բ՝ մարդ: Ը՝ չեւ: Լ՝ փորձեալ: ԸԻ՝ փորձեր: Ը՝ հետ նմա: Լ՝ ի յինքն (Բ՝ անոր) փխ ընդ նմա: Բ՝ ընդ ինքն: Ը՝ մի նստիք (Լ՝ մի յարիք Բ՝ մի վատահանայք) փխ մի վարիք: ԲԸԻԿ՝ մի վանիք:

7. Բ՝ չիք որ ի ձեզ: Վ՝ որ ձեզ: ԼՎ՝ որ ի ձեզ է: Բ՝ մինչև ընդ: Լ՝ մինչ: ԻԲ՝ ի ձեր: ԼՎ՝ ի ձեր անձդ ձեր բարեկամին: ԼԲ՝ անձն: Լ՝ Զխոստումն մի խնայէք: Կ՝ Որ ի ձեզանէ ինչ որ խնդրէն մինչև ձեր անձն խնայէք:

8. ԲԸԻԼԿՎ՝ խոստացիք: Ը՝ խոստացիր: ԸԲ՝ յաւելի: Լ՝ աւելին:

Գ. ԲԻԼ՝ յերեր: Լ՝ և Գ: ԸԲ՝ երէք: ԻԿ՝ Գ: Բ՝ հետազայում ամենաւրեք գրած կայք:

1. Լ՝ չիք անուանի ե: Բ՝ անկեղծ ողորմութիւն փխ անուանի: Լ՝ խոնարհութեամբ: Բ՝ խոնարհութիւն: ԼՎ՝ իմաստութեան փխ խոնարհութեան: Բ՝ խոնարհ:

2. Վ՝ զճշմարտութիւնն: Կ՝ ձեր: Կ՝ արուեստ արէք: Բ՝ սիրեցէք փխ ձեզ արարէք արուեստ: ԼԲ՝ եւ ձեզ ճշմարիտ անուն գրէք:

3. Լ՝ իմացիք (ԼԻ՝ իմացիք) փխ գիտացիք: Բ՝ գիտաջիք: Բ՝ գիտացէք:

5. Բ՝ օր մի: ԸԲ՝ գիտացէք: Բ՝ գիտաջիք:

6. ԼՎ՝ գիտացիք (Բ՝ գիտացէք) փխ իմացիք:

7. Զձեր կեանքդ անդիտութեամբ մի անցուցանէ՞ք:
8. Յայլոց տրտմութիւն մի խնդայք:
9. Ընդ կոտրածն², ընդ զնացածն, ընդ այրածն, ընդ վայթածն մի՛ տրտմիր:
10. Զայս կեանքս իջեան գիտացէ՞ք³:

Դ. Ի շորորդ թարկն գրած էր.

1. Ի մեծամեծաց որողայթն կոծեցալո՞ւք:
2. Զղենի ժամն լաւ գիտացի՛ք քան զայլ ժամսն՝:
3. Մարդկաց ամէն իրաց համբերեցէ՞ք:
4. Ի տեղի ուր համբերել պիտի, մի՞ շտապիր:
5. Հետ ամէն մարդոյ հաշտ կացէ՞ք:
6. Ի բաներն ոխակալ մի՞ լինիր:
7. Ամէն մարդ թող գիր չափն գիտենայ:

7. FIKPV կեանքն: Ժ կեանքս: C մի անցաներ: D GK մի անցաներ: Լ PV մի անցաներ:

8. Ը ընդ այլոց: Լ V այլոց: Բ Ի յայլոց:

9. ABJKV ընդ կտրածն: Լ Ի կտրածն: Բ Ի կտրածն ու Ի գնացածն և վաթածն ու արեցածն: B չիք ընդ այրածն: Լ ընդ վեթածն: K ընդ վաթածն: V ընդ վիթածն: Լ ընդ թափածն: Լ Ի կտրած ու Ի գնացած իրաց մի արտմիր:

10. Բ օթեան փխ իջեան: Բ գիտաջիր:

Դ. BE Ի Դ: Ը Ի շորս: FK շորս: Լ V Դ: Լ թարկ:

1. Ը Ի մեծունաց: Լ V Ի մեծամեծացն: BE որողայթն: FK յորողայթն: V յորողայթն: Լ Կոծեցէք: F Կոծեցալոք:

2. A գենի: Լ V գէնի: E գիտացէք: Լ V քանց անժամն: E ժամ: Ը Եւստորդ խրատի շարունակութեան Լ՝ ու գենին ժամն յայլք: F Զղենի ժամն լաւ գիտաջիր քան զլաւ գտնժամ շահն:

3. Ը ամենայն չեմ արժան մարդկաց: Բ մարդկանց: BKEP ամենայն: F ամենայն չաք մարդկաց:

4. Ը Ի տեղն: Ը Ի տեղ: ADF որ (V իւր) փխ ուր: Լ համբերեցէք: Ը պատասխանի մի տաք փխ մի շտապիր: Լ V մի տառալք:

5. Ը ընդ ամենայն: Լ V Ի հետ: Լ KV կացիր:

6. Բ Ի հետ մարդոյ փխ Ի բաներն:

7. E գամէն: F յամենայն: F չիք թող: E չարն փխ չափն: AP Ի մանայ փխ գիտենայ: Լ գիտացիր: Բ գիր չափն թող: Ը Ամէն մարդ Ի ձեր չափն կացէք:

8. Զոտյներդ աւելի քան զձեր չափն մի՝ մեկնէք⁵;
9. Ի պատերազմն երես մի՝ դարձուցանէք;
10. Զայլոց կռիւ ձեր անձինդ մի՝ առնուք:

Ե. Ի հինգերորդ թարկն գրած էր.

1. Զկռիւն միջակ արարէ՛ք;
2. Զբաներն համբերութեամբ արարէ՛ք;
3. Զծախն ի մտոյն վերայ արարէ՛ք⁶;
4. Անթիւ և անհաշիւ մի հանէ՛ք⁶;
5. Սկիզբն նոր տնկոյն արարէք և ապա զհինն խլեցէ՛ք;
6. Զերևելի զգայարանս ձեր պատրաստ պահեցէ՛ք⁷:

8. Ա գոտներու: Ա չիր աւելի: Ե չիր զձեր: IV մի երկնցնէք: D Եւ քան զձեր չափն աւելի մի կենայ: Բ Որքան զձեր չափն աւելի է մի քննէք: Բ Ե քարկ, 5. Զոտրդ զբնդ ձեր անկողնովն սփռեցէք (D Ե քարկ, 4. Զձեր ոտն ի ձեր...): D Զձեր ոտն քան զձեր անկողինն աւելի մի մեկնէք:

9. Ա ի պատերազմ: Բ ի կռիւն: IV ի պատերազմի ժամն: Կ ի պատերազմին: Բ ի պատերազմէ: ԲԲ մի դարձնէք: IV մի երես (V յերես) դարձնէք:

10. D գայլ: V կռիւն: CDFGHIKV ի ձեր: B յանձդ: C անձու: D յանձն: EK անձն: FGHI անձդ: CG մի առնէք և կռվիր: H մի առնոյք, Կ մի առնէք: Բ Զայլոց կռիւն ի ձեր յանձն մի յառնէք:

Ե. D և Ե: FK հինգ: ABE սպրահն փխ թարկն:

1. CG համբերելով և միջակ: IV արէք: Բ կռիւ թէ հանդիպի ձեր մէջն միջակ արարէք բայց շուտ հաշտեցարուք:

2. DFIV գրանն: Բ գամէն բան FIKPV համբերելով: D արէք:

3. Կ ի մտաց վրայ արէք: Բ ի մտոց վեր հանէք: IV Զտանն խաբճն վաստակին կորայ արէք:

4. ABEH նախորդ խրատի շարունակութիւնն է՝ և անթիւ: Բ անհամար փխ անթիւ: IV մի առնէք: Կ մի հանէք, այլ միջակ:

5. Ե անկեկոյն: Բ անկելոյ: Բ անկու արարէք զհին տունկն արարէք աւելի: G տնկելոյ արարիր (Կ արէք): CIV Զնորն տնկեցէք և ապա զհինն հանեցէք: D Սկիզբն տան ձգեցէք ու զհին տունն զնեցէք:

6. Ե զգայարանն: Կ զգայարանն: Բ զգայարանն: D Ի վայր զաչք ու զձեռն ու լեզու պատրաստ պահեցէք: Բ Զաչք ու զձեռք ու զլեզու պատրաստ կացէք:

7. Յանպատեն՝ բաներուն պատրաստ և ի դատ կացե՛ք⁸։
8. Ի մէջ մարդաձայնի և յանուանի վատանուն մի՛ լինիք՝

2. Ի վեցերորդ թարին գրած էր.

1. Ի գողերոյ ընչից մի՛ շահիք։
2. Յեզր թագաւորի դարպաս և կայարան մի՛ շինէք։
3. Ի ձեր բնակութեան տեղւոյն մօտ խանութ մի՛ շինէք։
4. Ի պիղծ և յանպատեն թաղուց ի դատ կացե՛ք⁹։
5. Որք անխրատք են թող իշխանաւորի ծառայութիւն չառնեն¹⁰։
6. Անընկեր ի ճանապարհ մի՛ երթաք։
7. Անարժանիցն մի՛ խոնարհիք։

7. Ա բերանոյն փխ բաներուն։ IV կացիք։ D Ի յամենայն փառէ ի յանպատեն բանէ ի դատ կացէք։ F Անպատեն բերանոն ի դատ կացէք։ P Անպատեն բաներուն ի դատ կացէք։

8. IPV մարդկաց։ IPV չիք և յանուանի։ EK անուանի։ D Ի մարդաձայնի տեղ վատանուն մի հանէք։ F Մարդանոց տեղի վատանուն մի լինիք։

2. D Ի վեց։ FK վեց։

1. P Ի գողունեաց։ A ընչիցն։

2. F յետ փխ յեզր։ KP Ի յեզեր։ F դարպաս տուն խանութ։ AF չիք և կայարան։ B կայարանս ձեզ։ P տուն փխ դարպաս և կայարան։ E մի շինիք։ D Ի թագաւորի և ի պարոնի դարպասի տուն խանութ մի շինէք։ IV Ի մօտ թագաւորի և ի մօտ գինոյ տան ի մօտն բողապանի ի ձորու բերան տուն մի շինէք։

3. BEK չիք ի։ P գձեր։ IV տանն փխ բնակութեան տեղւոյն։ BK տեղոյն։ AB հանութ։ P չիք տեղւոյն։

4. KV Ի պեղծ։ IKV անպատեն։ E թաղուց և ի մարդոց։ IV կացիք։ P մահէլէից փխ և յանպատեն թաղուց։ D Ի գէշ մհալայէ և ի պեղծ գրացներու ի դատ կացէք (F Ի պեղծ թաղուց և ի գրացներու...)։

5. K որ։ EK իշխանաւորի։ P իշխանաւորի թող։ IV իշխանի։ IK PV չանեն։ D Անխրատ թագաւորի ու պարոնի ծառայութիւն մի առնէք։ F Անխրատք թագաւորին ծառայութիւն մի երթէք։

6. D Ի ճանապարհ։ I ճանապարհ։ DEIKPV մի երթաք։

7. IV անարժան մարդոյ։ CEKP անարժանից։ CG մի խոնարհիք և խորհուրդ մի ասէք։ F Ծառայութիւն անարժանից մի առնէք։

8. Հետ չարակամացն մի՛ դատիր:

9. Յօտար հող ծառ մի՛ տնկէք:

է. Ի յեօթներորդ թարկն գրած էր.

1. Յաղահատ տեղիք սերմն մի՛ ցանէք¹¹:

2. Ի հետ անարժան մարդկաց մի՛ նստիր:

3. Հետ ամէն ազգ մարդոյ մի՛ փաթթիր:

4. Փոխ ի նորքսակ մարդոյ մի՛ առնուր:

5. Հետ անհարկից սէր մի՛ դնէք:

6. Ի քամոս մարդկաց հաւատք և աղուհաց մի՛ քնքշաք:

7. Ընդ դեկնով գնածքն կռիւ մի՛ առնէք¹²:

8. IV ի հետ: B11 չարակամաց: P չար կամաց: D հետ չար մարդոյ մի գատիր ու ոչ սէր մի դնէք: V հետ չմարդկաց մի գատիր և մի գա- սիր:

9. DP ի յօտար: CG ծառ և բուս:

է. D եօթներորդ: FIKV եօթն: H ի յեօթն:

1. CG հողահատ: K աղուհատ: P ի յաղահատ: A տեղք: P սերմ: CG մի ձգէք: F Յաղտաղ տեղից անկ մի առնէք: IV ի չօր տեղն ծառ (V սերմն) մի ցանէք:

2. KP հետ: IV մարդոյ: P մի նստէք:

3. D ի հետ: K ամենայն: D մարդ: F մարդու: BD մի փաթաթիր: F փաթթիր: I մի փատթէք: P մի փաթթվէք: V մի փատթիր:

4. DHPV ի նորքսակ մարդոյ (P մարդկէ) փոխ (D իրք մի փոխ չառնէք: IV զբամ ի փոխ: K չիր ի): F ի նորայքսակ մարդէ իրք ի փոխ մի առնէք:

5. IV ի հետ: BIKV անհարկից: F անհարկաց: D անհարկի մար- գոյն: IV մի առնէք փխ մի դնէք:

6. I ի քամոսոս: V ի քամոս: B հաւատաք: FV ու փխ և E ահու- հաց: H քնքշայք: D ի քամոս մարդոյ սէր ու աղուհաց մի որոնէք: K 6 և 7 խրատեմքն: E6՝ 6. Ի քամոս մարդկաց ի գատ կացէք: 7. Անհա-ւատից աղուհաց մի քնքշաք: P Քամոս մարդկաց մի աւատայք և հետ նոցա աղուհաց մի ուտէք:

7. IV չիր դեկնով: ABE գնածքն (H գնածն: F զընածոց խետ: IV տուքնած մարդոյն) փխ գնածքն: F մի առնէք:

8. Որ չամաչէ և չվախէ յիւրմէն ի վատ կացէ՛ք:
9. Հեռ շտեմած մարդկացն սէր մի՛ դնէք:
10. Անասլ մարդկաց կին մի՞ ուզէք¹³:

Ը. Ի յութերորդ թարկն գրած էր.

1. Որ ի մօրէն ցաւոտ և յիմար ծնանի իւրենն դեղ մի՛ առնէք:
2. Աբլահ մարդուն ու խումարին ու հարբածին խրատ մի՛ տաք:
3. Դուք դձեղ մեծ մի՛ տեսնուք:
4. Ի լեզուանի կնոջէ պատրաստ կացէ՛ք:
5. Ով որ վխրատն ճանաչէ և սիրէ այնոր տո՛ւք:
6. Զուտելն ու զխմելն մէն մի՛ սիրէք¹⁴:
7. Ձեր հնազանդելոցն ուժ մի՛ առնէք:

8. D ով: F չամաչէ: F չիք և: B չվահէ: D ու չվախենայ: F կամ վախէ: IV ու չի վախենայ: K ի վախէ ի յաստուծոյ և ի մարդուէ: B ի յուրմէն: DIV իւրմէն: E ի յիւրմէն: F յիւրմէնն: H յիւրմէ: H գատ: B կաց: DIK կացիք: H կացիր:

9. IV ի հեռ չիտես մարդոյն: F լոյս շտեմած: AB լոյս սէր: K պինդ սէր: D Հեռ նորայլոյս տեսած մարդոյ սէր մի դնէք: P Չտեսած մարդոյ հեռ սիրելութիւն մի առնէք:

Ը. D ութներորդ: F ութն: IV Ը: K ութ:

1. A ցաւ: IV չիք իւրենն: I մի աչնէք: V մի առնէք: D Թէ հայր ու մայր ապլահ ու ցաւոտ իրնի իրեն դեղ մի առնէք: F Թէ որ ի մօրէ ցօտ և ապլահ ծնաւ. իւրն դեղ մի տայք: P Տղայն որ ի մօրէն ցաւոտ ծնանի իւրն տեղ մի առնէք զիրա ֆայտա չունի:

2. F յիմար փխ արլահ: IV ապլահ: B մարդոյն: E խումարին: BE IV մի տայք: G Անդիտաց և դիւանարաց և արբեցողաց խրատ մի տայք: P Անշահ մարդոյն և խելատին հարբածին խրատ մի տայք:

3. FK մի տեսնէք:

4. F ի լեզվանի I կնոջէ դէտ ի օձէ փախիցէք (V կնոջէ... յօձէ փախիցիր): K կացիր:

5. F չիք ով: P չիք ճանաչէ: F նորա փխ այնոր: P ազէք:

6. V չիք ու: K խմելն: ABE չիք մէն: FIV միայն P միւնակ: G Զերակուր և գնդելիս առանձայրար մի ընթրիք:

7. D ձեզ: IV յոյժ: P կուճ փխ ուժ: P մի առնէք:

8. Յանսպատենհ պատճառէ զծառայն մի' ծեծէք:

9. Յայլոց հաց աչք մի' ձգէք:

Թ. Ի յիններորդ թարին գրած էր.

1. Զձեր հացն յայլոց սեղան մի' դնէք:

2. Երբ զձեր հացն ուտէք զձեր զրուցն տո'ւք:

3. Ի տղայոց թըղբիր մի' առնուք:

4. Զօտար կին և զպառաւ ի ձեր տունն մի' թողուք:

5. Ի չար կնոջ հիլաթէ պատրաստ կացէ'ք:

6. Զձեզ ծառայ մարմներոյդ մի' առնէք:

7. Ընդ դստերաց մահ մի' տրտմիք:

8. Ի յօտարն մի' վստահանայք զերդ ի փորձածն:

8. IPV անպատենհ: K հանպատենհ: I և անպատճառ: P զծառայն ձեր:

9. DP Ի յայլոց: IV ալլոց: B հացն: FIV հացի:

Թ. D իներորդ: FK ինն: IV թ:

1. D Ի յայլոց: I Ի ալլոց: PV ալլոց: I սեղանն: DF մի ուտէք:
K Երբ զձեր հացն ուտէք աստծոյ զօհանալով կերէք:

2. A Երբ որ: F չիք երբ: EH զրոյցն: D բանն հօգացէք փխ զրուցն
տուք: K Ի մեճիս նստիք փխ զձեր հացն ուտէք: P տեսէք փխ տուք:

3. B թըթբիր: EIV թաղիր: K թաղիր մի առնէք: F Յոխակալ և ի
տղայ մարդկաց թաղիր մի ուզէք: P Տղայոց և ճէհիլոց հետ թէտղիր
և մուշաղիւրէ մի առնէք:

4. G յօտար: P օտար: D չիք կին: P պառաւ: C պառաւ տունս
մի թողուք: F չիք և: FG Ի տուն: H տուն: P մի թողէք:

5. D Ի կնկանէ: F Ի կնկան: IV կնոջէ: ABE խիլաթէ: IV Ի հիլէ-
թէ: EHIKV կացիք: G Ի յանդամ կնոջն պատրաստեցէք:

6. K զձեր հոգին մարմներուդ (P ձեր մարմնոյն) ծառայ: B մարմ-
ներուտ: E մարմներուդ: H մարմներուդ ծառայ: IV մարմնոյդ: P մի ա-
ռնէք: F Զձեր մարմնոյդ զեր մի առնէք:

7. K չիք ընդ: DF Ի դստերաց: DFHIV մահն: P Զեր որդւոց և
զատերաց մահն...

8. BEH Ի յօտարն բան (I Ի օտարն: KP Ի յօտար): I գէտ: K չիք
զերդ ի փորձածն: P զերթ փորձած: D Ի յատարք մի վստահանաւք:
F Յատար հացն մի վստահանայք:

ժ. Ի տասներորդ թարկն գրած էր.

1. Զիգերն յորձերն ի պահ մի՛ տաք:
2. Յօտար իրքն աւելի քան զտէրն մի՛ սրտաքաւիք:
3. Յօտար մարդոյ տուն տանտրութիւն մի՛ առնէք:
4. Զայլք ի ձեր տունն տանուտէր մի՛ ղնէք:
5. Այն մարդիկքն որ զայս կեանքս ատեն և արհամարհեն,
զուր զիրեանքն մի՛ ատէք և արհամարհէք:
6. Ի մէջ այր և կնոջ, ծառայի և աղաւթի շառ մի՛ ձգէք:

ժԱ. Ի մետասաներորդ թարկն գրած էր.

1. Առ թագաւորն պատրաստ և հաւարկու կացէ՛ք:
2. Թագաւորն թէպէտ խոնարհի՛ զուր մի՛ համարձակիր:

ժ. Ը տասներորդ: ԲԻԿ տասն: Ի ի տասն:

1. IV գէղերն: Կ գէղն: Լ ի որձերն: Կ ի յորձն: ԵԻ ամանաթ փխ
ի պահ: ԵԻԿՎ մի տայք: Բ Զայլին ձեր օտարի ի պահոց մի տայք:

2. Ը օտար: Բ օտար մարդկաց: ԸԲԿ իրք: Ը իքն: ԸԿ քան
զտէրն աւելի: Բ քան զիւր: Ը մի սրտաքաւիք: Ը մի սրտացուցէք: Ը
մի սրտաքաւիք: Բ Ի յայլոց ապրանք իրիկ զտէրն իւր մի վստահա-
նայք:

3. Ը և ի յայլոց տունն: Բ ի օտար: Ը տան: IV տունն: ԸԸԸԸ
տանուտրութիւն: Ը տանուտէր: Ը տանուտրութիւն: Ը մի առնէ: Ը մի
ղնէք: Ը Յայլոց տանն տանուտէր մի կենայք:

4. Ը զայլին: Ը և մի ղնէք զայլն ձեր տունն տանուտէր: Բ Զօ-
տարն որ չէք ճանաչէք ի ձեր տունն տանուտէր մի ղնէք:

5. Ը զայն: IV մարդիքն: Ը մարդն: IV չիք զիրեանքն: Ը զայն
մարդն փխ զիրեանքն: ԸԸ չիք և արհամարհէք: Ը... կեանքս խիստ կը
սիրեն, զուր զնոսա մի սիրէք:

6. Ը չիք ի մէջ: Ը ար ու կենաց ու պարոնի ու ծառայի: Ը և եղ-
բարց ատելութիւն փխ ծառայի և աղաւթ շառ: ԸԸԸԸԸԸ պարոնի փխ
աղաւթ: Ը երիկ կնկան շառ մի ձկէք: Ը 8 և 9 խրատներն են՝ 8. Այր
և կնոջ մէջ վատ խօսք մի ձգէք: 9. Պարոնի և ծառայի մէջ շառ մի
ձգէք:

ժԻ. Ը մետասաներորդ: Բ տասնիմին: Ը մետասան:

1. ԸԸ առ թագաւոր: Ը թագաւորի մօտ: Ը հաւարկու և պատ-
րաստ: Ը ահ կացէք: Ը Ի թագաւորի յահէ պատրաստ կացիք:

2. ԸԸ թագաւոր: Ը պարոն քանի խոնարհ լինի փխ թագաւորն
թէպէտ խոնարհի: ԸԸԸԸԸԸ թէպէտ և: Ը թագաւորն որչափ խոնարհ
լինի մի համարձակիր ընդդէմ իւրն:

3. Իշխանաւոր երբ սակաւ սէր ցուցանէ, զինքն մեծ սիրեցէ՛ք:
4. Ի յոխակալ մարդկաց ի զատ կացէ՛ք:
5. Զամէն մարդոյ հարկիք իմացէ՛ք:
6. Ընդ բախտաւորքն մի՛ նախանձիրք:
7. Ընդ տօլվաթաւորքն մի՛ նախանձիրք:
8. Ընդ իմաստունքն մի՛ վանիրք:
9. Որ տէր է գրչի և իմաստութեան քարտօղարի զնոսաթեթե մի՛ տեսնուք, այլ լաւութիւն արարէ՛ք:
10. Ի բանաստեղծ մարդկաց սլաւրաստ կացէ՛ք:

ԺԲ. Ի յերկոտասաներորդ թարկն գրած էր.

3. A Իշխանաւորք: C Իշխանաւորն թէ: IV Իշխանաւորն: G որ երբ: A ցուցանէ: G ցուցնէ զինք: H զնա փխ զինքն: DF Պարոն (Բ թագաւորն) զձեզ սակօ սիրէ զուր զինքն շատ (Բ մեծ) սիրեցէք P Իշխանաւորն սակաւ սիրեցէք, բայց ի գէյգէթն զինքն մեծ սիրեցէք:

4. F չիք ի: IPV ի սխալար: IV մարդոյ: K մարդկացն գատ:

5. HIKV հարկիքն: BEHK իմացիր: IV՝ գիտացէք: D Զամէն մարդոյն ի յիր արժանն սիրեցէք: F Զամէն մարդ իւր արժանքն սիրեցէք:

6. H Ընդ բախտաւորն: K մի հակասակիր փխ մի նախանձիրք. CFGP 6 և 7 խրատները մխանայար. CG Ընդ բախտաւորքն և Ընդ տօլվաթիւրք: F Ընդ բաղտօրք կամ Ընդ զօլվաթօրքն մի նախանձիրք կամ սխանայք: P Ընդ բախտաւորն և Ընդ տօլվաթաւորն մի նախանձէք:

7. D Ընդ տօլվաթիւր մարդն մի սխալունէք:

8. A Ընդ իմաստունք: F Ընդ իմաստուն: IV մի հակասակիր փխ մի վանիրք: P Ընդ իմաստունքն մի գէմ առնէք և քամահէք զի նոքա տէր են գրչի և իմաստութեան: P 10 խրատը՝ Ընդ հանճարեղին մի վանէք:

9. A ո (IV գի) փխ որ: C չիք և: CGIKV չիք քարտօղարի: K զնա: C զնոքայ թեթե մի առնուք: K մի տեսնէք: CGIK չիք այլ լաւութիւն արարէք: D Ով իմաստուն և զրազեա զնայ թեթե մի տեսնուք: F Որ իմաստուն է և զոչօր զնոսայ թեթե մի տեսնէք: P Այնոր որ գիտունք են զնոսա թեթե մի տեսնուք:

10. C ի բան գտակո՛ւ: P բանըտակո՛ւ: IV մարդկացն: D մարդոյ: DFP ի գատ փխ սլաւրաստ: DCI կացիր:

ԺԲ. D Երկոյտասաներորդ: F տառնեկիւ: K երկոտասան: IV ԺԲ: E գրած է:

1. Իսկի զմարդ մի՛ թլահէք:
2. Զմեծամեծք մեծ տեսէ՛ք:
3. Զխաբէութիւն կտրեցէ՛ք, որ անհոգ կենաք:
4. Հետ ժլատ և ոչինչ մարդկաց մի՛ դատիք:
5. Զհօր և զմօր հարկիքն մեծ տեսէ՛ք:
6. Ի ծերոց ի մօտաւորութենէն մի՛ կտրիք:
7. Ի մի հետէ մարդոյ մի՛ տաք զձեզ կլանել:
8. Զերդումն և զպայմանն մի՛ կոխէք:
9. Անկոչ ի մարդոյ պատիւ մի՛ երթայք:

1. Բ իսկ ամէնեին: Լ իսկ: Կ՝ զմարդն: Կ թլահէք, որ է տնազէք:
 Ը Ամենին զմարդ մի տնազէք: Ք Դուք զմարդ ծաղր ու տնազ մի
 ասնէք:

2. Է գմեծքն: ԲԻ գմեծամեծքն: Լ գմեծնքն: Վ գմեծն: Կ՝ մեծա-
 մեծքն: Կ լաւ վի՛ս մեծ: Ա տեսէք մեծ: Ք Զմեծն մեծ սիրեցէք: ԸԲ
 Զծեր մարդեան հարկերեցէք (Ը հարկերեցէք) և մեծ (Բ և պարտնայքն
 գմեծ) տեսէք: ԿԿՔ ունեն երկրորդ տարբերակ. Կ՝ Զծերն հարկօք սի-
 րեցէք: ԿՔ Զծերքն հարկաւ (Ք հարկօք) սիրեցէք:

3. Ը զհարբածութիւն ի ձեռն կտրեցէք: Բ զարբեծութիւն կտրեցէք
 ի ձեզնէ, որ: Ա անհոգք: ԲԿ՝ կենայք: Ի մնայք: Ը լինիք: Բ կենօք: Ք
 Զխաբութիւն կտրեցէք ի միջոյ որ անհոգ կենայք:

4. ԸԲԿ՝ ի հետ: Բ շլատ ու: Կ՝ նարէս վի՛ս ժլատ: ԱԲ մարդկանց:
 Ը մարդոյ: Բ մարդու: Կ՝ մարդկացն:

5. ԲԷԿ՝ զմօր և զազգի: Կ՝ գիտացիք վի՛ս մեծ տեսէք: Բ Զծեր
 ծնօղն մեծարեցէք և սիրեցէք:

6. ԲԷ ի ծերոցն: Ը Ի ծերոց և մեծացմեծաց մի կտրիք (Բ... մե-
 ծայմեծաց մի կտրէք): Կ՝ Զծերն ի մօտաւորութենէ (Լ ի մօտօրու-
 թեան) մի կտրէք: Ք ի ձեր մօտ ազգէն մի կտրիք:

7. Կ՝ մի հետ: Կ՝ մէկ հետէ: Ք ի մէկ հետ: Ը մարդկէ զձեզ կլանել
 մի տաք: ԲԷԿ՝ մի տայք: Ը զձեզ կլանել մի տցէք: Կ՝ կլանել զձեզ:
 Ը Ը՞հ հետ զձեզ մարդոյ կոխ մի տայք (Բ ի մէկ... կոխել մի տաք):

8. Բ զպայմանն: Բ՝ մի ստէք վի՛ս մի կոխէք: Ը Զերդումն ու
 զզաւրն պինդ պահեցէք և մի ստէք: Կ՝ 8 և 9 խրատներն են. 8) եր-
 դումն մի երզնուք: 9) Եւ զպայմանին խոտաւ մի կոխէք: Ք Զերդումն
 և զպայմանն որ է անտ ու աման մի կոխէք:

9. Ա անկոչել: Կ՝ ստանց ձեռնել: Ք չիք ի մարդոյ: Բ պատիւ և
 հարստանիք: ԲԷԿ՝ մի զնայք:

ԺԳ. Ի յերեքտասաներորդ թարկն գրած էր.

1. Զամենայն աուրս ձեր խրատիւ և իմաստութեամբ վարեցէ՛ք:
2. Թէպէտ և դուք չարք լինիք՝ զաղէկն սիրեցէ՛ք:
3. Իսկ եթէ աղէկ լինիք՝ զչարն մի՛ բամբասէք:
4. Վատ մարդկացն յիրեանց սուտն մի՛ օգնէք:
5. Ի սիրելոյ և ի շարկամէ զգութն մի՛ վերացնէք:
6. Ի հետ մահու պիղծ դիր մի՛ դնէք:
7. Զեզ ուսում և խելք ուսի՛ք:
8. Ի խրատէ մի՛ զբնիք¹⁵:
9. Վասն մարդկան քան զբարին այլ իրք մի՛ ասէք:

ԺԴ. Ի չորեքտասաներորդ թարկն գրած էր.

ԺԳ. Ը երեքտասան: Բ տասներեք: Ա չիք թարկն: Ե թարգն: IV ԺԳ: E գրած է:

1. K դամէն: IV խրատութեամբ: Ն չիք իմաստութեամբ: P կացէք փխ վարեցէք: D Յամէն յաւր զուք իմաստութեամբ և խրատով կացիք (Բ Զամենայն օուրս ձեր... կացէք):

2. D որ փխ և: IV չիք և: DF չար էք: IV գրարին փխ զաղէկն:

3. K և փխ խոկ: BIKP թէ: BK զչարքն: IV ի չարէն հետու կացէք: Ը Թէպէտ որ անխել էք զմարդն մե ճաւջէք: Բ Թէպէտ և աղէկ էք ըզչարն մի ճօշայք:

4. KP մարդկաց: Ը վատութեան (Բ ի վատութիւն K սուտ բան P ստին) փխ յիւրեանց սուտն: IV Վատ մարդկաց (V մարդոյն) և ստին մի բնկերէք:

5. E ի սիրելոյն: B և չարկամէ: Բ թշնամոյ (K բարեկամէ) փխ ի չարկամէ: H ի չարկամէ երկս՝ մի զարձուցանէք և Ս ի զարկմէ: BEHK զգութ: BH մի վերացուցանէք: KP մի վերցնէք: Ը ի սիրելուն զգոյթն մի վերցնէք: IV ի սիրելեացն զգոյթն մի վերացնէք:

6. E պեղծ: D ի յետ մահուն որ մեանելոց ևմք չար դիրք մի դնէք: P հետ պիղծ մեանի գձեր մեանին մի դնէք:

7. K չիք ձեզ: BEHP ուսումն:

8. BEH մի զպնիր: K մի խոսիր: P Խրատէ մի ամաչէք:

9. D մարդոյ: D մի խառսիր: P Ի մէջ մարդկանց քան զբարին այլ բան խոսիր:

ԺԴ. Ը չորեքտասան: Բ տասն և չորսուփն: AF չիք թարկն: V ԺԴ: K թէրկն:

1. Ով քան դքեզ աղէկ է և գիտէ՝ մեծ տե՛ս:
2. Իսկ այլ իրաց քան զիմաստութեան խնդրողք մի՛ լինիք:
3. Իմաստունքն քանի հեռի են, առ իւրեանքն մօտեսցո՛ւք¹⁰:
4. Զանցած ժամանակն հեշտ մի՛ համարիք:
5. Զինչ յաստըւորէ չունիք, ի մարդկանէ մի՛ քնքշաք:
6. Զձեր անհոգութիւն ի լեզուոյ պատրաստելոյն իմացէ՛ք:
7. Թէ զանհոգութիւն ուղէք՝ զճշմարտութեան արուեստ ուսի՛ք:
8. Իրք որ ի պահ առնուք և ի փոխ՝ վճարեցէ՛ք:
9. Խօսք որ չէ ի խելաց՝ տնտղեցէ՛ք և ապա ասացէ՛ք:

1. Ա որ: Ի շատ գիտէ: Ի տես զնա: Ը Ով որ դքեզ աղէկ գիտուն է զնայ մեծ տեսէք: IV Ով քան դքեզ աղէկ գիտէ մեծ տես զնա: Բ Ով քան զձեզ աղէկ է և գիտուն զինքն մեծ տեսէք:

2. Բ իսկի յայլ: IKV քանց: BEHIV իմաստութեան: Բ իմաստութեանց բանից այլ բանի խնդրող IK խնդրող: Ը Իսկ որ աւելի իրաց որոնումն մի տանէք, քան զխելացն և զիմաստութեան:

3. BHIV քան որ: Ի հեռի լինին (IKV հեռու): Կ իւրեանց: Ի մօտակա լերուք: IV մօտեցիք: Ը Իմաստութիւն քանի հեռի լինի գուք յինքն ի մօտ զնացէք: Բ Թէ իմաստունքն հեռի են գուք զնացէք իւրեանց մօտն:

4. Բ զանցեալ: Ա ժամանակ: ABH հեա: Ը մի յիշէք փխ հեշտ մի համարիք:

5. IV զինչ որ: BEH յաստըւորէ: IV աստըւորին չունիս ի մարդոյ: E ի մարդէ: EIV մի քնքշայք: Ը Զինչ ի յաշխարհս չէ եղեալ ի մարդոյ մի ուղէք: Բ Զինչ որ աշխարհս չունիք ի մարդիկ մի խնդրէք և մի քնքշէք:

6. Բ ի լեզու: IV ի լեզուին: Կ ձեր լեզուէն: EK պատրաստեցնելոյն: IV պատրաստ լինելոյն: BE յիմացէք: Կ իմացիք: Բ Թէ կուզէք որ անհոկ մնաք աղէկ արուեստ ուսիք:

7. E զճշտութեան: Կ ճշմարտութեան: IV արուեստն: Ը Զեղ անհոգութիւն ուղեցէք ու կենք ու արուեստ ուսիք:

8. Կ բան փխ իրք: Կ և կամ փոխ: Ը Ու ինչ ամանաթ պահէք անպակաս ի յետ տվէք: IV Զպահ առածն և զփոխն շուտով վճարեցէք: Բ երկու խրատ է. 7) Բան մի որ ի պահ ասնուք ի տէրն հասուցէք: 8) Փոխ որ ասնուք վճարեցէք:

9. Կ հընարեցէք փխ տնտղեցէք: Ը 10 և 11 խրատներն են. 10) Խօսք որ չէ խօսած զայն մի խօսիք: 11) Զխօսքն տնտղեցէք և ապա խօսեցէք: Բ Խօսք որ խելաց չէ մի խօսիք:

ԺԵ. Ի հնգետասաներորդ թարին գրած էր.

1. Խօսք որ ասելոյ չէ՝ մի՛ ասէք:
2. Անպատեհ խօսից մտիկ մի՛ դնէք:
3. Զլեզուներդ ի չար ասելն մի՛ սրէք:
4. Պիղծ խօսից պատասխանի մի՛ առնէք¹⁷:
5. Թագաւորաց քուսելոյ մտիկ մի՛ անէք:
6. Զինչ լսէք պատասխանի՝ լուռ կացէ՛ք:
7. Զինչ բան որ չգիտէք՝ մի՛ ասէք:
8. Զասելն քան զառնելն աւելի մի՛ առնէք:
9. Զինչ լեզուովքդ պիղծ խօսիք, թող ի սրտերդ չկենայ:
10. Ամենայն ոք յիւր արուեստն ժլկեցէ՛ք:

ԺԵ. Ը ճշնկէտասան: Բ տասնհինգումն: IV ԺԵ: Կ հինկէտասան: ABEF չիք թարկն:

1. Ե ստեղծութիւն ասելոյ: ԿՐ ասելութիւն: Կ չի լինի: Ը Զխօսքն որ չէ խօսելոյ գայն մի խօսիք և մի ասէք: Բ Խօսից պատասխան թէ ոչ գետեհայր դուք մի ասէք:

2. AB պատասխանի մի առնէք փխ մտիկ մի դնէք: Ը Զանպատեհ բանն մի ասէք, և մտիկ դնէք:

3. Լ զլեզուդ ձեր PV զլեզու ձեր: Կ զլեզվներդ: IVP մի սովորեցնէք: Ը Զլեզվներդ ի չար խօսքն մի սովորեցնէք:

4. CG պեղծ: IV չար փխ պիղծ: V խօսիցն: CP պատասխան: AB միտ մի դնէք փխ պատասխանի մի առնէք:

5. IV քուսելոց: Ե մի առնէք: IV մի դնէք: Ը Ի պարտնի խօսքն մի մտէք: P Թագաւորաց յոյս մի դնէք:

6. P գինչ որ: EP պատասխանին: Կ պատասխան: Ը լուր: IV տէք (ԿՐ սարեցէք) փխ լուռ կացէք: Ը Զինչ որ լսէք պատասխանն սիրեցէք:

7. EIKPV գրանն փխ գինչ բան: Ե չգիտենայք: IPV չի գիտենաք: Կ չգիտենաք: Ը Երբ որ խօսից պատասխան թէ չգիտէք նա մի խօսիք:

8. Կ գյառնելն: Լ չիք առնէք: Ը Զասելն ի վերայ լսելեացն մի օնկցնէք (Բ... առնելեաց մի յաւելցնէք):

9. EH գինչ որ: E լեզունովք: Բ լեզվով դուք խօսիք: Ը լեզուով: IV լեզուով Կ լեզվներով: IKV պեղծ: Բ սիրտդ կենայ: Ը Ի սրտերդ մի թողուք: Լ ի սիրտն: IKV չի կենայ: Ը Զինչ որ ի լեզվներդ գայ մի խօսիք, թողէք ի ձեր սիրտն մնայ: P Զինչ բան որ ի ձեր սիրտն չկայ գայն լեզուաւ մի խօսիք:

10. Ը գամենայն: Բ մարդու փխ ոք: IKV իւր: Ը Ամէն մարդ ի ձեր արուեստն ժիւր կացէք: P Ամէն ոք թող իւր արուեստն մժղի:

ԺԶ. Ի վեշտասաներորդ թարկն գրած էր.

1. Ամենայն մարդոյ խօսք մի՛ վստահանայք:
2. Զբարի խօսքն յամենայն մարդոյ ընդունեցէ՛ք:
3. Ոչ ճշմարիտ և ոչ սուտ ամենեին մի՛ երդնուք:
4. Զայն կեանքն ընդ կեանս մի՛ փոխէք:
5. Մարդոյ և ընկերի զայն կամեցէ՛ք զինչ ձեր անձինդ ուզէք:
6. Յորբերոյ իրք մի՛ խրբնաք:
7. Արդապք մի՛ սիրէք, որ հանգիստ կենայք:
8. Այն յերկար ճանապարհին պաշարս ճարեցէ՛ք:
9. Ի կտրճութեան ժամն զծերութիւն ի միտ ածէ՛ք:

ԺԶ. Ը վեցասան: Բ աստեղիկց: ԽՎ ԺԶ: ԱԵԻ չիք թարկն: Կ գր.

1. Ը ի ամէն մարդ: Ը ի յամէն: Բ յամենայն ԸՎ ի յամենայն մարդ: Լ ի ամենայն: Կ զամենայն: Բ խօսաց: Ը մի վստահանաք: Ը մի խիստ վստահեք:

2. Ի բան Կ խօսք: Ը ի յամէն: Բ յամէն: ԼՎ ամէն: ԿՔ ամենայն: Ը ընդունեցիք: Ը Ամենայն մարդվէ գրարի խօսք ընդունեցէք (Ը... մարդոյ... խօսքն...):

3. Ը զգորգն և զսուտն: Կ մի երգնույ: ԼՎ Ամենեին մի երգնուք ոչ ի յիրօն (Վ ոչ իրօն) և ոչ ի սուտն: Բ Ոչ իրաւ և ոչ սուտ մի երգվիք:

4. ԸԲ գայս կեանքս այն կենացն (Բ ի յայն կեանքն): Է այս կեանքս: Ի այս կենացս (ԼՎ հետ այս...): Բ այս կենցաղոյս: Բ՝ մի փոխարիւր: Ը Եւ զհանդերձեալ կեանս ընդ աստեալս մի փոխէք:

5. ԼՎ չիք մարդոյ և: ԼՎ ձեր ընկերին: ԼՎ կուզէք: Ը Ամեն մարդոյ զայն կամեցէք զինչ որ ձեզ կամիք (Բ՝ Մարդկացն... զոր դուք ձեզ կամենայք: Բ... կամեցարուք զինչ որ ձեր անձինն կուզէք):

6. Է խարբնայք: Բ Ի յորոյ և ի յայրոյ իրք մի զծայիք (՝): ԼՎ Որբերու մալի ասնելու մի հօտսիք: Կ Որբի զրկանք մի ասնէք: Զայրին մի լացուցանէք: Բ Որբերոյ իրք մի խնայէք:

7. Բ Զոր ինչ մարդիքն մի սիրէք, որ հանդիստ մնայք: ԼՎ Հանդիստ կենայն մի սիրէք: Կ Խարբնայք մի լինիք, որ հանդիստ կենաք:

8. ԲԼՎ չիք այն: Բ յերկար: Բ երկան: Է պաշար տեսէք: Բ տրեցէք: ԽԼՎ պաշար պատրաստեցէք:

9. Կ ի կտրճութեան ժամանակն: Ը Ի տղայութեան ոխան գրծերութիւն ի միտ առէք: ԲԼՎ Ի կտրճութեան ժամն հողացէք. ըստ երկուցիկն գրչի վրիպումով 9-րդ խրատի սկիզբը միացել է 10-րդի վերջու-վարուրյանը: Բ կտրճութեան ժամանակն զծերութիւն միտ բերէք:

10. Զծերութեան բանն ի կտրճութեան ժամն հոգացէ՞ք:

Ժէ. Յօթնկտասաներորդ թարկն գրած էր.

1. Ի ժլատութենէ փախի՞ք:
2. Յառատութենէ արուեստ ուսի՞ք:
3. Զսկիղբն առատութեան ի ձեր հալալ արդեանցն արարէ՞ք:
4. Զմարդոյ կերպն ճանաչեցէ՞ք:
5. Սէր հետ հարկերացն դի՞ք:
6. Ի ցածէն և յանգէտէն խնդիրք մի՞ խնդրէք:
7. Հետ ամէն մարդոյ սէր և մօտաւորութիւն ըստ ժամանակին դի՞ք:

10. Ը չիք բանն: Ը ի աղայութեան փխ ի կտրճութեան: Կ ի կրարճրկութեան: Բ չիք ժամն: Ը ժամանակն: Բ հոգացէք աչն: Կ հոգայցէք:

Ժէ. Ը տասնեալ թներորդ: Բ տասն և եօթն: ԼԿ՝ Ժէ. Ը չիք թարկն: Կ չիք գրած էր:

1. Ը ի յաղահութենէ ի յլատութենէ: ԼՎ ի նաքատութենէ փխ ի յլատութենէ: Կ չիք ի: Բ ի շլատութենէ խարիք:

2. ԿՎ յառատութեան: Բ առատութեան:

3. Կ վատաւոցն փխ արդեանցն: Ը Ողորմութեան սկիզբն ածէք ի ձեր հալալ որդեանցն (Բ... սկիզբն և զառատութիւն ի ձեր հալալ իրացն արարէք): ԼՎ Զողորմութիւն ի ձեր հալալ մարդն արարէք:

4. Բ մարդութեան: Բ զմարդկութեան: ԼՎ զմարդն ի հայելուն և ի կերպէն: Ը Զմարդն ի կերպէն ճանաչեցէք:

5. ԼՎ հարկեր մարդոյ արարէք: ԸՔ հետ հարկերաց սէր դրէք (Բ ի հետ հարկերացն...):

6. Ը անդեաէն: Ը յանդիտէն: Ը ի յանդիտէն: ԼՔ՝ անդիտէն: Ը Եւ անդեա և ի ցած մարդոյ պատրաստ կացէք: Բ Յանդիտէն ու ի ցածէն իրք մի ուղէք:

7. Կ մարդու: Ը մօտաւորութիւն: Ը մաւտէփորութիւն: Բ հարկերութիւն փխ մօտաւորութիւն: Ը ըստ ժամանակ: Ը չիք դիք: Ը Լստ ժամանակի: Բ դրէք: Ը ի հետ մարդոյ մօտաւորութիւն և սէր ի յարժանացն արարէք: Բ Յետ մարդոյն սէր և մաւտաւորութիւն զիւր արժանացն դրէք: ԼՎ ի հետ մարդոյ զսէրն և զմօտաւորութիւն ժամանակին կօրէ արարէք:

8. Զպարտականն պինդ բռնեցէք, բայց խիստ թոյլ մի՝
թողուք:

9. Զեր սիրելեացն զխրեանց զալատն յիմացուցէ՛ք՝:

ԺԸ. Յութեատասաներորդ թարկն գրած էր.

1. Զմռան ար[զ] յաղն ամառն հոգացէ՛ք:

2. Զայս աւուր բանն ի վաղն մի՛ ձգէք:

3. Բանն որ եղած չէ, ղերդ զեղած մի՛ ձևէք:

4. Զդեղն յառողջութեան ժամն խմեցէ՛ք:

5. Զարիւնն յիւր ժամն յանձներոյդ հանէ՛ք:

6. Երբ ծեր լինիք կտրճութեան մի՛ ցանկայք:

7. Զամենայն բան թըղթիրով արարէ՛ք:

8. G պարտականն: H IV պինտ: IV մի բռնէք: G և թոյլ միք փխ
րայց խիստ թոյլ մի թողուք: IV մի տայք փխ մի թողուք: C չիք
րայց խիստ F րայց յետոյ խիստ հեշտ թողէք: D Զպարտականն որ
բռնէք շուտ թողուք: P Զպատուականն պինտ մի բռնէք:

ԺԹ. D տասնութերորդ: F տասնութն: IV ժԸ: K ու թեատան: AH
չիք թարկն:

1. F ձմեռան: DF աջողութիւն (E հոգան: H թաղիրին: I թպիրին:
V թաղիրն: K կերակուրն զինչ և իցէ P զախրան) փխ արդպան: E
ամատան: H յամատն: D տեսէք փխ հոգացէք:

2. CG այս: CF աւր: D բանս: C յեղուց մի թողուք և ձգէք: D ի
յայգուցն: F յեկուց: G յեանուցն: K յեղուց:

3. K բան: DF չէ եղած: F զերթ եղած զինքն մի բռնէք: IKIV՝ զէտ
եղած: D մի համարիք:

4. D ի յառողջութեան: CEF GK P առողջութեան: IV ասողք: F չիք
ժամն: DIV ասէք փխ խմեցէք:

5. F զարուհն: H յիւր: K իւր ժամանակն: FIV՝ յանձներուտ: H
յանձներուդ: K յանձներնուտ: E վանէք (H առէք) փխ հանէք: IV
հանեցէք: P Զհաճամաթն ի յատենն տուք:

6. V մի պանկանայք: F ի ծերութեան ժամանակն կտրճութեան
մի ցանկէք:

7. D գամէն: AEH ինչ փխ բան: DK թպիրով: E թալրով: F ձեր
թայտալրով: I թպտրով: V թալրով: DIV արէք: A ի լրումն ունի՝ զինչ
որ ենէք (E զինչ բլնիք):

8. Զբանն ի բանդէտն վատահացի՞ք:
9. Ամէն իրաց շուտ մի՞ հաւատայք:
10. Զձեր ընտանիքն սիրեցէ՞ք:

ԺԹ. Յիննեատաներորդ թարկն գրած էր.

1. Ի հետ ողորդ սիրելեացն քիթ ի վեր մի՞ կենայք:
2. Երբ քո բախտն ի կանգն է, դքո սիրելին յայնժամ յիշէ՞:
3. Զքո թշնամին խիստ մի՞ արհամարհել:
4. Յիմաստունն թշնամույն մի՞ խիստ երկնչել:
5. Զանդէտ սիրելին մեծ թշնամի գիտացի՞ք:
6. Ի թշնամութեան ժամն սիրոյ տեղիք պահեցէ՞ք:
7. Ի սիրելութեան ժամն ըզթշնամութիւն յիշեցէ՞ք:

8. Ը ի բանդէտ մարդն: Բ ի բանդէտէն: Ը վատահացէք: Բ վատայ հարցէք: Բ Զբանդէտ մարդն ի վերայ բանի գրէք:

9. Ը ամենայն: Ա աւտար: Է հաւատացէք: Ը Ը ամենայն իրաց և ամենայն մարդոյ շուտ մի հաւատայք (Ը հաւատար):

10. Ա ձեր ընդանիքն:

ԺԹ. Ը տասնեկիններորդ: Բ տասնեկինն: Ը ԺԹ: Ը ինն և տասն: Ա չիք թարկն:

1. ԲԸ հետ: Բ զհետ: ԲԸ ուղորդ Ը չիք ողորդ: ԸԸ սիրելեաց: ԸԸ կենար: Ը քիթ մի վերցնէք: Ը Ըղորդ սիրելեաց քիւ մի վերցնէք:

2. Ը ընկեր է փխ ի կանգն է: Ը Ը քեզ զօրթաթ ընկեր է զսիրելին ի յայն ժամն զուգէ: Ը Ը երբ քեզ բախտ ընկեր է դքո սիրելին յայնժամ յիշէ: ԸԸ երբ քեզ բախտն ընկեօ դքո սիրելին մի մոտանար:

3. Ը զձեր փխ գրու: ԸԸ մի արհամարհէք: ԸԸ մի արհամարհէք և մի երկնչիր: ԸԸ մի արհամարհէք: Ը Ը զձեր թշնամին ցած մի տեսնուք: Ը Ըձեր թշնամին փոքր մի համարիք:

4. ԸԸ իմաստուն ԸԸԸԸ թշնամույն: ԸԸ թշնամույ: ԸԸ թշնամուն մի երկնչիր: ԸԸ արհամարհել և մի երկնչել: ԸԸԸ խիստ մի վախեր (Ը վախենայք): ԸԸ երկնչիր: ԸԸ իմաստուն թշնամուն մի վախէք:

5. Ը սիրելիքն: ԸԸԸ գիտացէք: ԸԸ գինքն գիտասցիր: ԸԸ գիտացիր: ԸԸ մեծ չարեկամ և թշնամի: ԸԸ մի գիտնար փխ թշնամի գիտացիր:

6. Ը ի կովոյ: ԸԸ ժամանակն: ԸԸ սիրելութեան: ԸԸ գոխոյ: ԸԸԸ տեղ: ԸԸ տեղն: ԸԸ Ը կովոյ տանն (ԸԸ տանն) սիրոյ տեղ թողէք:

7. ԸԸ չիք ժամն: ԸԸ զթշնամութեան ժամն միտ ածէք: ԸԸ անտի ճանչեցէք փխ յիշեցէք: ԸԸ Սիրելեացն անդեխելս կացիր:

8. Ծուլութեան արուեստ մի՞ ուսնիք:
9. Ընդ առ ուժն մի՛ հեշտ կատակէ՛ք:
10. Զձեր սիրելին յաղքատութեան ժամն խնդրեցէ՛ք:

Ի. Ի քսաներորդ թարկն գրած էր.

1. Հետ գէշաւորն մի՛ զիշանայք:
2. Ամէն մարդ յիւր չափն վայելեցէ՛ք:
3. Աստըւորս խաղաղ թող չթուի ձեզ:
4. Զհոգեստնոյդ բաժինն ի մարմնաւորս մի՛ մոռանաք:
5. Զաղայքն հնարաւորութեամբ ուսուցէ՛ք արուեստ:
6. Զձեր կերպն որպէս էք, ի սիրելեաց և ի թշնամեաց ծածուկ պահեցէ՛ք:

8. Բ ծուլութեամբ: Ը ի ծուլութենէ: ԸԲ մի ուսիր: Կ մի քուսնիր: ԼՎ Յարուեստ ուսուցէք ձեր սրբոցն, յուր ու ծուլ մի՛ պահէք:

9. Ը յառիւծն (Բ առուծն) փխ առ ուժն: Բ կատակեր: Վ Ընդ ուժով մարդոյն տւելի կատակի մի առնէք:

10. Է աղքատութեան: Վ որ աղքատանայ յայնժամ առաւել սիրեցէք: Բ ժամն փնտրեցէք:

Ի. Ը քսաներորդ: Բ քսան: Ի ի քսան: Վ Ի: ԱԷ չիք թարկն:

1. ԿՐՎ ի հետ: ԱԷԻԿ գէշաւորն: Բ զիշաւորին: Բ գուք այլ մի: Ա մի զիշանաք: Է մի գէշանայք: Վ մի զիշանար: Ը ի հետ գէշաւոր մարդոյն մի գէշանէք:

2. Կ մարդոյ: Վ զիւր: Ը թող զիւր չափն վայելէ: Ա չափ: Ը Ամէն մարդն ի ձեր չափն կացիք: Բ Զամէն մարդ զիւր շքոցն վայելեցէք:

3. Է ասնըւորս: Ի աշխարհս փխ աստըւորս: Կ աստընփորս: Ը Պատրաստ կացիք, որ այս աստընփորս գձեզ չի տնազէ: Բ Այստընփորս ձեզ թլայ չթփնայ: Ը Աշխարհս ձեզ խաղաղ թող չթուի:

4. Ի զհոգոյ: Կ զձեր հոգոյ: Ը զհոգոյ: Վ զհոգեսնունդ: Վ մի մոռանայք: Ը Զհոգոյս բաժինդ մարմնոյս մի թողուլ: Բ Զհոգոյ բաժինն ի մարմին քայք (?):

5. Ի զողայս: Կ ձեր ողայոցն: Ը զողայքն ձեր: Ա հնարութեամբ: Ը Տղայոց արուեստ ուսուցէք ու հնարանգութիւն: Բ Տղայոցն արուեստ ու հունար ուսուցէք: Վ Տղայոց հնարիւք ուսուցէք զարուեստն ձեր:

6. Ի և էք: Ը զձեր կերպարանն: Ը չիք որպէս էք: Վ որ տեսնուք փխ որպէս էք: Բ Զձեր կերպ ու գրնութիւնդ ինչ ցեղ էք ի ձեր սիրելեացն ի թշնամեացն ծածուկ պահեցէք:

7. Զմարդկաց խորհուրդ պահեցէ՛ք:
8. Զձեր խորհուրդն մարդկաց մի՛ ասէք:
9. Ի տեղի որ քսել կենայ՝ ականջ մի՛ դնէք:

ԻԱ. Ի քսաներորդ առաջնորդ թարկն զլած էր.

1. Զձեր խորհրդակիցն ի ժամանակի բարկութեան փորձեցէ՛ք:
2. Զկին և զորդի ի ժամանակի աղքատութեան մի՛ ուրանայք:
3. Առ մեծամեծք աչք ի բաց կացէ՛ք հանապաղ:
4. Զամենայն իրք զհերիքն սիրեցէ՛ք:
5. Զհպարտութիւն քան զմահ այլ դառն իմացի՛ք:
6. Զանհոգութիւն ձեզ կենդանութիւն գիտացի՛ք:

7. Է գմարդոյ խորհուրդն: ԷԼ խորհուրդն (Վ... ի ձեզ): Բ ըսազն ու զխորհուրդն: Կ ի սիրտ ձեր պահեցէք: Ը Զայսոյ մարդոյ խորհուրդն մարդոյ մի ասէք, որ անդէա լինի:

8. Բ ամենեկին զձեր: Բ մարդու: Գ մարդոյ (Վ ամեն...): Ը մարդկաց իսկ: Բ ամենայն մարդոյ:

9. Կ ուր փխ որ: ԷԿ քուսել: Վ ուր դուռան կայ: Ը ումէք փխ որ քսել կենայ: Ը Ի տեղ մի խորհուրդ առնեն մարդիք թէ բարի թէ չար մի ականջ դնէք ամենեկին այնպէս չար բանին: Բ Ի տեղ որ ծածուկ խաւսք լինի ականջ մի դնէք:

ԻԱ. Ը Ե: ԻԱ. Վ ԻԱ. Բ քսան և մին: ԱԷ չիք թարկն:

1. Է խորհրդակից: Բ խորհրդակիցքն ու զսիրելիքն: Վ ի կովոյ ժամն: Ը ժամանակն: Ը Զձեր սիրելին և զխորհրդակիցն ի նեղութեան ժամն փորձեցէ՛ք և աւզնական կացիք:

2. Ա ի ժամանակ: Բ չիք և: Բ զորդիս. Ը ի բարկութեան ժամն մի մոռանայք: Վ ի յաղքատութեան ժամն: Ա մի ուրանաք: Բ Զկինն ու զորդիքն ի ժամանակի բարկութեան մի մոռանայք:

3. ԿՐՎ սու մեծամեծքն: Վ աչք բաց: Ը Ի մեծամեծաց առջև աչք բաց կացէք: Բ չիք հանապաղ:

4. Գ իրաց: Վ Ամեն իրաց չափաւորն լաւ է: Ը Զամեն իրաց զըչափն սիրեցէք:

5. ԿՐՎ գմահն: Բ իմացէք: ԸԲ Զամբարտաւանութիւն քան զգմահն գառն տեսէք:

6. ԷԿ ձեր, ԷԿ իմացիք: Ը Զանհոգութիւն քան զկենդանութիւն այլ ապուտ գիտացիք (Բ... լաւ տեսէք):

7. Ընկեր զայն սիրեցէք, որ յիրմէն իրք մի շահիք:
8. Իմաստուն մարդոց հետ ընթացէ՛ք:
9. Ի քարեգործութեանց մի՛ պարապանայք¹⁹:
10. Յամենայն մարդ յիր շափն զիր խօսքն ասացէ՛ք²⁰:

ԵԲ. Ի քսաներորդ երկրորդ թարկն գրած էր.

1. Ի ժամանակի անհոգութեան քան ի նեղութեան այլ խիստ պատրաստ կացէ՛ք:
2. Յառատութեան ժամն դոհացէ՛ք մեծապէս զաստուծոյ:
3. Ի տղայութեան ժամն համբերութիւն կալէ՛ք:
4. Յառատութեան ժամն դսղութիւն յիշեցէ՛ք:
5. Երբ առողջ կենայք՝ զհիւանդութիւն ի միտ ածէ՛ք:
6. Կին ի մօտեորաց և ճանաչաւորաց առէ՛ք:
7. Ի մէկ տեսնուլն ի հետ մարդոց մի՛ փաթթիք:

7. Կ ընկերն: Ը ի յիրմէն իրք մ: ԿՃԻ իւրմէն: Վ յիրմէ: Կ իրք մն:

10. Ը Ամեն մարդ զձեր լայնխ խօսքն ասացէք:

ԻԲ. Ը քսանուերկուերորդ: Բ քսան և երկու: ԿՎ ԻԲ: ԱԷ չիք թարկն: Ի գրած:

1. ԱՎ ի ժամանակ: Է ժամանակ: Ի ի ժամանակս: Ը Ի ժամ հանդիսութեան այլ... կացիք: Բ ի ժամանակ զոհութեան այլ: Բ ի նեղութեան ժամանակն: Ի առաւել փխ տլ խիստ: Վ կացիք:

2. ԸԳ առատութեան: Ը ի յառատութեան: Ա հոգացէք փխ զոհացէք: Վ զոհացիք առտուծոյ մեծապէս: ԸԲ չիք մեծապէս: Ը առտուծոյ զոհացարոյք (Ը)... զոհութիւն տւէք): Բ Զամէն բան ի յառատութեան ժամն հոգացէք:

3. ԻՎ ի սղութեան փխ ի տղայութեան: Վ համբերեցէք:

4. Ա ժամն զոհացիք մեծապէս զառտուծոյ... 2-րդ և 4-րդ խրատները միտնուլիկ են: Բ Առատութիւն և զոգորմութիւն յիշեցէք: Բ Ի տանութեան զթանկութիւն յիշեցէք:

5. Ը զառողջութեան (Բ առողջութեան: ԻՎ յառողջութեան) ժամն փխ երբ առողջ կենայք:

6. Ը զկինն: Կ չիք կին: ԸԲ չիք մօտեորաց և Ը ճանաչաւորաց և մօտեորաց (Ը ի... և ի...): Ը տունէք: Վ Յանճանաչ տեղաց կին մի առնուք: Բ Զաղջիկն կամ զկին ի ճանչող տեղաց տունէք:

7. Ը տեսն: Է տեսնելուն: Ը տեսնելոյն: Կ տեսնելոյ հետ: Ը ամէն փխ ի հետ: Ը ամէն մարդոյ: ԸԳ մարդ: Ը մի փաթաթվիք: Ը մի փաթաթիք: Բ Զմարդ մէկ հեղ տեսնելով մի փաթթվիք:

8. Զձեղ առ մարդիկ մի՛ սուղ ունենայք խիստ:
9. Փողովորդեան բեռն քարշեցէ՛ք:
10. Ընդ մարդ իսկի մի՛ վիճիք²¹:

[Լրացուցիչ]²²

1. Զձեր բեռն այլոց մի՛ բառնայք:
2. Յանշահ սիրելեացն ի զատ կացէ՛ք:
3. Յայն մարդկացն որ ձեղ շահ չկայ իւր կեանքն ու մահն թող ձեղ մէկ թվենայ:

8. D մարդիքն: F մարդիք սուղ մի կայնուք: V առ մարդիկս: V առաւ մի փխ մի սուղ: HK մարդիկ: H խիստ սուղ: D մի ունենաք: A խիստ բառը կցվել է հաջորդ խրատին:

9. D գողովորդեանն: FHK գողովորդեան: A քարշ մի վիճիք (մի վիճիք հաջորդ խրատի վերջավորութիւնն է, որ կցվել է խրատին): F քարձէք փխ քարշեցէք: KV քարշեցէք:

10. V բնդ մարդս: D Իսկ ամենեկին զկտին մի սիրէք եւ մի սոնէք: F Իսկ ի բնո բնդ մարդ մի ջանիք: H Ընդ մարդ բնաւ (շարունակութեամբ պակասում է):

Լրացուցիչ

1. A բեռնդ: D բեռնն: E բեռդ: DF մի գնէք:
2. D Եւ ի յանշահ: V ի յանշահ: P անշահ սիրելեաց: KV կացիք:
3. D Ի յայն... չի կայ իրենք ու մահն թող ձեղ թուի:

ԽՐԱՏՆԵՐ. ՈՐՈՆՔ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ ԿԱՆ, ԲԱՅՅ ՉԵՆ ՄՏՆԼ ՄԵՐ

ԿԱԶՄԱՄ ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳՐԻ ՄԵԶ

ՁԷՌ. D

- Ա—4. Եւ որոգայթէ և ի չար բանէ պատրաստ կացիք:
Ե—2. Ի ձեր առնելն և ի տալն անհամ մի խաւսիք:
Է—5. Ընդ յերկնայգնացն մի խռովիք:
Թ—3. Ի յոխակալ մարդոյ ու գոյթ մի որոնէք:
Թ—6. Մարդոյ ամենեկին տէր մի կենէք:
Թ—7. Գիր մի առնէք:
Ժ—1. Զձեր տղայք ի դաւադանն մի խնայէք:
Ժ—4. Ի դէմ թագաւորի և իշխանի մի համարձակիք:
Ժ—5. Մարդ որ ձիաւոր չի նայ զայն ի յանուանի տեղ կռիւ
մի զրկէք:
Ժ—6. Զայս կենաց ստեղծաւոյն ցած մի տեսնուք:
Ժ—7. Զծերոց խրատն մի տնալէք:
ԺԱ—6. Կռիւ կամ վատ խորհուրդ ընդ իմաստունքն մի
առնէք:
ԺԲ—4. Զծերոցն խաւսքն մեծարեցէք և սիրեցէք:
ԺԳ—1. Ի գիտուն մարդիք յուխտ զնացէք:
ԺԳ—8. Ի պեղծ ուսումն խելք մի դնէք ու մի ունիք:
ԺԴ—6. Զաստուծոյ զոհութիւն ի լեզուեա մի պակասեցնէք:
ԺԴ—8. Թէ կարողութիւն ուզէք իրաւունք արարէք:
ԺԶ—6. Զստախաւսութիւն մի սիրէք:
ԺԸ—2. Զտանուէրութիւն ի մրջմնեն ուսիք:
ԻԲ—3. Ուղղութիւն ի միտ ածէք:

Ձեռ. F

- Ա—4. Յորոգայթ և ի շար բանէ պատրաստ կացէք:
- Ժ—1. Զձեր տղայքն ի գալն մի խնայէք:
- Ժ—5. Ի դէմ թագաւորաց մի համարձակիք:
- Ժ—6. Մարդ որ չէ ձիօոր զինքն ի յանուանի տեղ ի կռիւ մի ողորկէք:
- Ժ—7. Զայս կենաց ատեցողքն ցած մի տեսնուք:
- Ժ—8. Զձերոց խրատն մի թլայհէք:
- ԺԳ—1. Առ գիտուն մարդիքն յոխոյ գնացէք:
- ԺԴ—1. Ի թագաւորաց նենդաւորութեան ի մէջ մի մտէք:
- ԺԴ—3. Զինչ լսէք զբարին դուք զպատասխան արարէք:
- ԺԸ—2. Զտանաէրութիւն ի մռչեմէն ուսէք:
- Ի—5. Յաղքատն երես մի դարցնէք:
- ԻԲ—3. Ողորմութեան ժամն համբերեցէք:
- ԻԳ—4. Զսիրելիքն ու զթշնամիքն աւժտեցէք սիրով:
- ԻԳ—5. Համենայն զաւգնութուն յաստուծոյ ուղեցէք:
- ԻԴ—1. Զաղաւթքն ի սուրբ սրտէ կացէք:
- ԻԴ—2. Ահիւ և դողութեամբ առաջի աստուծոյ կանգնեցէք:
- ԻԴ—3. Զձեր մեղքն յիշեցէք ու քաւութիւն խնդրեցէք:
- ԻԴ—4. Զմահու օրն հանապաղ միտ ածեցէք:
- ԻԴ—5. Զողորմութիւն ու զբարեբանն օր ի օր մի ձգէք:
- ԻԴ—6. Զձեր հոգին ի բարեացն մի զրկէք:
- ԻԴ—7. Զչար խորհուրդ ի միտ մի ածէք:
- ԻԴ—8. Զմարմինտ անօրէնութեամբ ու շար գործովք մի շաղաղէք:
- ԻԴ—9. Զաստուած ընդ ձեզ հաշտեցուցէք:
- ԻԴ—10. Եւ զամենայն բան ձեր ի բարին և ի հաճուս աստուծոյ կատարեցէք:

Ձեռ. G

40. Եւ զձեզէն զձեզ փորձութիւն մի արկանէք:
42. Եւ զգործն ժամուն մի անցանէք:
45. Անշահաբար առ գործն ձեռն մի արկանէք:

Ձեռ. I և V

- ԺԳ—6. Ի աղքատ սիրելուտ մի երես դարձնէք (V յերես):
ԺԳ—7. Ի հետ մարդու շար ուխտս մի դնէք (V մարդոյ... ուխտ):
ԺԳ—8. Երեկվան դէմ ի ճանապարհ մի գնար (V յերեկվան... մի երթար):
ԺԳ—9. Ամէն մարդոյ զբարին ուսուցէք (V բարին):

Ձեռ. K

- Ա—10. Ի ցաւագար մարդկաց մի զազրիք և մի գարշիք:
Բ—6. Զխոստումն մի մոռանայք:
Բ—7. Զոր ինչ ձեր աքուցն գա զայն տուր:
Բ—8. Զուխտն զոր եղեալ էք մի յապաղէք, կատարեցէք փութով:
Գ—10. Կեանք բաւականայ ի գործ ձեռաց բարեաց:
Դ—10. Զպարգեք ի տեառնէ խնդրեցէք:
Ե—9. Մի պատրիք ի գեղ կնոջն և մի գնայք ի լկնել նորա:
Ե—10. Իբրեւ զառու ի վերայ աւազի առ ոտս ծերոց կացէք:
Զ—10. Ի դատաստանի ժամն ահ և երկիւղ ի միտ ածէք:
Ը—10. Ի բող կանանց պատրաստ կացէք:
Թ—3. Զայլոց մեղք դուք մի քննէք:
Թ—10. Զարինահեղութիւն մի սիրէք:
Ճ—6. Ի շարեաց փախերուք:
Ճ—7. Յամենայն ժամ զբարին խոկացէք:
Շ—10. Աղօթից ըստեպ կացէք:
ՇԳ—6. Եւ որ քեզ շար կամի դու նորա բարի, որ զինքն յաղթես:
ՇԴ—9. Զինչ որ բարի է զայն կատարեցէք:
ՇԴ—10. Ծերոց հպատակ կացէք:
ՇԴ—11. Ի շարեաց դադարեցէք:
ՇԵ—11. Ի նենգաժոտաց փախերուք:
ՇԸ—8. Զինչ որ բռնէք սրտով կատարեցէք:
ՇԸ—5. Յուսով աղաւթեցէք:
ՇԸ—4. Ի շարեաց հեռացիք:

ԺԸ—9. Բարեաց հետեցէք:

Ի—5. Զննջեցեալսն ձեր յարածամ յիշեցէք:

Ի—3. Զամենայն որախտութիւն ձեր, զբան և զխորհուրդ ձեր
կանանց մի ասէք բնաւ:

V

ԻԲ—4. Հանապաղ ողորմութիւն ձեզ գործ արէք:

Ձեռ. Բ

Է—7. Հետ ծառայի մի կուլէք որ շամաշէք իւր տիրոջն. և
իւր աղայէն ի դատ կացէք:

Ը—8. Զձեզ սիրողն մի ատէք:

Ը—9. Ու ձեզ հետ սէր ունի զնա անտես մի ատնէք:

ԺԱ—11. Այնոք որ ծերք են պատուեցէք և դաւաղան լերութք
նոցայ:

ԺԶ—8. Այրեաց հանապաղ ողորմեցէք:

ԺԷ—8. Զճեհիլն և զերիչոտն ի վերայ մեծութեան մի դնէք:

ԺԸ—9. Մեծք որ ռիս պահեն փախերութիւն նոցանէ:

ԺԹ—2. Զազգականս ձեր մի վիրաւորէք:

ԺԹ—3. Մի թողէք զձերայինսն և ի յօտարն շփանայք:

ԺԹ—4. Զձեր հին սիրելիքն մի մոռանայք:

2.

ՀԱՄԱՌՈՏ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ²³

ԽՐԱՏՔ Ի ԲԱՆԻՑ ԹԱԳԱԽՈՐԻՆ ՆՈՒՇԻՐՈՒԱՆԻ²⁴

1. Ամենայն մարդ որ գիտէ զչափս անձին իւրոյ յինէն ողջոյն մատուցէ՝ք:
2. Արժանաւորացն ի յիմ դանձէն բաժին հանեցէ՝ք:
3. Զանձնահաճ մարդն յիսնէ ի զատ պահեցէ՝ք:
4. Ամենայն ինչ որ անպատշաճ է մի՝ խօսիք:
5. Ամենայն ինչ որ անքնին է մի՝ քննէք:
6. Եւ յամենայն իրս ստիպումն մի՝ արկանէք:
7. Յամենայն զործս յոր և կամիք ձեռնարկել զսկիզբն և զկատարումն նորին քննեցէ՝ք:

Խորագիր. a Դարձեալ խրատք պիտանի և բանից նուշրեմանի: b չիք խրատք: b նօշրօմանի: cց Ի բանի թաղաւորի նըշրօմանի (ց նօշրօմանի): dh Խրատք նուշրօման (և Խրատ նաշրօմ) թաղաւորի առաջեալ շահ և օգուտ ի միտ տոնողաց. յոյժ աննման բան է եղբարք (և եղբարք): f Ի բանից նօշրօմանա:

1. cց ողջունի: և ողջուն: cց մատուցանէք:
2. d արժանաւորաց: dh իմ: dh տուէք փխ հանեցէք: d հեցէք:
3. d յանձնահաճ. և զանձնահաճոյ: ab յիմէ: cgsv յինէն: d ի յիսնէ զատ:
4. d յամենայն: և չիք որ: f անպատշաճ է և վատ է:
5. abehs և: զոր (v և որ) փխ ամենայն ինչ որ: cd զամենայն: abes անքննին: dh անքննելի:
6. dh չիք և: և ամենայն: և պիտոյ փխ ստիպումն:
7. cց ամենայն: dh զամենայն: d զոր be կամիս: hsv ձեռն արկանել: cց չիք սկիզբն և: f նախքան զսկիզբն: l չիք և: dh չիք նորին:

8. Զձեղ ի մանկութենէ բարի անուամբ հոչակեցուցէ՛ք:
9. Զփորձեալն մի ևս դարձեալ փորձէ՛ք:
10. Եւ զփորձեալն ընդ անփորձին մի՛ փոխանակէք:
11. Ընդ անփորձ մարդոյ զօտէմարտութիւն մի՛ առնէք:
12. Յայլում տան տանուտրութիւն մի՛ առնէք:
13. Վասն բեկեւոյն և այրեցեւոյն և տուրս շնորհեւոյն յետոջ մի՛ ապաշաւէք:
14. Ի չարանուն տեղւոջ մի՛ բնակիրք:
15. Ի հեղեղատ տեղի մի՛ բազմիրք:
16. Ի գողոց ուխտադրութիւնս մի՛ ընդունիրք:
17. Ի դրացութիւնս թագաւորի տուն մի՛ շինէք:
18. Ի նորեւուկ մարդուէ պարտս մի՛ առնէք:
19. Ի դուռս տանց ձերոց խանութս մի՛ դնէք:
20. Ի չար դրացեաց հեռաբնակ կացէ՛ք:

8. dhv ի մանկութեանս ժն անունս sv հոչակեցէք:

10. dh չիր ևս s ընդ ամփորձին:

11. s ընդ ամփորձս ի մարդոյ հետս ի զօտամարտութիւնս մ ընդ անփորձին հետ մի զօտէմարտութիւն առնէք և ոչ բարեկամութիւնս ի Զմարդն որ չէք փորձել ընդ նմա մի վանիք:

12. cg այլումս c չիր տանս v տանաւորութիւնս մ խրատոր շարու-նակվում է՝ այլ զձեր հոգն աստուծով հոգացէք: ի Յօտար տուն տա-նուտրութիւն մի այնէք:

13. cg այրեցեւոյ մ Զբեկեալ անօթն և զայրեալ իրսն և զկորուս-եալսն մի ամստալք: Զտուրս շնորհելն յետ մի ուղէք: ի Վասն բեկ-եալն և այրեալն մի ամստոնէք: Ի տուրս շնորհել յետ մի ուղէք:

14. abefh տեղոջ: c մի օթիր (ց մի բազմիր) վիս մի բնակիր (c լուսանցքում ունի բազմիր): մ մի բնակէք:

15. cg տեղւոջ: cg մի օթիր վիս մի բազմիր: մ Ի հեղեղատ տեղ մի բնակէք և տուն մի շինէք. և թէ շինէք անպատշաճ է: ի հեղեղատ տեղ մի բազմիր և ոչ տուն շինէք:

16. մ Ի գողոց հետ ուխտադրութիւն մի անէք (և... մի ընդունիր):

17. մ Ի խանաջ մօտ զբաղութիւն մի աներ և ոչ տուն շինէք (և... և՞ զբաղութիւն տուն մի շինէք):

18. s մարդոյ: մ բազակ մի ուղեր (և... ի փոխ մի ուղեր) վիս պարտս մի առնէք v առնիցէք:

19. s ի դրունս c ժ խանութ: ի տանց խանութ մի շինէք:

20. մ հեռու կացիր և ոչ բարեկամ մի շինէք: ի Զար դրացեացն հե-ոի բնակեցէք:

21. Առընթեր կռուոյ հուս մի՛ երթայցէք:
22. Անուղղեկից ի ճանապարհ մի՛ երթայք:
23. Առ արծաթագին ծառայս կռիւս և աղմուկս մի՛ առնէք:
24. Ով ոք յառականաց և ի նախատանաց ոչ երկնչի, ի նմանէ հեռագոյն կացէ՛ք:
25. Ընդ մանկունս խորհուրդ մի՛ առնէք:
26. Հրամանաւ կանանց շար գործ մի՛ գործէք:
27. Սակաւ վնասիւ զհաւատարիմ ծառայս ի վայր մի՛ ընկենոյք:
28. Զամենայն կտաւ և զբան ժ անգամ չափեցէք և ապա կտրեցէ՛ք:
29. Զձեր կեանքդ անգիտութեամբ մի՛ անցնէք:
30. Զայլոց կռիւ ի ձեր անձդ մի՛ առնոյք և կռուիք:
31. Զկռիւն միջակ և համբերելով արարէ՛ք:

21. bde կռուոյ: cg կռոյ: v կռվոյ: ժ մի լինիր փխ մի երթայցէք: sv երթայք:

22. ժ Ընդ ուղեկեցի ճանապարհ մի զնար և մի բնկերիլ (ի յանուղեկեցի... մի ընկերել):

23. cefgv կռիւ: fgv աղմուկ: ժի Արծաթագին ծառայի հետ կռիւ մի աներ:

24. cg յար կանաց: ի չիք ի նախատանաց: ի հետի: ժ Ով ոք որ անխրատ է և յառականաց և ի նախատանաց ոչ լսէ ի նմանէ հետի կացիր (ի Ով ոք խրատէ ի նախատանաց...):

25. ժ Ընդ մանկան զխորհուրդ քո մի յայտներ (ի... խորհուրդ: չիք քո):

26. cdghv չիք գործն: ժ մի գործեր: ի մի գործէք և մի առնէք:

27. cefgsv ընկենոյք: ժ Սակաւ փնտի համար հաւատարիմ ծառայս վայր մի ընկենոյք և ատեր (ի չիք համար: ընկենոյք: չիք և ատեր):

28. ի չիք զամենայն: ի զկտաւն տասն հետ: cg զարպայ փխ անգամ: ի ամենայն բան ժ հետ: ժ Զկտաւ և զամենայն բան ժ հեղ չափեցէք և ապա կտրեցէք և խրատն այլ այսպէս:

29. cg մի կորուստանէք փխ մի անցնէք: ժ խրտար շարունակվում է՝ և ի Ժամ աղօթիցն ստեղ և ժիր կացէք:

30. cg յայլոց: ժի յանձն: cdg մի առնէք: իs մի տոնոյք: cg չիք և կռուիք: ժ կռուիք: ի կռվիք: ի մի կռվիք: v մի կռուիք:

31. e զկռիւսն:

32. Սկիզբն նոր տնկելոյ արարէք և ապա զհինն խլեցէ՛ք:
33. Յօտար հող ծառ և բոյս մի՛ տնկէք:
34. Յաղահատ տեղիք սերմն մի՛ ձգէք²⁵:
35. Զօտար կին և պառաւ ի տուն մի՛ թողուք:
36. Ի մէջ այր և կնոջ և եղբարց ատելութիւն մի՛ ձգէք:
37. Օտար իրքն աւելի քան զտէրն մի՛ սրտացաւիք:
38. Կին ի ճանաչաւորաց և ի մօտեւորաց առէ՛ք:
39. Թագաւոր թէպէտ և խոնարհի դուք մի՛ համարձակիք:
40. Իշխանաւոր երբ սակաւ սէր ցուցանէ զինքն մեծ սիրեցէ՛ք:
41. Եւ թագաւոր ոք թէպէտ և փանաքի լիցի նուաստագոյն մի՛ տեսանէք:
42. Ի մեծամեծաց երկիւղիւ կացէ՛ք:
43. Եւ սակաւ ձիրս թագաւորաց մեծագոյն գիտացէ՛ք:

32. v տնկելոյն v հինն: e ելեցէք փխ խլեցէք: d Սկիզբն զնորն տնկեցէք և ապա զհինն հանեցէք (և Զսկիզբն... հինն հանէք):

34. abcegv հողահատ s ի հողահատ տեղիս: dի հողմահատ: g տեղ: և տեղն: dի մի արկանէք:

35. eg յօտար: eg ի ձեր տունդ: d Զօտար պառաւ ի տունքս մի թողուք (և... պառաւ կին ի տունս...):

36. և չիք և (եղբարց): և մի ձգելու: e Ի մէջ այր և կնոջ սիրելեաց և բարեկամաց զրգուսութիւն մի արկանէք (g Ընդ մէջ...):

37. f և զօտար: v զօտար: dի իրք: s իրաց սակս: և չիք բան: f զիր տէրն: dի մի ափսոսայր:

38. d ի ճանչւոր և մօտեւոր տեղաց: d ի մօտեւորաց: և չիք և ի: և մօտեւորացն:

39. v թագաւորն: dի չիք և: f թագաւոր և իշխան:

40 a չիք սէր: dի թէպէտ փխ երբ: dի յաւելի փխ մեծ:

41. dի և չիք և... որ: f թագաւոր և իշխան: g չիք և (փանաքի): և փանակի: egv լինի: bdesv մի տեսանիցէք: d խրատը շարունակվում է՝ զի տէր է աշխարհի:

42. d ահիւ և երկիւղիւ: և ահ և երկիւղ կացիք: b երկիւղս: dի խրատը շարունակվում է՝ որ բարի լինի (և չիք որ):

43. dgh չիք և: efgvs զսակաւ: dի ձիրս: dիv գիտացիք:

44. Ընդ բախտաւորք և ընդ տուվաթաւորք մի՝
նախանձիցիք:
45. Որ տէր է գրչի և իմաստութեան զնոսա թեթև մի՝
տեսնուք:
46. Ոք որ առաւել զիտէ քան զձեզ զնա աւելի պատուեցէ՝ք:
47. Ի բանաստեղծ մարդկաց պատրաստ կացէ՝ք:
48. Հետ ամէն մարդոյ սէր և մօտեորութիւն ըստ
ժամանակին դի՛ք:
49. Ի յամենայն մարդուէ զբարի խօսքն ընդունեցէ՝ք:
50. Պիղծ խօսիցն պիղծ պատասխանի մի՝ տայք:
51. Յամենայն մարդ խօսք մի՝ վստահանայք:
52. Ի ցածէն և անդիտէն խնդիրք մի՝ խնդրէք:
53. Ի մէկ տեսնելուն յամենայն մարդոյ հետ մի՝
փաթթուիք:
54. Ամենայն մարդոյ շուտ մի՝ հաւատայք:
55. Պարտականն պինդ բռնեցէք և թոյլ մի՝ թողուք:

44. a բախտաւորք: s բախտաւորս: cgs ընդ տուվաթաւորս: dev
ընդ տուվաթաւորք: և ընդ տուվաթաւորն: cdg մի նախանձիք:

45. a տիրէ: և չիք գնասա: v թեթևս: dhs մի տեսանէք:

46. dg սփ ոք. և սյք փխ ոք որ: b զիտէք: b չիք քան: dh գրեզ,
և նա:

47. cgs մարդկաց: dh կացիր:

48. i ամենայն: dh մարդկաց: hgy մօտաւորութիւն: bd ընդ:

49. cdfighv չիք ի: c զամենայն: i ամենայն: cvs մարդոյ: cdg
խօսք: cdgh ընդունիցիր:

50. b պեղծ... պեղծ: cgv խօսից: c չիք պիղծ (պատասխանի): dh
մի տանէք ոչ է լաւ:

51. cdghs մարդոյ: d խօսից: և խօսիցն: s խօսա: v վստահանաք:

52. ae ի անդիտէն: cg անդէտէն: v յանդէտէն: s յանդիտէն:

53. s և ի մէկ տեսնելոյն (g... տեսանելոյն): dhs տեսն: և ամե-
նայն մարդ: cg չիք մարդոյ հետ: adefhv փաթաուիք: s փաթթիք: dh
խրատար շարունակվում է՝ ոչ մի աւատայք:

54. ae շոյա: g շուտով: և և ամենայն իրաց շուտ: vs իրաց և ամե-
նայն մարդոյ:

55. cg զպարտականն: aef պինտ: d պարտականէն երաշխաւոր ա-
ռէք և (և պարտականն...): v բայց խիստ թոյլ:

56. Այս աւուր բանն ի վաղն մի՛ ձգէք:
 57. Զդեղն յառողջութեան ժամն խմեցէ՛ք:
 58. Ի տղայութեան ժամանակն զծերութիւն ի միտ ածեցէ՛ք:
 59. Զծերութեան բանն ի տղայութեան ժամն հոգացէ՛ք:
 60. Յառողջութեան ժամն զհիւանդութիւն ի միտ ածեցէ՛ք:
 61. Յառատութեան ժամն զսղութիւնն յիշեցէ՛ք:
 62. Ի թշնամութեան ժամանակն սիրոյ տեղ պահեցէ՛ք:
 63. Զձեր խորհուրդս մարդոյ իսկի մի ասէ՛ք:
 64. Ընկեր զայն սիրեցէք որ իւրմէն իրք մի՛ շահիք:
 65. Ամենայն իրաց զհերիքն սիրեցէ՛ք:
 66. Զանգէտ սիրելին մեծ թշնամի գիտացի՛ք:
 67. Յիմաստուն թշնամուն մի՛ վախէք:
 68. Եւ ձեզէն զձեզ ի փորձութիւն մի՛ արկանէք:
 69. Հանապազ աշխոյ ձեռք զօձն բռնեցէ՛ք:

56. s յայտմ: Եց ի յեղուց: և ի վաղիւն: և մի թողուք:

57. s զգեկ: Եժցի առողջութեան: և ժամանակն:

58. և զաղայութեան: s ժամն: Եցի միտ: և ի միտ ածեցէք: s ի միտ ածէք:

59. vs և զծերութեան: և ի ձերութեան ժամանակին բանն: Ե հոգայցէք:

60. vs և յառողջութեան: և առողջութեան ժամանակն: Եց յիշեցէք: փխ ի միտ ածեցէք: Ե ի միտ ածեցէք: և միտ ածէք:

61. aes և յառատութեան: v և առատութեան Եց զոգորմութիւն փխ զողութիւն: Եց ի միտ բերէք փխ յիշեցէք:

62. և թշնամութեան: Եժցի ժամն:

63. ef խորհուրդս: v խորհուրդն: v չիք իսկի: և մի յայտնէք փխ մի ասէք: Եց Զձեր ծածուկ զործն մարդոյ բնաւ մի յայտնէք: և Զքո խորհուրդ ընկերօջ մի յայտնէք: քեզ շահ չի լինիր (և խորհուրդ . . չի լինար):

64. v յիւրմէն: g միշտ փխ մի:

65. Ե և ամենայն: և զչափաւորն փխ զհերիքն:

66. Եժցս զիտացէք: և զիտացիր:

67. և իմաստուն: ևժց թշնամոյն: և մի վախէք:

68. և և ի ձեզէն ի ձեզ (և և ի ձեզնէ...): Եց չիք փորձութիւն:

69. և հանապազ զձեր բանն զուք տեսէք և աշխոյ (և... ձեր: չիք և): և օձ: և զօձնն:

70. Ի բարկացող արանց պատրաստ կացի՛ք:
71. Տգիտաց և դիւահարաց և արբեցողաց խրատ մի՞ տալք:
72. Ի անզգամ կնոջէ պատրաստ եղերո՛ւք:
73. Անհաշուաբար առ ամենայն գործս ձեռն մի՛ արկանէք:
74. Զկերակուրս և զըմպելիս առանձնաբար մի՛ ընթրիք:
75. Անհրաւիրակ հիւր ումէք մի՛ լինիջիք:
76. Ընդ բարեբախտիկ արանց մի՛ հակառակէք:
77. Զգործն ժամուն մի՛ անցուցանէք:
78. Ի մէճլիսն ի ձեր նմանոյդ խէչ նստէ՛ք:
79. Ի հետ ալլաղգաց յանպատեհ խօսս մի՛ համարձակիր:
80. Ուլ ոք ընդ քեզ խէթ ունի ի նմանէ հեռագոյն կացէ՛ք:
81. Յերեսս թշնամեաց դառնութեամբ մի՛ հայիք:
82. Յամենայն զրուցս և ի բանս քաղցրաբարք և մեղմախօս եղերո՛ւք:
83. Զօր մահուան ի միտ ածեցէ՛ք:

70. cdfgs կացէք:

72. fsv ի անզգամ: fs պատրաստեցարուք:

73. dh անհաշուաբար: s անհաշտարար: dh չիք առ: d յամենայն: f չիք ամենայն:

74. dh զկերակուր: և ըմպելիս: d ընթրիս մի կազմէք (և ամենայն գործս ձեռն մի ընթերս) վիս մի ընթրիք:

75. d ասանց հրաւիրակի: և հիւր ուրէք: dh մի լիցիք: fs մի լի- նիք:

76. dh բարեբախտ: v հակառակիք:

77. d^{77*}) և ժամուն խափան: d^{25*}) մի անցուցանիք: i խրատի շարունակութունն է՝ զի յետոյ ոչ կարէք գտանել:

78. և մրճլիսն: hv նմանոյն: hv խէչն: d Մոճլիսն ձեր նմա- նոյն քովն նստեցէք:

79. և զհետ: e ալլաց վիս ալլաղգաց: և անպատեհ: d անպատեհ բան մի խօսիք: eh խօսք: e մի համարձակէք:

80. d հետ վիս ընդ: hv ձեզ վիս քեզ:

81. e թշնամոյն:

82. dh ամենայն: և բանս: d քաղցրախօսք: d չիք և մեղմախօս: hv լերուք վիս եղերուք:

83. ehv մահուն: և ի միտ ածիցէք:

*) d ձեռագրում խրատս երկու տարբերակ ունի Աճ 25 և Աճ 77:

84. Եւ ի տանջանաց դժոխոցն երկերո՞ւք:
 85. Ի յամենայն բան զաստուած յիշեցէ՞ք:
 86. Անզբաղ աղօթս արարէ՞ք:
 87. Եւ զգոհութիւն ի լեզուէ անսպական արարէ՞ք:
 88. Յողորմութիւնէ ունայն մի՞ լինիր:
 89. Ազքատաց և կարօտելոց օգնական լերո՞ւք:
 90. Եւ ամենայն բարութեանց սիրողք եղերո՞ւք, զի աստ
 մարմնով ուրախ լինիջիք և ի հանդերձեալն հոգւով
 ցնծասջիք...

[Լ ր ա ց ու ց ի շ]²⁶

[Լսաւ cdg ձեռագրերի]

1. Ոսոխն ձեր որչափ տկար և շնչին լինի ի նոցա չարութեանէն զգոյշ կացէ՞ք:
2. Եթէ հնար է ընդ ամենայն մարդոյ խաղաղութիւն և սէր կալարո՞ւք:
3. Ընդ լիրբ և անսարկեշտ կանայս բնաւ մի ընդկտանայք և ի դեղելոյ կանանց պատրաստ կացէ՞ք:
4. Ընդդէմ թշնամեաց զուարթ դիմօք և քաղցրախօս լերո՞ւք:
5. Ի պատասխանւոյն ժամն շուտաւիոյթ մի՞ լինիր, այլ քաշ ընդ քաշ և արդիւլեւով զրուցեցէ՞ք:

[Լսաւ cg ձեռագրերի]

6. Ի կուոյ ժամն շտապով և բարկութեամբ մի՞ խօսիր:

-
84. Ի տանջանքնաց դժոպոցն: Վ դժոխոց: Ձ երկիր:
 85. Ը ի սկիզբն ամենայն բանի: Ի զամենայն:
 86. Ը անդբաղ և անսպական:
 87. ԸՎ ի լեզուէ: Ը մի թողուք Վս անսպական արարէք: Ը արէք:
 88. ԸԻ ողորմութենէ սպաստաց յո՞նայն:
 90. Ը եւ բարեացն ամենայնի սիրող եղերուք: Զիր մեացյալք: Ը սիրող: Ի հոգով:

Լ ր ա ց ու ց ի շ

1. Ը չարակամն քո Վս ոսոխն ձեր... զգոյշ կացիր:

[Բստ ժհՏ ձեռագրերի]

7. Յամենայն ժամ զհանդերձեալն ի միտ ածեցէ՛ք:

[Բստ ժ ձեռագրի]

8. Զորք ի մարդկանէ մի՛ տրտմեցուցանէք:

9. Զվշտանգեալսն մխիթարեցէ՛ք:

10. Զամենայն անպատեհ իրս բնաւ մի՛ խօսիք:

7. Տ եւ յամենայն... ի միտ ածէք:

پندنامه نیشیروان
(نقل از راحة الانسان*)

۱- **خویشتن شناس را از ما	۱۸- آزاری و بددباری پیشه
درود دهید	کنید
۲- چیز را بارزانیان ارزانی	۱۹- خویشتن را براستی معروف
دارید	کنید
۳- کار بدانندگان فرمائید	۲۰- خرسندی پیشه گیرید
۴- بلارا پذیره مشوید	۲۱- بربلا صبر کنید
۵- پند حکیمان پذیرید	۲۲- مرگ را فراموش نکنید
۶- سخن ناگفتنی مگوئید	۲۳- دنیا را بنادانی مگذرانید
۷- کار ناکم دنی مکنید	۲۴- باندوه کسان شاد مشوید
۸- کار ناجستنی مجوید	۲۵- بر ریخته و سوخته غم
۹- بکارها شتاب مکنید	مخورید
۱۰- بکارها سستی مکنید	۲۶- از بلای کسان عبرت گیرید
۱۱- چو درکاری شوید بیرون	۲۷- درکارها مدارا کنید
آمدن را نیکو بنگرید	۲۸- باکس ستیزه و لجاج مکنید
۱۲- کارها بگراف مکنید	۲۹- فرزندان را پیشه نیکو
۱۳- دست بکم هرکس مزنید	بیاموزید
۱۴- بنا آزموده همراهی مکنید	۳۰- پای باندازه کلیم کشید
۱۵- مال را فدای تن مکنید	۳۱- جنگ کسانرا بخویشتن
۱۶- تن را فدای دین مکنید	مخرید
۱۷- از برای جهان نامی نیکو	۳۲- خرج باندازه دخل کنید
برید	۳۳- بخود نان داده طمع مکنید

* Ch. Scherer, Chrestomathie Persane, t. I, Paris, 1883, p. 205 - 232.

** شماره گذاری پندها متعلق به مؤلف است.

- ۳۴- از اول نوال دمنشائید آنکه
درخت ببرکنید
- ۳۵- چشمه و زبان و دست نکه
دارید
- ۳۶- در خانه تهنمت زدکان
مشوید
- ۳۷- باززدان آشنائی مدهید
- ۳۸- باگراف گویان منشنید
- ۳۹- بسمسایکی پادشاه خانه
مگیرید
- ۴۰- بی همراه برآه مروید
- ۴۱- درزمین شوره تخم مکارید
- ۴۲- از غمازان وفا مجوید
- ۴۳- بایندگان چنک و بازی
مکنید
- ۴۴- کسی که خویشش تن را
نشناسد از او پرهیز کنید
- ۴۵- ابله مادرزاد را دارو مدهید
- ۴۶- دیوانه را و ابله را پند
مدهید
- ۴۷- نان تنها نخورید
- ۴۸- زیردستان را چوب مزنید
- ۴۹- نان خود خورید سخن بد
مگوئید
- ۵۰- بتدبیر کودکان کار مکنید
- ۵۱- بر زنان مشورت مکنید
- ۵۲- پیره زنان را بخانه مگذارید
- ۵۳- بر زنان ایمن نباشید
- ۵۴- زبون زنان مشوید
- ۵۵- بر مردم سفته رنج مبرید
- ۵۶- رضای پدر و مادر مجوید
- ۵۷- بجان کسان زنهار مخورید
- ۵۸- کسی را زوال دولت از
آسمان میپرسید
- ۵۹- از طمع بد پرهیز کنید
- ۶۰- بادبیران لجاج مکنید
- ۶۱- از زبان شاعران پرهیز کنید
- ۶۲- موهمان را عزیز دارید
- ۶۳- بزیارت نیکن شوید
- ۶۴- از پس مردمان سخن بد
مگوئید
- ۶۵- نصیحت از کس باز مگیرید
- ۶۶- بمال جیانیگیر عجب مکنید
- ۶۷- میان زن و شوهر میانجی
مکنید
- ۶۸- بامردم بد میامیزید
- ۶۹- سخن بد و بیرونده مگوئید
- ۷۰- بی کار منشنید
- ۷۱- از گفته خویش بر مگردید
- ۷۲- آنچه بزبان دارید بدل در
همان دارید
- ۷۳- بگفتار هر کس ایمن م باشید
- ۷۴- دانش آموزید
- ۷۵- پیش ادیمان سخن بادب
گوئید
- ۷۶- از بخیلان دور باشید
- ۷۷- جوانمردی پیشه گیرید
- ۷۸- صحبت بامهتران کنید
- ۷۹- بسوگند خوردن دیوی
مکنید
- ۸۰- بمال یتیمان طمع مکنید
- ۸۱- سرای فدارا بسرای بقا عرض
کنید
- ۸۲- دل را باز مدهید
- ۸۳- بمرضیان بد مخواهید
- ۸۴- توشه آن جهان را بدست
خود کنید
- ۸۵- کار پیروی بجوانی بسازید

- ۸۶- زن بگاہ جوانی خواهید
 ۸۷- داروی تن درستی خورید
 ۸۸- به پیری از زن جوان طمع
 نیکی مدارید
 ۸۹- کارها بتدبیرکنید
 ۹۰- از علم بهره برگیرید
- ۹۱- سخن پخته و داندیشه گوئید
 ۹۲- سخن های نیکو بشنوید
 ۹۳- حاجت از خویشان خواهید
 ۹۴- قدم از دوستان مبرید
 ۹۵- دوستان کهن را فراموش
 مکنید

صفت منادیان * نوشروان عادل
(نقل از خردنامه)

باخبر درست آورده اند از امنای و ثقات و منظور آن که بر در قصر
نوشروان عادل هر روز سه بار منادی کردند.
نخست گفتندی: خویشتن شناسان را از ما درود دهید و
از زانیان را از گنج ما خشنود کنید و سخن پیرسان را پایگاه
ببغزایید.
دیگر بار گفتندی: سخن بیندیشید پس بگویید، و بسکالید
پس بکنید، و بیندازید پس ببرید.
سیم بار گفتندی: بی گناه باشید و ایمن بزیید، و او کوشا
باشید تا توانگر شوید و فروتن باشید، تا بسیار دوست شوید.

آغاز پندنامه نوشروان عادل

۸- و راز خویش پیش هر کس	بدانید و آگاه باشید**
مگویید	۱- و پند حکیمان را خوار مدارید
۹- و راز خویش از زنان نگاه	۲- و ناگفتنی مگویید
دارید	۳- و ناجستنی مجوبید
۱۰- و راز مردمان را پنهان دارید	۴- گفتار بر کردار میبغزایید
۱۱- و رازداران را بگاه خشم	۵- و از نیکان صحبت مبرید
آزمایید	۶- و برگفتار هر کس ایمن
۱۲- و دوستان را بگاه سختیها	مباشید
آزمایید	۷- و بانادانان صحبت مدارید

* در اصل - منریان

** شماره گذاری پندها متعلق به مؤلف است.

- ۱۳- و برچیز کسان از خداوند
آن مهربان تر مباشید
- ۱۴- و از بداصلان و از زنان
حاجت نخواهید
- ۱۵- و حرمت از ناکسان و دوان
مجویید
- ۱۶- کردار مردمان بر خویشتن
بشناسید
- ۱۷- کاهلی پیشه مگیرید
- ۱۸- و بروز گار بد همداستان
مباشید
- ۱۹- دست ازین جهان باز
مدارید
- ۲۰- و آن جهان را نیک بکوشید
- ۲۱- کار زمستان بتابستان
بسازید
- ۲۲- و کاریبری بجوانی راست
کنید
- ۲۳- و ناشناخته و نادانسته
در هیچ کار مشوید
- ۲۴- و کار ناکرده بکرده مدارید
- ۲۵- و حاجت از مهتران خواهید
و بسزاواران دهید
- ۲۶- نیازمندان را نومید باز
مگردانید
- ۲۷- و بامهتران مزاح مکنید
- ۲۸- و کهتران را بجای کهتران
دارید
- ۲۹- و مردم عامه را برخویشتن
گستاخ مکنید
- ۳۰- و ناکسان را برسر آزادمردان
مهتری مدهید
- ۳۱- و تا کهتر باشید مهتری
مجویید
- ۳۲- و چون مهتر شوید کهتری
را پیشه گیرید
- ۳۳- کبر میارید و خسیس طمع
مباشید
- ۳۴- یاران خویش را عزیز دارید
- ۳۵- و از آنچ نیابید تن را بدان
رنجه مدارید
- ۳۶- و خرج و هزینه با اندازه اندر
آمدن کنید
- ۳۷- سخاوت را پیشه گیرید
- ۳۸- و از سفندگان دور باشید
- ۳۹- و بهرچ بدهید منت
برمنهید
- ۴۰- و چون بجای کسی نیکی
کنید بروی میارید و برسر
مزنیید
- ۴۱- و تا توانید بغریبی مروید
- ۴۲- و غریب را خوار مدارید
- ۴۳- اندر خانه کسان کدخدایی
مکنید
- ۴۴- چیز کسان آن خویش
مدارید
- ۴۵- شکیبایی اندر کارها پیشه
گیرید
- ۴۶- بی تدبیر اندر کارها و عملها
مشوید
- ۴۷- کار بنادانان مفر مایید
- ۴۸- ارزانیان را خشنود کنید
- ۴۹- کارها بتدبیر دانایان کنید
- ۵۰- خواسته فساد کردن شوم
دانید

* در اصل - بی شناخته

- ۵۱- کشت و زر آبادانی حال دانید
 ۵۲- چیز ناهاده برمدارید
 ۵۳- مهمان ناخوانده مروید
 ۵۴- میان زن و شوی میانجی
 مکنید
 ۵۵- مهمان را عزیز دارید
 ۵۶- خدمت مهمان خود کنید
 ۵۷- مادینه را برنرینه استوار
 مدارید
 ۵۸- چشم را خوابانیده و زبان را
 بسته دارید، دست را بجای
 دارید
 ۵۹- و حال خویش بدوست
 منماید
 ۶۰- بادستان دوستی میانه
 دارید
 ۶۱- راز بدشمنان منماید
 ۶۲- بهمسایگان فرومایه فرو
 میایید
 ۶۳- بر گذشته غم و تیمار
 مخورید
 ۶۴- کار ناآمده را قاعده بسازید
 ۶۵- و در کار خدمت سلطان
 برحذر باشید
 ۶۶- بی ادب و فرهنگ خدمت
 سلطان مکنید
 ۶۷- مادر و پدر را حرمت دارید و
 از خویشاوندان مبرید
 ۶۸- ادیبان و دبیران را نواخته
 دارید
 ۶۹- از مکر زنان ایمن مباشید
 ۷۰- و برچاکران بار باندازه
 قوت نهید
 ۷۱- و اندر مملکت یارمیارید
 ۷۲- بیک دیدار بهیچ چیز غره
 مشوید
 ۷۳- قاسخ را حقیقت ندانید
 باز مگویید
 ۷۴- هرچ گویند جواب چشم
 دارید
 ۷۵- خود را اسیر زنان مکنید
 ۷۶- از مکر زنان برحذر باشید
 ۷۷- بچهل روزگار مگذرانید
 ۷۸- دانش اندوزید
 ۷۹- وفا و آزاد مردی پیشه
 گیرید
 ۸۰- همیشه بی آزار باشید
 ۸۱- دشمنان را بقدر خویش
 نواخته دارید
 ۸۲- نصیحت از دوست و دشمن
 بازمدارید
 ۸۳- اندر کارها فرخجی پیشه
 مگیرید
 ۸۴- بیدادگر مباشید
 ۸۵- توانگری اندر بسندکاری
 دانید
 ۸۶- و درویشی در آرزومندی
 دانید
 ۸۷- شرف از دانش جویید
 ۸۸- مردی اندر صبوری دانید
 ۸۹- دایم شناسنده حق و
 آموزنده و آموزگار باشید
 ۹۰- سخن هرکس استوار مدارید
 ۹۱- بشراب خوردن حریص
 مباشید
 ۹۲- تا بتوانید با هیچ کس
 جنگ مکنید
 ۹۳- نسبت از دانش خود کنید

- تباء کردن نتوانید
 ۱۱۳- چاکران را مرتبت باندازه
 دارید
 ۱۱۴- مهتران را بزرگ دارید
 ۱۱۵- مردمان را پند بکردار خود
 دهید
 ۱۱۶- و بدانچ پند دهید
 خویشتن کار بندید
 ۱۱۷- سخن بوقت خویش گویید
 ۱۱۸- چون کار خود را اندیشه
 ندارید از دیگران چشم و
 امید مدارید
 ۱۱۹- هرک خویشتن را نشناسد
 بدو اومید مدارید
 ۱۲۰- داد از تن خویش بدهید و
 داد از خلق بخواهید
 ۱۲۱- اندر کارها راستی پیشه
 گیرید
 ۱۲۲- از خیانتها دور باشید
 ۱۲۳- بدین جهان غره و فریفته
 مشوید
 ۱۲۴- چون با تن خویش بر
 نیایید بدانید که یا کسی
 دیگر بر نیایید
 ۱۲۵- بتن دوستی و نعمت شکر
 کنید
 ۱۲۶- هرک بشما امید دارد
 و فاکنید
 ۱۲۷- اگر خواهید که تن درست
 باشید جان را بشادکامی
 پیورید
 ۱۲۸- کم گفتن را پیشه گیرید
 ۱۲۹- و اندوه بیپرده مدارید
 ۱۳۰- بر مصیبت هیچ کس شادی
 مکنید

- ۹۴- فخر بخردمندی آرید
 ۹۵- افزونی را پیشه مگیرید
 ۹۶- نان خویش برخوان کسان
 مغورید
 ۹۷- چیز جز بصلاح بکار مبرید
 ۹۸- بسیار گفتن پیشه مگیرید
 ۹۹- سخن بصواب و صلاح و
 اندیشیده گوید
 ۱۰۰- اندر مردمان این زمانه
 بسازید
 ۱۰۱- طمع بمال مردم مدارید تا
 بنده وی نشوید
 ۱۰۲- بجای همه کسی نیکوی
 کنید تا ایشان را بنده
 خویش گردانیده باشید
 ۱۰۳- بندگان خویش را عزیز
 دارید
 ۱۰۴- از طمع و حسد دور باشید
 ۱۰۵- و یافته را بنا یافته مدهید
 ۱۰۶- بامردمان مستهید و
 بنگرید تا چنان نباشید
 که پندارید که مردمان را
 می فریبید و خود فریفته
 بویید
 ۱۰۷- همیشه خشم را فرو خورده
 دارید تا باخبر پشیمان
 نشوید
 ۱۰۸- از خشم صغرایان مباشید
 ۱۰۹- و از کینه سوداییان
 بترسید
 ۱۱۰- و از کاهلی مرطوبان حذر
 کنید
 ۱۱۱- شکر نعمتها بگزارید
 ۱۱۲- و کهتران را چندان بر
 مکشید که اگر بخواهید

- ۱۳۱- خوی ناکرده طعام بسیار
مخورید
- ۱۳۲- بر طعام خوردن حدیث
بسیار مکنید
- ۱۳۳- پیش از طعام خوردن و
پس از طعام دست بشویید
- ۱۳۴- معده را بیسیاری طعام
مرنجانید
- ۱۳۵- هرچ خورید میانه خورید
- ۱۳۶- بر آن طعام که بگمان باشید
مخورید
- ۱۳۷- همیشه از یار بد دور
باشید
- ۱۳۸- بجایگاه تهمت ذاك اندر
مشوید تا بی تهمت تهمت
زده نباشید
- ۱۳۹- کم چیز را بر چیز استوار
مدارید
- ۱۴۰- بر مردم ناآزموده ایمن
مباشید
- ۱۴۱- همیشه نيك محضر و
نيك رای باشید
- ۱۴۲- مهتران را جز بنیکی راه
نمنايید
- ۱۴۳- هرچ برخود نپسندید
بر مردمان مپسندید
- ۱۴۴- در همه کارها جانب خدای
عزوجل نگاه دارید و از
رحمت خدای نومید
مباشید و بدانچ گفتیم
کار بند باشید

پندنامه انوشیروان عادل

پندنامه انوشیروان عادل

پندنامه انوشیروان عادل از قول
حکماء ما تقدم الحمد لله والصلوة

علی نبیه

چنین روایت میکنند خداوندان
 اخبار که در روزگار پیشین
 در میان ملوک عجم رسم
 آن بود که اگر ایشان را منعی
 عظیم پیش آمدی هیچ کاری
 نکردی تا آنکه با حکمای
 آن زمان مشورت بکردی و از تدبیر
 و رای حکما در نکذشتی لاجرم
 مقصود ایشان حاصل شدی
 و کسی بودی که صد فرسنگ

اما بعد چنین روایت میکنند
 ناقلان اخبار که در روزگار پیشین
 در میان ملوک عجم و غیرهم رسم
 آن بودی که چون ایشان را امر
 عظیمی پیش آمدی هیچ کاری
 نکردی تا آن وقتی که با حکیمان
 آن زمان مشورت کردی و از تدبیر
 و رای ایشان در نکذشتند لاجرم
 مقصود ایشان حاصل شدی
 و کسی بودی که صد فرسنگ

* در اینجا نسخه خطی کتابخانه شعبه انستیتوی ملل آسیا
 آکادمی علوم اتحاد شوروی درلنینگراد که در سال ۱۰۶۰ هجری کتابت
 شده (C-112) با نسخه خطی دیگر کتابخانه انستیتوی خاورشناسی
 آکادمی علوم ازبکستان در تاشکند (№ 5255) که تاریخ و محل
 کتابت آن معلوم نیست مقایسه کرده ایم (ستون دوم).

راه رفتی و رنج سفر کشیدی

تأحکیمی را دریافتی و باوی
مشورت کردی و از سخن حکمت
شنیدی و بان کار کردی تا آنکه
که ملک و پادشاهی بنوشیروان
عادل رسید و عدل او در جهان
گسترده شد چون پادشاهی بر او

استقامت یافت فرمود تأحکیمان

روزگار را جمع کردند و از ایشان
بیست و سه حکمت مسلم بودند
در عصر اختیار کرد و ایشانرا گفت
باید که از شما هر یک کلمه چند
از حکمت بگویید تا در روزگار ما
فایده یابیم و پس از روزگار ما
بماند پس حکیمان بموجب
فرموده در مجلس نوشیروان*
حاضر آمدند و هر کس از حکمت
سخن چند تقریر نمودند جمله
بیست و سه سخن حکمت شد
که مصلحت مردمان از دین و دنیا
در آنست زیرا که احوال مردم
از دو بیرون نیست یا خدای
پرست باشند یا هواپرست
و در هر دو حال از این حکمتها
مستغنی نباشند پس شاه
نوشیروان فرمود تا این بیست
و سه حکمت را باب زر نوشتند
و در صندوق زرین نهادند و
قفل زرین بر روی زدند و بخرینه
خود فرستاد و چون او را کار

یا دویست فرسنگ راه رفتی
و رنج کشیدی

تا حیکمی را دریافتی و باوی
مشورت کردی و از حکمت سخن
شنیدی و با آن کار کردی تا آنکه
که ملک و پادشاهی به انوشیروان
رسید و عدل او در جهان
گسترده گردید و آوازه او به همه
عالم رسید چون پادشاهی او
استقامت گرفت بفرمود تأجمله
حکماء

روزگار را جمع کردند* و از ایشان
بیست و سه حکیم را بر
گزیدند و ایشانرا گفتند که شما

هر یک حکمتی بگویید تا در روزگار
فایده یابیم و پس از ما
یادگار بماند پس حکما جمع
گشتند و در مجلس انوشیروان
هر کس یک سخن از حکمت
بگفتند مجموع

بیست و سه سخن حکمت شد که
مصلحت مردمان از دینی و دنیایی
در آن بود زیرا که حال مردم
ازین بیرون نیست و نباشد یا
خدای پرست بودند یا هواپرست
و در هر دو حال از این حکمتها
مستغنی نباشند پس
انوشیروان بفرمود تا این بیست
و سه حکمت باب زر نوشتند
و در پیش خود میداشت تا

* در اصل: نوشیروان. ** در اصل: کردن

عظیمی پیش آمدی این حکمتها
در نظر آوردی و بحکم آن کار کردی
و رسول علیه السلام فرموده است
الحكمة ضالة المؤمن یعنی
حکمت کم شده مؤمن است

هرگاه که مؤمنی پیش آمدی و
بروی نظر و مطالعه فرمودی و بحکم
این حکمتها کار کردی
و رسول علیه السلام فرموده که
الحكمة ضالة المؤمن یعنی
حکمت کم کرده مؤمن است
و نیز فرموده اند که جالسوا
الكبراء و خالطو الحكماء یعنی
با پیران بنشینید و با حکما در
آمیزید

حکمت اول آنست که*

- ۱- خویشتن را بشناسید تا
خدایرا بشناسید
- ۲- و از آموختن علم و ادب ذنب
مدارید
- ۳- و عمر را بنادانی ضایع نکنید
- ۴- و علم و ادب اگر چه دور بود
طلب کنید
- ۵- و هیچ چیز را بیتر از علم
مدانید
- ۶- چون مسافری در راه آنجا را
توشه بردارید
- ۷- و آن جهان را باین جهان
مفروشید
- ۸- و آنچه ناکفتنی بود مگویید
- ۹- و آنچه ناجستنی بود مجویید

* پندهای هردو نسخه را مقابل همدیگر قرار داده ایم. اگر پند يك
نسخه در نسخه دیگر نیست جایش خالی گذاشته ایم. اگر پندهای
هر دو نسخه با هم مطابقت میکنند فقط شماره پند نسخه تاشکند را
ذکر کرده ایم. اگر پند نسخه تاشکند از نسخه لنینگراد مغایر باشد
درستون دوم پند را تماماً میاوریم. در صورتیکه یکی دو کلمه از آن
عوض شده باشد فقط آن کلمات ذکر میشوند.
شماره گذاری پندها متعلق به مؤلف است.

حکمت دهم آنست که

- ۱- پند حکما را خار مدارید
- ۲- و اندر کارها شتاب مکنید
- ۳- و کارها را از وقت مکذراتید
- ۴- و کار گردان را فرمایید
- ۵- و از بلاها پرهیز کنید
- ۶- و کارها را از پیشین [و] پس نگاه کنید
- ۷- و اندر کارها بادوستان
- ۸- و آزموده را میازمایید
- ۹- و سخن پیر را گوش دارید

حکمت سیم آنست که

- ۱- کم آزاری و بردباری را پیشه کنید
- ۲- و خویشتن را بتقوی معروف سازید
- ۳- و خورسندی را توانگری دانید
- ۴- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۵- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۶- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۷- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۸- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۹- و خورسندی را توانگری دانید
- ۱۰- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۱۱- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۱۲- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۱۳- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۱۴- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۱۵- و خورسندی را توانگری دانید
- ۱۶- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۱۷- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۱۸- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۱۹- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۲۰- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۲۱- و خورسندی را توانگری دانید
- ۲۲- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۲۳- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۲۴- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۲۵- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۲۶- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۲۷- و خورسندی را توانگری دانید
- ۲۸- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۲۹- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۳۰- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۳۱- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۳۲- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۳۳- و خورسندی را توانگری دانید
- ۳۴- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۳۵- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۳۶- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۳۷- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۳۸- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۳۹- و خورسندی را توانگری دانید
- ۴۰- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۴۱- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۴۲- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۴۳- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۴۴- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۴۵- و خورسندی را توانگری دانید
- ۴۶- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۴۷- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۴۸- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۴۹- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۵۰- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۵۱- و خورسندی را توانگری دانید
- ۵۲- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۵۳- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۵۴- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۵۵- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۵۶- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۵۷- و خورسندی را توانگری دانید
- ۵۸- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۵۹- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۶۰- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۶۱- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۶۲- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۶۳- و خورسندی را توانگری دانید
- ۶۴- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۶۵- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۶۶- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۶۷- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۶۸- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۶۹- و خورسندی را توانگری دانید
- ۷۰- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۷۱- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۷۲- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۷۳- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۷۴- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۷۵- و خورسندی را توانگری دانید
- ۷۶- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۷۷- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۷۸- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۷۹- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۸۰- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۸۱- و خورسندی را توانگری دانید
- ۸۲- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۸۳- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۸۴- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۸۵- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۸۶- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۸۷- و خورسندی را توانگری دانید
- ۸۸- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۸۹- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۹۰- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۹۱- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۹۲- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۹۳- و خورسندی را توانگری دانید
- ۹۴- و عمر خود را یک روز شمارید
- ۹۵- و دنیا را کشت زار آخرت دانید
- ۹۶- و خویشتن را نیک نام کنید
- ۹۷- و بغم و رنج کسان شادمانی مکنید
- ۹۸- و بر شکسته و ریخته غم مخورید
- ۹۹- و خورسندی را توانگری دانید
- ۱۰۰- و عمر خود را یک روز شمارید

حکمت چهارم آنست که

- ۱- درد و بلا را عبرت گیرید
- ۲- و زبان بوسنکام را بوسنکام از سود بی هنکام دانید
- ۳- [و] با مردمان بوسنکام چیر مدارا کنید

۴ - [و] هرکجا مدارا باید کردن

۴ - باید کرد

تندی مکنید

۵ - [ا] با دوست و دشمن ابرو کشیده دارید

۵ - و بادوستان و دشمن باشتی باشید

۶ - و پای از اندازه خود بیرون منبذید

۶ - و جنك كسانرا بخود مگیرید

حکمت پنجم آنست که

۱ - کار با اندازه خود کنید

۱ - کارها را

۲ - و چیزی که نمیزاد باشد برمدارید

۳ - باز مگیرید

۴ - و زبان و چشم

۵ -

۲ - و احسان از کسان باز مدارید

۳ - و دست و زبان نگاه دارید

۴ - و از کارهای ناپسندیده دور باشید

۵ - و از همنشین بد پرهیز کنید

حکمت ششم آنست که

۱ - از دزدان و راهزنان عطا مبرید

۲ -

۳ - نکنید

۴ -

۵ - کسان درخت نکارید

۱ - از همسایه بد پرهیز کنید

۲ - و بی رفیق قصد سفر مکنید

۳ - و با مردم ناکس و بداصل رنج مبرید

۴ - و اندر زمین مردم درخت منشانید

حکمت هفتم آنست که

۱ - و با مردم عام میامیزید

۳ - درم ندارد

۴ - از بداصل و رزل

۵ -

۱ - اندر شورستان تخم مکارید

۲ - و از نوکیسه درم وام مکنید

۳ - و از بی اصلان دختر نخواهید

۴ - و با مردم بی قیمت منشنید و دوستی مکنید

- ۵- و باغلام مردم سخن مکنید
۶- و باغلامان و بندگان مردم سخن مگویید
۷- و هرکه از خدای نترسد ازو بترسید

حکمت هشتم آنست که

- ۱- مال را خدای خود کنید (؟)
۲- و از ابله و مست و دیوانه پرهیز کنید و ایشانرا پند مدهید
۳- و سخن خود را عزیز دارید
۴- پند آنکس را دهید که بپذیرد
۵- و طعامرا پنهان مخورید
۶- و بزیردستان رحم کنید
۷- و برچیز کسان چشم مدارید
۱- سخن ندارد
۲- و ابله و مست را پند مدهید
۳- سخن پذیرد
۴- که او پند پذیرد
۵- و طعام تنها مخورید
۶- و بزیردستان رحم کنید
۷- و برچیز کسان چشم مدارید

حکمت نهم آنست که

- ۱- در برابر کرسنکان طعام مخورید
۲- و چون نان خویش خورید سخن کسان مگویید
۳- و باکودکان و زنان تدبیر مکنید
۴- و زن بیکنه را درخانه خود راه مدهید
۵- و از مکر زنان ایمن مباشید
۱- چیز مخورید
۲- و نان خود در سفره مردم مخورید
۳- خویشتن... مگویید
۴- و باکودکان و زنان تدبیر مکنید
۵- و زن بیکنه را درخانه خود راه مدهید
۶- و از مکر زنان ایمن مباشید

حکمت دهم آنست که

- ۱- برچیز کسان محبوبان تو ازواجش باشید
۲- و درخانه کسان کدخدایی مکنید
۱- از خداوندش باشید
۲- و درخانه کسان کدخدایی مکنید

۳- در پیش خود

۴- کبر مکنید

۵- خوار

۶- و در میان زن و شوهر
میانجی مکنید

آنست که- ندارد

۱- ترسان و کریزان

۲- با خداوندان

۳- و خداوندان فضل و هنر

راسبک مدارید

۴- از مردم فسون

۱-

۲-

۳- و از حق تعالی دارید

۴- مادر و پدر را

۵- و از خویشاوندان و یاران
قدیم مبرید

۶- را- ندارد

۷-

۸- مومن کسی مشوید

۹- حاجت... حاجت او روا
کنید

۲- و مردم ناکس را در خانه خود
راه مدهید

۳- و بدولت و نعمت دنیا تکیه
مکنید

۴- و سخن پیران را خار مدارید

حکمت یازدهم آنست که

۱- از مردم متکبر ترسان باشید

۲- و با خداوند دولت کینه
مدارید

۳- و هیچکس را از زن و مرد
فسون مدارید

حکمت دوازدهم آنست که

۱- مومن را عزیز دارید

۲- و طمع باخلق مدارید

۳- و باخدای تعالی دارید

۴- و حق پدر و مادر نگاه دارید

۵- و از خویشان مبرید

۶- و با مردم عهد را نگاه دارید

۷- و وفای عهد بجای آرید

۸- و ناخوانده بمومانی کسی
نروید

۹- و چون کسی حاجتی خواهد
اگر توانید روا کنید

حکمت سیزدهم آنست که

۱- هر که علم بیشتر دارد او را
بزرگتر دارید

- ۲- و هر که از آموختن علم ننگ دارد [و] او را مردم مدارید
- ۳- و سلامتی تن اندر نگاه داشتن زبان دانید
- ۴- و درستکاری اندر راستی دانید
- ۵- [و] ناشایسته و نادانسته مگویید
- ۲- و از آموختن علم ننگ مدارید
- ۳- تن را در
- ۴- رستکاری
- ۵- و سخن نادانسته و نا اندیشیده مگویید

حکمت چهاردهم آنست که

- ۱- زبان را به بهتر گفتن عادت کنید
- ۲- و سخن ... را کوش مدارید
- ۳- و غیبت پادشاهان عادل مگویید
- ۴- و کسی که سخن نشنود با وی هیچ مگویید
- ۵- [و] هر چه بزبان گوید بدان کار کنید
- ۱- زبان را به بد گفتن خو مکنید
- ۲- و کسی را که نشنود سخن مگویید
- ۳- بزبان ندارد

حکمت پانزدهم آنست که

- ۱- بزینارت نیکان رغبت کنید
- ۲- و صحبت با اهل صلاح دارید
- ۳- و مردکانرا به نیکی یاد کنید
- ۴- و از نوسب و دشمن نصیحت باز مدارید
- ۵- [و] با آموختن علم حرص نمایید
- ۶- و هیچ کاری بی علم مکنید
- ۷- و هیچ کاری و سخن بی علم مگویید
- ۱- و از پس مرگ پدر سنتهای پدر را فرو مگذارید
- ۲- حریص باشید
- ۳- و اکثر سخن از علم گوید

حکمت شانزدهم آنست که

- ۱- بگفت هرکس ایمن مباشید
- ۲- و سخن نیک از همه کس بشنوید
- ۳- و بر است و دروغ سوکند مخورید
- ۴- و آخرت را از دنیا دوستر دارید
- ۵- و بمال یتیمان ارغبتا نکنید
- ۶- و آرزوهارا بگذارید
- ۷- و در جوانی از پیری میندیشید
- ۸- و کار همچو پیری بجوانی آمده کنید
- ۱- و بمال یتیمان رغبت مکنید
- ۲- بیندیشید
- ۳- و کار پیری در جوانی آماده کنید

حکمت هفتم آنست که

- ۱- کار زمستان بتابستان میفکنید
- ۲- و کار امروز بفردا مگذارید
- ۳- [و] زن بجوانی بخواهید
- ۴- [و] دارو در تن درستی بخورید
- ۵- [و] خون از خویشتن وقتی کم کنید که ضرورت باشد و دفع مرض کند
- ۶- و تدبیر خود در زمان صحت کنید
- ۷- و کارها را بتدبیر و هوش خود کنید

حکمت هژدهم آنست که

- ۱- جوان مردی را پیشه کنید
- ۲- و از بخیلان دور باشید
- ۳- و صحبت بنا اهلان مدارید
- ۱- را ندارد
- ۲- از بخیلی
- ۳- بنا اهل

- ۴- و حاجت از جوان مردان بخواهید
 ۵- و کردار نیک از مردم دریغ مدارید
 ۶- او را و ام داران را سخت گیرید و سست مگذارید
 ۷- و دوستان را از غیبت آگاه گنید

- حکمت نهم آنست که
 ۱- فرزندان خود را صناعت بیاموزید
 ۲- و حال خویش را از دوست و دشمن نهان دارید
 ۳- او را جایی که راز گویند کوش مدارید

- حکمت بیستم آنست که
 ۱- در پیش پادشاهان و امیران خشم نگاه دارید
 ۲- او را در پیش درویشان دل نگاه دارید
 ۳- و در پیش علما زبان نگاه دارید
 ۴- و سخن باندازه خویش گویند

- ۳- و ترس را تلخ تر از مرگ دانید
 ۴- و ایمنی را خوشتر از زندگانی دانید

- حکمت بیست و یکم آنست که
 ۱- از دوست وفادار مبرید

- ۲- و بگاه نعمت و دولت دوستان را یاد کنید تا بگاه دعوت از ایشان برخورید

- ۲- [و] دشمن را خوار مدارید
 ۳- و از دشمن بترسید
 ۴- و دوست نادان را دشمن بزرگ دانید
 ۵- و دشمن اگر دوست شود اندیشه کنید

- ۳-
 ۴- و از او ایمن مباشید
 ۵- و دوستان را بزرگ دانید
 ۶- و دشمن اگر چه دوست شود حذر کنید

- حکمت بیست و دوم آنست که
 ۱- چون ایمن باشید بیشتر ترسید
 ۲- و در هنگام بلا صبر کنید
 ۳- و در وقت تنگی فراخی را چشم دارید
 ۴- و در وقت فراخی از تنگی بیندیشید*
 ۵- و چون وعده کنید وفا کنید

- ۶- و در وقت نیکی از فراخی میندیشید
 ۷- و در وقت نیکی فراخی را چشم بدارید
 ۸- [و چون وعده] کنید* وفا کنید
 ۹- و امیدواران را ناامید مکنید
 ۱۰- و بیک دیدن بهر کس فریفته مشوید*
 ۱۱- و مردم را عیب مکنید
 ۱۲- و چون معیوب را ببینید خدای را شکر گوید و مزاح مکنید

- حکمت بیست و سیم آنست که
 ۱- کردن ندارد
 ۲- کرانه کنید

- حکمت بیست و دوم آنست که
 ۱- بار خویش را بر کردن خلق میفکنید
 ۲- و از دوست بی منفعت کناره کنید

* در اصل: گوئید
 ** در اصل: بیندیشید

- ۳- و هر که را خیری نیست مرگ
او بزندگی برآید
- ۴- و سخن خلق را بهتر از همه
چیز دانید
- ۵- و بهترین خیرات بازگشت
بخدای عزوجل دانید
و تمت الكتاب بعون المليك
بوهاب.
- ۳- چیزی نیست... بزندو کانی
- ۴- و سخن حق را بزرگتر از
آسمان دانید
- ۵- ... و الله اعلم.

حکایت دخمه انوشیروان عادل

راویان اخبار و ناقلان آثار چنین روایت کرده‌اند که روزی خلیفه بغداد باجماعتی از بزرگان نشستہ بود و از ہر نوع سخنہا می‌گفتند و از احوال پادشاهان ما تقدم می‌پرسیدند کہ حکایت کدام پادشاه بہتر باشد و یادگار عجیب از کدام پادشاه مانده باشد کہ ما آن احوال باز دانیم باشد کہ ما را از آن احوال تجربہ حاصل گردد و فتوحی باشد. یکی از ندیمان گفت زندگانی ملک دراز باد از احوال پادشاهان ما تقدم هیچ حکایت عجبت‌تر از دخمه انوشیروان عادل نیست و اندر مداین طاقی ساخته‌است چوئل کز بہنای او و دویست کز بلندای او از کج و موی اسب و خانہ کموتر کردہ‌است. خلیفہ کہ ما را آنجا می‌باید شدن کہ بعین‌ایقین بہ بینم و تفرج و زیارت بکنم. پس خلیفہ فرمود تا یراق^{*} راہ ساختند و عطرہا و بودیہای خوشی گفت تا بر گرفتند و آنچه در بایست بود برداشتند و بروز نیک و طالع ہمایون از بغداد بیرون آمد. چون خلیفہ نزدیک مداین رسید سادات و معروفان شہر مداین باستقبال خلیفہ

* در کتابخانہ شعبہ خاورشناسی فرہنگستان علوم تاجیکستان شوروی در شہر دوشنبہ حکایت دخمہ انوشیروان در دو نسخہ خطی تحت شمارہ ۳۳۸ و ۲۴۷ محفوظ است. مقدمہ خردنامہ کہ همان حکایت دخمہ است فقط از نسخہای شمارہ ۳۳۸ کہ در سال ۱۰۶۴ ہجری در شہر بخارا کتابت شدہ نقل میکنیم. متن خردنامہای این نسخہ با نسخہای شمارہ ۲۴۷ کہ تاریخ و محل کتابت آن معلوم نیست مقایسہ کردہ ایم (رجوع شود بصفحہ ۱۲۳)

در اصل: یرک

بیرون آمدند و بطالع سعد خلیفه بغداد يك هفته در كوشك انوشیروان عادل رفت. كوشکی دید که هرگز ندیده بود. گفت سبحان الله که بنده بیافریدی که او اینچنین عمارتی ساخته اما میخواهم که چون بدنیا چنین عمارتی کرده از جهت خویش دخمه نیکو ساخته باشد از عقل و بینش ادور باشد که ما آن دخمه را نه بینیم و زیارت نکنیم و باز کردیم. خلیفه آنجا چند روز مقام کرد و جمله مشایخ و پیرانرا یکجا جمع و خبر دخمه انوشیروان را از ایشان باز پرسید. جمله گفتند که زندگانی ملك روی زمین دراز باد ما احوال دخمه انوشیروان نمیدانیم که در کجاست اما پیری در واسط هست از ما بزرگتر است شاید که او باز داند. پس مامون الرشید فرمود تا نامه نوشتند و بران مرد پیر که در واسط بود فرستادند قاصد روان شد تا بشهر واسط رسید خبر پرسید و بدرخانه او آمد و در نزد پیره زنی بیرون آمد سلیطه دراز زبان زشت روی چنانکه در روی او نگاه نمی توانست کردن. از قاصد خلیفه پرسید که چه کسی و از کجا می آئی. قاصد گفت از پیش مامون الرشید می آیم و نامه بشوهر تو آورده ام و خلیفه شوهر ترا طلبیده است. گفت شوهر من پیر است و پیش خلیفه نتواند آمدن. قاصد را پیش شوهر برد. قاصد نگاه کرد مرد پیری دید که پشتش دو تا شده. قاصد سلام کرد و او را بستود و گفت خلیفه بغداد شما را می طلبد و مهمی دارد. پیر گفت می بینم که چه ضعیف شده ام اما فرمان بردارم در ساعت محفه بساخت و باقاصد بخدمت خلیفه آمد. دیگر در اخبار چنین آورده اند که در وقت آمدن قاصد بطلب مرد پیر در راه بزرگری را دید که تخم در زمین میکرد و کاو میواند از قضای الهی سر آهن در زمین بند شد بزرگ هر چند سعی کرد که آنرا اخلاص کند نتوانست. پس زمین را بشکافت. خمی بیرون آمد. بزرگ شاد گردید که خم زر یافتم. چون سر خم باز کرد پیر از خوشه کندم دید هر خوشه يك كز و هر دانه او مقدار تخم کبوتر. بزرگ گفت که این از عجایب جهان است. قاصد حاضر بود. يك طبق از آن کندم پیر کرد و پیش خلیفه آورد و بنهاد و گفت زندگانی ملك دراز باد. در راه هرچه دیده بود باز گفت. خلیفه چون نظر در کندم کرد متحیر شد و از بزرگانی که در مجلس خلیفه بودند سوال کرد که شما در عمر خویش بدین بزرگی کندم دیده اید. ایشان جواب دادند که ندیده ایم. پس آن پیر را بخدمت خلیفه آوردند. خلیفه دید که پیری بسیار ضعیف و نحیف. پس فرمود که او را

در جای نیکو فرود آرید و مراعات کنید تا امشب بیاساید. روز
 دیگر پیر مرد را بخدمت خلیفه حاضر کردند. خلیفه پرسید که
 هیچ میدانی که دخمه انوشیروان در کجاست و این کندم در کدام
 زمان بوده است. پیر گفت زندگانی ملک دراز باد من [نه] از دخمه
 خبری دارم و نه ازین کندم اما برادری دارم بزرگتر از خود ممکن
 باشد که او داند. خلیفه گفت که برادرت در کجا می باشد. آن پیر
 مرد گفت در واسط دیوشی دارد که او را جمل بجود کویند. خلیفه
 فرمود تا هزار دینارش دادند و باز گردانیدند. پس خلیفه قاصدی
 بجمل بجود فرستاد بطلب آن مرد. قاصد چون بمقصد رسید در نزد
 زنی نیکو روی بیرون آمد اما سلیطه بود. پرسید که کرا میطلبی.
 قاصد گفت شوهر ترا. گفت بیازار رفته است بنشین تا بیاید.
 بعد از ساعتی مردی آمد. قاصد گفت ترا خلیفه می طلبد. صاحب
 خانه گفت بچشم. پس دست قاصد را بگرفت و باندرون خانه
 برد و طعامی پیشش آرد و باهمدیگر خوردند و یراق راه کردند و
 پیش خلیفه آمدند. چون خلیفه را بدید سلام کرد. خلیفه جواب
 سلام بداد و او را اکرام کرد بعد از آن فرمود تا طبق کندم را
 آوردند و بنهادند. خلیفه گفت حال این کندم را باز کوی که در
 کدام عهد و تاریخ بوده و در عهد که این کندم بوده. آن مرد جواب
 داد که ای خلیفه روی زمین من نمی دانم اما برادری دارم که
 ازمن بزرگتر است شاید که او داند و اگر او نداند هیچکس نداند
 و مقام او در بصره می باشد. خلیفه فرمود تا آن مرد را نیز ده هزار
 دینار دادند و روانه ساختند. قاصدی را طلبیده به بصره فرستادند
 از دنبال مؤبد یزدان پرست. قاصد شب و روز راه میرفت تا
 بشهر بصره رسید و بدرخانه مؤبد یزدان پرست آمد در نزد و از
 اندرون خانه زنی بیرون آمد باجمال و کمال و بزبان خوش. قاصد
 را پرسید. قاصد گفت مؤبد یزدان پرست را میخواستم که
 خلیفه اش طلب میکند. زن گفت باندرون خانه ای که شوهرم
 بهشکار رفته است نمی بیاسای تا شوهرم بیاید. قاصد را باندرون
 خانه برد و بسیار تواضع نمود و طعام آورد و گفت طعام بخور که
 نوشت بود. چون زمانی برآمد جوانی از در خانه در برآمد و
 خرکوشی صید کرده بود. زن پیش شوهر دوید و طشت و آفتابه
 برد تا دست و روی بشست و دعا کرد و بوسه چید. بر دست و
 روی شوهر داد و گفت مرحبا شاد آمدی. مؤبد چون نظر کرد گفت
 چه حاجت داری. قاصد گفت مامون. خلیفه بمداين آمده است

و ترا میخواند، گفت سمعنا و اطعنا. پس زن را گفت که ای نور چشم من از طعام آنچه حاضر داری بیاور تا مهمان بخورد که مهمان ناخوانده هدیه خدای تعالی است. پس آن شب و آن روز نگاه داشت و با هم عشرت کردند و قاصد را هدیه داد و عزم راه کردند تا پیش خلیفه آمدند. مؤبد یزدان پرست خلیفه را سلام کرد و خدمت کرد. خلیفه چون در مؤبد نگاه کرد عجب بماند و او را عزیز داشت و در پیش خود بنمیشاند و طعام آوردند و در پیش مؤبد نمودند. خلیفه احوال کندم از مؤبد پرسید که در کدام روز کار بوده است و خیمه شاه انوشیروان در کجاست. مؤبد بهر دو زانو در آمد و دعا و ثنای شاه بجا آورد و گفت میدانم. خلیفه گفت اول احوال خود باز گوی که تو جوانی و برادر میانه دومی و برادر کوچکترین پیر و فرقت شده این چه حکمتست. مؤبد گفت زندگانی ملک دراز باد در کمرانی و دولت بدان و آگاه باش که مرا چهار صد و بیست سال عمر است و برادر میانه را دویست سال عمر است و برادر کوچک را صد و شصت سال عمر است اگر حکم شود سبب آنرا بگویم. خلیفه گفت بگوی تا بشنوم. گفت ای خلیفه برادر کوچک که اول پیش شما آمد از دنیائی هیچ ندارد و زنی سلیطه زشت روی دارد و زبان دراز و هرزه گوی و بسیار خور و بسیار خفت و این برادر کوچک هر روز بطلب قوت می رود آنچه خدای عزوجل میدهد بخانه می آرد و زن بدان قذاعت نمی کند و زمان زمان او را میرنجاند مرد ازین سبب پیر و رنجور دل شده چنانچه قول رسول خداست صلی الله علیه و سلم ضف النهرم غم خوردن نیمه پیریست و آن برادر میانه از دنیائی اندکی دارد و زنی سلیطه دارد و زبان دراز مرد چون بیرون رود دل خوش باشد و چون بخانه دلشک باشد من در خدمت خلیفه روی زمین ایستاده ام خدای تبارک و تعالی از دنیائی مرا آن مقدار داده است که چندان که مرا کفاف باشد و زنی دارم پارسا و نیکو روی و حلیم و سلیب و قانع و خدمتکار چون بخانه روم دل خوش باشم و باعیش و عشرت و چون در بیرون نیز چنین از آن جهت جوانم و به قوتم. خلیفه گفت راست گفتی ای مؤبد دیگر احوال کندم را باز گوی که در کدام عهد بوده است. مؤبد گفت ای خلیفه بدان و آگاه باش که پیش از شما بچندین وقت پادشاهی بوده است عادل و کامل و کریم که در روی زمین کسی بعد از او نبوده و در دوران او کرب و میش بیکی دیگر آب میخورند و نام آن پادشاه

منوچهر بوده. راویان اخبار چنین روایت کرده‌اند که در عهد منوچهر مردی زمینی از مردی بخرید و در آن بنیاد عمارتی کرد. و چون بساختن عمارت مشغول گردید یک روز خم زری بیافت. پس دست بر آن خم نکرد و فروشنده زمین را طلب کرد و گفت ای برادر خم زر را برگیر که من زمین را خریده‌ام نه خم زر را. فروشنده گفت که زمین را با هرچه دروست بتو فروخته‌ام. میان ایشان خصومتی افتاد و پیش قاضی رفتند و معلوم قاضی کردند. قاضی هر چند میان ایشان توسط کرد بجائی نرسید. پیش پادشاه رفتند که مکر پادشاه قبول کند. پادشاه عادل بود از ایشان پرسید که شما را هیچ فرزندی هست. فروشنده گفت مرا پسریست و خرنده گفت مرا دختریست. پس پادشاه حکم کرد تا آن پسر و دختر را بایکدیگر عقد بستند و آن خم زر را بایشان دادند که این کمد در آن عهد بوده است که عدل پادشاه و انصاف رعیت بوده است. بعد از آن خلیفه گفت احوال دهمه انوشیروان را باز گوی که در کجاست تا برویم و زیارت کنیم. مؤبد یزدان پرست گفت احوال دهمه نیکو دادم اما خلیفه اگر رخصت دهد از احوال انوشیروان اندکی شرح کنم بعد از آن حال دهمه را بگویم. خلیفه گفت بگو. مؤبد گفت زندگانی ملک دراز باد چنین گویند که انوشیروان عادل چند خاصیت داشت که هیچ پادشاه نداشته و تا قیامت نیز نباشد. او در هر ماه یک روز بفرمودی تا اسب نیکوی زاغ چشم که قیمت او هزار دینار بودی بکشتندی نیمی بریان کردندی و نیمی را پختندی. این همه را در یک نشستن بخوردی که لقمه بکس ندادی چنانکه مغز استخوانها را بخوردی. روزی ابوزرجمهیر در آنجا نشسته بود باخود گفت که این نه خوردنی آدمیانست و بتعجب نگاه در انوشیروان کرد. انوشیروان دانست که خواجه ابوزرجمهیر چه گفت اما نانشنیده کرد. در همان سال بهرام را بانوشیروان حرب افتاد و بهرام از پیش نوشیروان هزیمت کرد نوشیروان از عقب بهرام چندان رفت و از لشکر او بکشت که قبضه شمشیری در دست انوشیروان چسبیده بود که هر چند میخواستند دست او از هم باز نمی‌شد. عاقبت ابوزرجمهیر فرمود تا چند کاو میش شیردار آوردند و شیر چهار کاو میش کرم آنجا دوختند که بهزار جلد و سعی از هم باز شد از بسیاری خونی که در آنجا ریخته بود. انوشیروان روی بخواجه ابوزرجمهیر کرد و گفت خوردن آن روز آنچنین کاری

کند. دیگر عادت داشت که در روز يك بار طعام خوردی بخوان زرین
 و آن خوان بجواهر آراسته بودی و بوزن چهار هزار دینار زر سرخ
 بود چون از خوردن فارغ شدی خوانرا و آنچه در خوان بودی
 همه را بمردم بخشیدی. تا عمر انوشیروان بود هر روز چنین
 کردی و این سیرت هیچ پادشاهی را نبوده است و نباشد. دیگر او
 را در ملك هندوستان حرب افتاد و ملك هندوستان خزینه
 خود را در هفت کشتی نهاد و پس فرستاد. بادی عظیم برخاست
 و آن کشتیها را گرفته بنزد انوشیروان آوردند. بوزن جمهیر حکیم
 خامشی را باد آورد نهاد. دیگر پهلوانی داشت هر گاه که زر سرخ را
 در مشیت گرفتی و بغشردی بر مثال خمیر از میان انکشتان او
 بیرون رفتی او را زر مشیت افشار خواندندی. دیگر سبوی بطلم
 پر شراب کردند و پیشی آوردندی و اگر يك تن بودی و اگر صد
 تن و اگر هزار جمله مست شدند و هنوز سبوی پر بودی. و دیگر
 انوشیروان را دستاری بود که هرگاه که پرچك میشد در آتشی
 می انداختند ای سفید شدی بقدرت خدای تعالی چون برف
 کردیدی و یکتار از آن دستار نسوختی. و دیگر انوشیروانرا بیست
 فقر تیر انداز بود که در شب انوشیروانرا پاس داشتندی. شبی بود
 تاریک کربۀ پیامد بدرخانه رسید و در بسته بود چنگ در پره زد
 و آنجا بماند. تیر اندازانرا خبر شد پنداشتند که نزد است. هر
 بیست تیر انداختند در آن شب تاریک هر بیست تیر ایشان بر
 بدن کربۀ آمد که یکی خطا نشده بود. انوشیروان را عجب آمد از
 تاریکی شب و تیر اندازی ایشان. هر بیست را خلعت داد
 بنواخت. و دیگر انوشیروان فیلان بسیار داشت و يك فیل ماده
 داشت که هر سال بچه بزادی و هرگز فیل در آبادانی نژاده است.
 دیگر محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم بدو فخر کرد که من در
 زمان پادشاه بدنیا آمده ام. دیگر او را چون با بهرام نور حرب
 افتاد و بهرام لشکر انوشیروانرا شکست داد. لشکر بهرامت شد.
 نور از دنبال انوشیروان برفت. شب در آمد و تاریک شد. بهرام نزدیک
 جانوشیروان رسیده بود. اسب انوشیروان بماند. اعرابی نزد
 انوشیروان پیامد واسبی بیاورد و او را سوار کرد و هر دو باهم
 میرفتند و بهرام در دنبال. ناکه انوشیروان پیاپین کوهی رسید
 عاجز شد. بهرام بدو رسید. خواست که او را بکشد بکشد بهرام
 نور دستی دید که از بالای کوه پیدا شد انوشیروان را از بالای
 اسب در ریود و بر سر کوه برد و بر سر سنگ عظیم بنشانند. بهرام در

عجب بماند و باز کردید و بامردم خود بگفت که من می‌پنداشتم که انوشیروان آدم است او خود فرشته بوده. بهرام فرود آمد شخصی را فرستاد تا خبری گیرد رفت و احوال معلوم کرد، گویند که او فرشته عمل نیک و عدل او بوده که خدای عزوجل فرستاد تا او را بسلامت بلشکرگاه خویش برده و بعد از آن بهرام چون احوال بدانست به عزمت شد و انوشیروان از دنبال او برفت و بسیار از لشکر بهرام بکشت. و دیگر انوشیروان را عادت چنان بود که در هفته یک روز به حمام میرفت روزی به حمام رفته بود دلاک آمد تا سر او را بتراشد. سرش میتراشید در میان سر تراشیدن با نوشیروان گفت دختر خویش را بمن ده تا دل ترا از قیصر روم فارغ گردانم. انوشیروانرا از سخن دلاک عجب آمد اما از بیم تیغ بگفت خوش باشید و چنین کنم. چون بیرون آمد احوال دلاک را با خواجه بوزرجمهیر گفت. خواجه فرمود تا آن جایگاه که دلاک ایستاده بود بکنند. کنجی بی اندازه بیرون آمد. خواجه بوزرجمهیر گفت این دلاک دست در سر تو داشت و یا بر سر کنج بقوت این هردو آن سخن بگفت و پای از مرتبه خود بیرون نهاد. پس خلیفه مؤبد را گفت دخمه انوشیروانرا معلوم کن تا بزیارت او برویم. مؤبد گفت از اینجا تا دخمه انوشیروان پنج فرسخ است. خلیفه گفت احوال او چگونه است ما را خبر کن. مؤبد گفت در راه جوی آبی عظیم است و کوهیست بلند که بالای آن کوه چند فرسنگ است و بر سر آن کوه کوه دیگری هست سفید چون کنبدی و در میان آن سنگ خانه کرده است زمین آن خانه را زر سرخ و کوه‌های قیمتی نشانده و از نور آن جواهرها خانه چون روز روشنست و در آن خانه تختی نهاده از بلور و بجواهر مرصع کرده و دری از زر سرخ آویخته و بدیبا و زر بفت بیاراسته و نوشیروان بصفت زندگانی بر آن تخت خفته و جامه پادشاهانه پوشیده برسم خویش و تاج زرین بر سر نهاده بجواهرها مرصع کرده و دست‌رنجها در دست کرده بحکمت و دانش خود چنانکه هرگز تباہ نشود و از حال نکرده. اما بدان و آگاه باش که راه کوه را خراب و ویران کرده‌اند چنانکه پیاده تواند رفتن. خلیفه چون این سخن از مؤبد شنید گفت اکنون مصلحت چیست. مؤبد گفت که خلیفه حاکم است. پس خلیفه بفرمود تا چند نفر کارگران با خود ببرند. چون بدامن کوه رسیدند کارگران بفرمود تا راه را پیدا کنند. چنانکه خلیفه بامؤبد بزدان پرست با ذوالریاستین وزیرش و ابوالفارس

ندمشی با احمد بن داران بصری این شش تن سواره برکوه شدند. بیست عدد جامه زر بفت و بیست من کافور منصوری سوده و از داروهای خورده با خود در کوه بردند یک روز و یک شب سربالا میرفتند تا آنزمانکه تربت نوشیروان پیدا شد. خلیفه گفت کسی که بنیارت پادشاهی چنین بزرگ رود باید که پیاده رود. خلیفه با یاران پیاده شد. تا بدر بنیارت رسیدند دری دیدند از آهن و بر آن در نوشته که هر چه بکاری بدروی و هر چه کنی بخود کنی کر همه نیک و بد کنی. خلیفه دست بر در نهاد و گفت بسم الله الرحمن الرحیم. در ساعت در بروی خلیفه باز شد. خلیفه با حسن ابن سهیل و عقیل بن اسد و احمد بن داران بصری و مؤبد یزدان پرست در دخمه شدند. و بر در پرده زر بفت آویخته بودند. چون خلیفه دست در پرده نهاد در ساعت از هم فرو ریختند برای آنکه پوشیده شده بود. خلیفه در خانه شد. خانه دید زرین و سیمین و طاق دیوارها بجواهرهای کوناگون آراسته چنانکه خلیفه پنداشت که زنده است از نیکوئی که داشت و جمله اعضای وی تندرست چنانکه صلابتی بر وی نشست. خلیفه سه جایگاه خدمت کرد و تواضع نمود بر رسم خویش و بر گوشه تخت بوسه داد. بعد از آن بروی نوشیروان نگاه کرد و دست بر آن جامه کرد. در ساعت از هم فرو ریخت. بعد از آن جامه‌ها را بیرون آورد و بیست عدد جامه که با خود آورده بود در بر نوشیروان کرد و کافور و بویهای خوش بروی ریخت. و روی و موی نوشیروان بر قاعده مانده بود مگر بناکوش او که سفید گردیده بود و عصبه بر پیشانی بسته بود. خلیفه بر آن عصبه نگاه کرد عجب آمدش و بر آن عصبه چیزی نوشته بودند. خلیفه مؤبد را گفت آنچه بر عصبه نوشته‌اند بخوان. چون مؤبد نظر کرد بر خط اول نوشته بودند که دنیا پیش از آنکه ترا بخورد تو دنیا را بخور. و بر خط دوم نوشته بودند که م آزاری و بردباری و نیکوکاری اختیار کنی و بر خط سوم نوشته بودند که بگمتر خود آن پسند که از گمتر خود چشم داری. و بر خط چهارم نوشته بودند که اگر همه جهان بگیری سر انجام کار مرگ است و در دست راست لوحی نهاده بودند زرین و چیزی بروی نوشته بودند که بعد از من بچندین سال دهم اردی بهشت روز چهارشنبه پادشاهی از تازیان از قبيلة محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم با سه مرد و ناقصی بنیارت من آیند بنام خلیفه و نمتش (?) تا بادم علیه السلام پادشاهی عالم و عاقل بود با

خدمت باشد و حق ما را بشناسد و حرمت ما را بجای آورد آنکه ما را بروی حق باشد اما از بزرگی خویش بجای من نیکویی کند و ما را خلعت پوشاند و عطرها بر ما ریزد و باز گردد. اما ناقصی با می باشد که با ما خیانت کند. دریغا اگر کسی از اهل اسمیت من زنده بودی که حق آن ناقص را بگذارد. اما ای خلیفه معذور دار که تن مرده است و حق گذاری تو نتوانم. این خط که در زیر زانوی من نهاده است بردار و آنچه در خط نوشته است طلب کن و برگیر و از ما یادکاری باشد. مامون خلیفه چون این بشنید که موید میخواند دست در زیر زانوی راست انوشیروان کرد و لوحی بیرون آورد از یاقوت سرخ. خلیفه بر گرفت و چند سطری نوشته بودند بمؤبد داد که بخوان. مؤبد باز کرد و بخواند که کسی بغلان جایگاه کنج نهاده است ده کنج جواهر است و ده کنج زر سرخ هر دستی بوزن ده درم و ده کنج خانه سلاحست که پادشاهانرا بکار آید. باید که جمله را بکار برد و بر دارد و بمراد خویش صرف کند و از ما معذور دارد. خلیفه را عجب آمد از عقل و علم و دانش انوشیروان. گفت این لوح بر گیرید و بیرون آئید و میکویست. آنکه حسن بن سهل گفت با خلیفه این جواهرهای قیمتی که اینجا نهاده اند اگر بفرومائی بعضی را برداریم و با خود ببریم. خلیفه گفت این خیالی که تو داری نه لایق ماست. خلیفه را بسیار بد آمد و بر وزیر خشم گرفت و گفت این سخن که تو میکوشی سخن عاقلان نباشد و آنکه ما را میفرومائی کار ندانست. خادم که در بیرون ایستاده بود و استانرا نگاه میداشت. خلیفه گفت تو نیز باندرون رخمه رو و زیارت کن. خادم بر سر تربت رفت و انوشیروان را دید. از آن جامها و جواهرها و اسبابها خادم را عجب آمد. و آن خادم را صد و شصت سال عمر بود. طمع در انگشتین کرد که در انگشت انوشیروان بود بیرون آورد و پنهان داشت. خلیفه گفت یا ذوالریاستین علم و دانش این پادشاه دانی که تا کجا بوده است که آنچه گفته اند همه راستست اما ناقص نمیدانم که در میان ما کیست. ذوالریاستین گفت خادم باشد. خلیفه خادم را گفت که چیزی بر گرفتی. خادم گفت نه. چون جستند انگشتین انوشیروان در وی یافتند. خلیفه انگشتین از وی بستد و در رخمه برد و در انگشت انوشیروان کرد و بحرمت بیرون آمد. چون بیرون آمد بانکی بر صفت رعد بر آمد و در رخمه بسته گردید. بفرومان منك غلام خلیفه از کوه بزیر آمد بفرومود تا راه را خراب کردند تا دیگر

کسی نرود. خلیفه بر پای کوه فرود آمد و آنچه بر لوح نوشته بودند بفرمود تا بکنند. خانه دیدند از سنک تراشیده و بسیار سلاحهای نیکو از هر بابی در آن خانه نهاده بودند و جمله در موم بود تا زنک نکیرد و جمله را بر گرفتند و دیگر بجایگاهی رفتند که بر لوح نوشته بودند که هر که پادشاه نیست کامران نیست و هر کس را که درم نیست مروت نیست و هر کرا این سه نیست هیچ غم نیست. و طبقی سیمین دیدند در آنجا نوشته بودند که چون بیابی بخوری و آنچه باز یابی و باز ماند زیان کنی و پیشیمانی سود ندارد. و اسبابی دیدند از زر سرخ بوزن چهار صد من و بهر طرف اسباب چیزه نوشته بودند که

- ۱- خویشتن شناسانرا از ما سلام بگویند
۱- خودشناسانرا از مادر و پدر دور دارید و از خود نیز دور دارید
- ۲- فقیرانرا از کنج ما بهره دهند
۲- و قوم و اقربا و دوستان خود را در دنیا از کنج و مال خود بهره دهید
- ۳- کارها بکاردانان فرمایند
۳- و کارهای جهان بامردم* کار دیده و کاردان فرمایید
- ۴- از بلا بگریزید
۴- بلاها
- ۵- خویشتن را بر بلا عرضه مکنید
۵- و پند حکیمان روزگار و بنزدان را بشنوید
- ۶- ناگفتنی مگویید
۶- ناگفتنی مگویید

* پندهای هر دو نسخه را (شماره ۳۳۸ و ۲۴۷) مقابل همدیگر قرار داده ایم. اگر پند يك نسخه در نسخه ای دیگر نیست جایش خالی گذاشته ایم. اگر پندهای هر دو نسخه باهم مطابقت میکنند فقط شماره پند نسخه ۲۴۷ را ذکر کرده ایم. اگر پند نسخه ۲۴۷ از نسخه ۳۳۸ مغایر باشد در ستون دوم پند را تماماً میآوریم. در صورتیکه یکی دو کلمه از آن عوض شده باشد فقط آنرا ذکر میشوند. شماره گذاری این پندنامه متعلق به مؤلف است.

** در اصل: مردوم

- ۷- و ناجاستنی مجویدید
- ۸- و در کارها شتاب مکنید.
- ۹- و کارها را
- ۱۰- و هر کاریکه کنید
- ۶- کارها از وقت مکذرائید
- ۷- در کارها پس و پیش نگاه کنید
- ۸- بجائی که در شوید راه بیرون آمدن را به بینید
- ۹- بهره مردم را میازارید
- ۱۰- همه کس را خشنودی جوئید
- ۱۱- دل نگاه دارید
- ۱۲- و عزت مردمان را نگاهدارید.
- ۱۱- مردمان را
- ۱۲- و عزت مردمان را نگاهدارید.
- بر طرف - ندارد
- ۱- در کارها مشورت کنید با عاقلان
- ۲- و ناآزموده مردم را دست بر کمر مزنید
- ۳- خواست فدای تن کنید
- ۴- و خواسته را فدای دین کنید
- ۵- خویشتن را بخوبی نیکنام کنید
- ۶- کم آزاری و بر دباری* پیشه گیرید
- ۷- خویشتن را براستی معروف کنید
- ۸- توانگری بر خواهید
- ۹- خرسندی و قناعت پیشه گیرید
- ۵- خویش را بجوانی نیکو دارید
- ۶- بی آزاری پیشه خود کنید
- ۷- و زبان خود را از سخن بد نگاهدارید
- ۸- خویشی
- ۹- و توانگری و خرسندی بقناعت کنید

* دراصل: مردوم.
** دراصل: بر دباری

و بر سیوم نوشته بود

۱- بر شکسته و ریخته و زدیده
و سوخته غم مخورید

۲- و در خانه کسان بی فرمان
مروید

۳- زان خویشتن خورید و
سخن خویشتن کوئید و
سخن دیگران مکوئید

۴- با کودکان و نادانان تدبیر
مکنید

۵- بفرمان زنان هیچ مکوئید
و مکنید

۶- پیر و بیگانه مگذارید

۷- از مکر و اخیلات زنان ایمن
مباشید

۸- خویشتن را اسیر زنان
مکنید

در ... که

۱- هر شکسته و ریخته را و
زدیده و سوخته را تحیر و
افسوس مکنید

۲- فرمان مدهید

۳- سخن خویش با کودکان و
نادانان مکوئید

۴- و هر کاریکه کنید با تدبیر
کنید

۵- و بفرمان زنان کار مکنید

۶- پیر و زنان* را در خانه راه
مدهید

۷- از مکر و حیل زنان ایمن
باشید (?)

۸-

در چهارم نوشته بود که

۱-

۲-

۳- در خدمت ملوک بی ادب
منشنید

۴- با نامرد خسیس رنج مبرید

۵- در زمین کسان درخت
منشانید و تخم مکارید

۹- بر مکر دختران غم مخورید

۱۰- اززدان عطا مپذیرید

۱۱- از همسایه بد و مردم بد
بگریزید

۱۲- بی ادب خدمت مکنید

۱۳- بنامردان و خسیسان رنج
بپوشوده مبرید

۱۴- و در زمین کسان تخم مکارید
و درخت منشانید

* در اصل: پره زنان

۱۵- و با هر گروه مردم میان
مبندید

۱۶- و از مردم غماز و بی شرم و
بی دیانت چشم وفا مدارید

۱۷- از فوکیسسه قرض مکنید

۱۸- از بی اسیلان دختر
مخواهید

۱۹- با معیوبان دوستی مکنید

۲۰- هر که از سرزنش خلق
نترسد از وی دور باشید

۲۱- با نادیده صحبت مدارید

۲۲- جنك با مردم مکنید

۶- و با هر گروه میاوزید

در پنجم نوشته بود که
۱- ... و ام مستانید

۲- و با بی قیمت منشینید

۳- و از مردم غماز بی دیانت
بی شرم وفا مجوئید*

۴- هر که از سرزنش و ملامت
مردم نترسد از او بترسید

۵- با مردم نادیده

۶- بر مال کسان طمع مدارید

۷- جنك مردمان** را مجوئید

۸- مردم بی کناه را از خود
ایمن دارید

در ششم نوشته بود که

۱- بد دلانرا خدمت مفرمائید

۲- و پیران جهان دیده را

۳-

۴-

۵- اگر چه [سلطان] ضعیف
بود بزرگ دارید

بر طرف چهارم نوشته بودند

۱- بیدلانرا بحرب مبرید

۲- و به تندرستی و خواسته
ایمن مباشید

۳- پیرانرا خوار مدارید

۴- در همه کارها پیرانرا حرمت
دارید

۵- از سلطان بر حذر باشید

* در اصل: مردم ** نگاه کنید ستون اول پند ۱۶

*** در اصل: مردمان

- ۶- دشمن خود را بترک دانید
۷- پادشاهانرا اگر نزدیک باشید دوری، نمائید
۸- از کینه مردم بر حذر باشید
۹- و قدر خویشی بدانید
۱۰- و شناخت مردم پیدا کنید
۱۱- با خداوند نعمت کینه مجوئید

پنجم
۱- خداوندان علم و ادب را خوار مدارید
۲- از زبان عسسان بترسید
۳- بر هیچکس افسوس مدارید
۴- عیب کسان مجوئید
۵- چون زن جوان خواهید از مکر زنان پیر بر حذر باشید
۶- از پس مردمان جز نیکوئی مگوئید
۷- بعد از آن از خداوند بلا و محنت عبرت گیرید

هفتم
۱- و هفتم نوشته بودند که
۱- و ادب ندارد
۲- شاعران
۳- و عیب
۴- کار امروزه را بفردا میندازید
۵- ناکرده را کرده مدارید
۶- وزن بجوانی خواهید تا فرزند روید
۷- داروها را از بیمار تندرستی بخورید
۸- و پیره زنانرا** مخواهید
۹- کارها بهوش و دانش خواهید
۱۰- بجزئیکی
۱۱- از خداوند محنت و بلا عبرت گیرید و غافل مباشید
۱۲- و در هشتم نوشته بودند که
۱- در همه کارها نیکویی کنید
۲- و خویشتن را خوشدل دارید تا زندگانی شما خوش باشد

هشتم
۱- با مردمان نیکوئی کنید
۲- خویشتن را خوش دارید

• در اصل: مرد دوم • در اصل: پیره زنانرا

- ۳- غم دیووده مغورید
۴- بدخوی را سرمایه مسبارید
۵- بهرچه خدا داد شاکر باشید
و شکر کنید
۶- چشم و زبان بهنکام گفتن
و شنیدن نگاه دارید
۷- جایی که مدارا باشد تندی
مکنید
۸- با همه کس دشتی باشید
۹- در کارها تعجیل مکنید
۱۰- عزت مهتران نیکو دارید
۱۱- در وقت جنگ جای آشتی
نگاه دارید
۱۲- خرج بمقدار درآمد کنید
۱۳- نانواده بر مگیرید

- ۳- و بدخوی را سرمایه مکنید
۴- چشم و شکم و عورت را از
حرام پاکدارید
۵- زبان بهنکام بهتر ز سود بی
هنکام دانید
۶- و در... لازمست...
۷- با همه خلق باشفقت
باشید
۸- نخوشی پیشه کنید
۹- و خرج خود را موافق دخل
کنید

- هفتم آنکه
۱- اول درخت نو کارید آنکه
بیخ کهنه را برکشید
۲- پای باندازه کلیم دراز کنید
۳- از کارهای ناشایسته دور
باشید
۴- اندر جای بد ننشینید تا
بدنام نکرید
۵- هر چه بغویشتن نپسندید
بدیگران مپسندید
۵- و هرچه باخود روا مدارید
با برادر مؤمن نیز روا
مدارید

* نگاه کنید ستون اول قسمت ۶ پند ۶ ** پند ناقص است

- ۶- از بدی کردن باکسان فخر
میارید
- ۷- هر که از مادر ابله زاید رنج
بیوده باو مبرید
- ۸- و دیوانه و مست را پند
مدهید
- ۹- پند شنوید و کار بندید
- ۱۰- با همه کس نیکوئی کنید
- ۸- و زن سلیطه ناکיוانی و
زبان دراز بود پرهیزید

هشتم

- ۱- بر کهنتران خویش رحمت
آرید
- ۲- شراب و طعام [تنها] مخورید
- ۳- بجوانی از پیری پند گیرید
- ۴- کار پیری را در جوانی
راست کنید
- ۵- ناخوانده مهمان کس
مشوید
- ۶- پیرانرا حرمت کنید
- ۷- مهنران را بزرگ دارید
- ۴- زیرستانرا نیکو دارید
- ۵- پیری *** بجوانی
- ۶-
- ۷- و پیرانرا *** حرمت دارید

نهم

- ۱- طمع از چیز کسان ببرید
- ۲- با نامردان و سفلکان دوستی
مکنید
- ۳- حق مادر و پدر نگاهدارید
- ۴- سوگند مخورید نه براست
و نه بدروغ
- ۵- آنچه با این جهان مدهید
* در اصل: پزیرد ** در اصل: پرورگار *** در اصل: پیرانرا
- ۸- نامرد و سفله کانرا دوستی
مکنید
- ۹- ... را بزرگ دانید
- ۱۰- و به راست دروغ سوگند
مخورید
- ۱۱- آخرت را بدنیا مغروشید

چون خلیفه این پندها را بشنود از کنجی که نشان داده بودند خوشترش آمد گفت یاد گیرید تا در کتابها بنویسیم تا موعظه بندگان خدای تعالی بوده باشد. آنکاه خلیفه فرمود تا تمام آن خزینها را برگرفتند و فاتحه خواندند و از آنجا به بغداد آمدند. و خادم را که انکشتترین برگرفته بود او را سیاست فرمود و حسن بن سهل را از نظر انداخت تا عبرت عالم گردد و از پیش خود راند و مؤبد بزرگان پرست را از مال عالم توانگر گردانید. راویان اخبار چنین روایت کنند که توانگری مامون ارشید از کنجهای انوشیروان بود و الحمد لله رب العالمین.

[پند نامه نوشیروان]

(نقل از تاریخ کزیده حمدالله مستوفی*)

... او را قاجی بود این پندیات بر آنجا نوشته منادی گرد
میکرد که این پندیات کار بندید

- ۱- کار بکردار سپارید**
- ۲- خویشتن شناسانرا از ما درود دهید
- ۳- طعام و شراب تنها مخورید
- ۴- خیر خود از مردم دریغ مدارید
- ۵- با دبیر و شاعر کینه مکیرید
- ۶- از بخیلان دور باشید
- ۷- خردمندی پیشه کنید
- ۸- کار ناکرده بکرده مشمارید
- ۹- طاعت کرده ناکرده انکارید
- ۱۰- کار امروز با فردا میفکنید
- ۱۱- بر مادر و پدر مخندید
- ۱۲- و زندگانی اگر چه دراز باشد بکروز شمارید
- ۱۳- خداوندان ادب را خدمت کنید
- ۱۴- با دانایان دوستی کنید
- ۱۵- بدترین دوست دانایانرا دانید
- ۱۶- بدترین مردم طعنه زنانرا دانید
- ۱۷- نیکوترین پیرایه خاموشی شمردید

* کتاب تاریخ کزیده تألیف حمدالله بن ابی بکر بن احمد بن
نصر مستوفی قزوینی در سنه ۷۳۰ هجری، جلد اول، بسعی و
اهتمام اقلیاعباد ادوارد برون، لندن، ۱۹۱۰، ص ۱۱۹-۱۱۷.
** شماء گذاری این پندنامه متعلق به مؤلف است.

- ۱۸- ناکفتنی مکوئید
- ۱۸^ا- ناجستنی مجوئید
- ۱۹- سخن جوان دیدگان خوار مدارید
- ۲۰- از دوست نادان دوری کنید
- ۲۱- از دشمن دانا بترسید
- ۲۲- در زمین کسان درخت منشانید
- ۲۳- از مردم کینه‌ور بترسید
- ۲۴- مست و دیوانه را پند مدهید
- ۲۵- جایگاه بدنام مروید
- ۲۶- قدر عافیت بدانید
- ۲۷- زن پیربیکانه درخانه خود راه مدهید
- ۲۸- از مکر زنان ایمن باشید
- ۲۹- بر مرک دختران غم مخورید
- ۳۰- دشمن اگرچه خرد بود خوار مدارید
- ۳۱- بجای ناکسان رنج مبرید
- ۳۲- همت خود را قدر بشناسید
- ۳۳- هرکه بخود نشاید او را مردم بدانید
- ۳۴- با مردم صحبت نادیده میامیزید
- ۳۵- راز خود پیش سخن‌چین مکوئید
- ۳۶- راز مردم چون راز خود اشکارا نکنید
- ۳۷- زن و فرزند را بتنکی مدارید
- ۳۸- نان خود بر سفره کسان مخورید
- ۳۹- بر همسایگی پادشاه خانه مگیرید
- ۴۰- خدمت حق‌ناشناسان نکنید
- ۴۱- میان زن و شوهر کینه منوئید
- ۴۲- بومه کار نیکو محضری کنید
- ۴۳- سخن پادشاه مکوئید
- ۴۴- در حق عالمان طعنه مزنید
- ۴۵- بعیب‌جستن مردم مشغول مشوید
- ۴۶- بر مردم جاهل کستاخ مباشید
- ۴۷- با درم‌خریدگان مزاح نکنید
- ۴۸- بتن درستی ایمن مباشید
- ۴۹- عمر بنادانی صرف نکنید
- ۵۰- با هیچ کس افسوس مدارید
- ۵۱- هر که از مادر ابله زاد پندش مدهید

- ۵۲- از آموختن ننگ مدارید
- ۵۳- فرزندان را پیشه آموزید
- ۵۴- بهر کاری استادی مکنید
- ۵۵- بی‌نواذائی لاف مزنید
- ۵۶- نا پرسیده سخن مگوئید
- ۵۷- پیش پادشاه چشم نگاه دارید
- ۵۸- بیمار پرستی بر غمت کنید
- ۵۹- یکدگر را هدیه دهید
- ۶۰- بر است و دروغ سوگند مخورید
- ۶۱- تا درخت نونمشانید درخت کهن بر مکنید
- ۶۲- کارها پیش و پس بنکرید
- ۶۳- بیم از زهر بتر دانید
- ۶۴- ایمنی از همه چیز خوشتر دانید
- ۶۵- آن جهان بدین جهان بدست آرید
- ۶۶- بزیارت نیکان بسیار روید
- ۶۷- با پادشاه دلیری مکنید
- ۶۸- بهر جا که روید زیر نشینید
- ۶۹- ناخوانده مهمان کسی مروید
- ۷۰- با بدنام همراهی مکنید
- ۷۱- از نوکیسه وام نخواهید
- ۷۲- راز خود با زنان و کودکان مگوئید
- ۷۳- با خداوندان دولت کینه سوزید
- ۷۴- آزموده را میازمائید
- ۷۵- خرسندی کار بندید
- ۷۶- شتابزدگی مکنید
- ۷۷- عاقبت کارها بنکرید
- ۷۸- از سفیلکان و ناکسان حاجت نخواهید
- ۷۹- پای باندازه کلیم دراز کنید
- ۸۰- بواز مردم کوش مدارید
- ۸۱- پیوستگی با خداوندان خواسته کنید
- ۸۲- کار نیک بدست خود کنید
- ۸۳- سخن نیکو از همه کسی بشنوید
- ۸۴- سخن باندازه خود گوئید
- ۸۵- حاجت از مؤثران خواهید

- ۸۶- در شورستان تخم مکارید
- ۸۷- با ناکسی رنج مبرید
- ۸۸- بمال این جهان کبر مکنید
- ۸۹- از مردم رنج بردارید
- ۹۰- دشمنی از بصر خدا کنید
- ۹۱- بخواسته مردم رغبت مکنید
- ۹۲- بددکانرا به بیبوده مژنید
- ۹۳- بوقت فراخی سپاس دارید
- ۹۴- بوقت تنگی صبوری کنید
- ۹۵- پیش پادشاه سخن به مراد او گوئید
- ۹۶- بکاه دولت مردم را یاری کنید تا بروز نکبت وفا بینید
- ۹۷- هر چه دربان گوئید در دل همان بدارید
- ۹۸- حال خود بدوست و دشمن نمائید
- ۹۹- دوستانرا از عیبشان آگاه کنید
- ۱۰۰- براهی که نرفته باشید مروید
- ۱۰۱- بر هیچکس لعنت مکنید
- ۱۰۲- جنگ کسان باخود مگیرید
- ۱۰۳- با هیچکس سخن تلخ مگوئید
- ۱۰۴- خسیس طبع و دهن همت مباشد
- ۱۰۵- غریبانرا خوار مدارید
- ۱۰۶- از پادشاه بر حذر باشید
- ۱۰۷- اگر چه پادشاه ضعیف بود او را خوار مدارید
- ۱۰۸- کار آرامیده را مجذبا کنید
- ۱۰۹- از پادشاه را آشکارا مکنید
- ۱۱۰- فرزندانرا نام نیکو نهید
- ۱۱۱- بمرک دشمنان خرم مباشد
- ۱۱۲- بر گذشته تیمار مخورید
- ۱۱۳- از این جهان بصره خود بردارید
- ۱۱۴- تن درستی بپستترین نعمتها دانید
- ۱۱۵- خویشتن را در جوانی نیک نام کنید
- ۱۱۶- بصر جای و بصر حال نیکی کنید
- ۱۱۷- دیر گفتن و زود خاستن و کم گفتن و کم خوردن کم رنجی از تنهائیست
- ۱۱۸- بی نواژی در کدخدائیست

Տ.

ՆՈՒՇԻՐՎԱՆՈՒ ԽՐԱՏՆԵՐԻ ԹՈՒՐԳՆԵՐՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ³²

ՆՈՒՇԻՐՎԱՆ ՓԱՏԻՇԱՀՐՆՐՆ ՉՕՔ ՖԱՅՏԱԼՐ
ՆԱՍԱՀԱԹԼԱՐՐ

Պու փատիշահըն՝ [պիր] ալթըն թաճը վարըտը իւստիւ հէք ճէվահիր տաշլարըլայ տօնանմըշըտը վէ էք քօսի վարը թաճըն վէ հէք քօշէսինտէ՝ էր [պիրէր] նասահաթ եաղը-լըյլը քի շիմտի օնլարը պիրէր պիրէր զիքը էտէրիզ:

Տիշարը շըքաճաղը վաքիթ հէքիսինէ տէ օքուրուտու քէն-տի էթպահէլէրինէ վէ տէրիտի էյի պէլէյին վէ էյի ֆիքրինիզէ ալըն պու նասահաթլարը: Սօնրա կէնէ պաշընայ քօրուտու թաճը: Վէ պու թաճ եաքուտ վէ զիւմրիւտ էլմաս վէ լաճիվէրտ ճէվահիր տաշլարըլայ* տօնանմըշըտը:

Ա.

1. Քէնտինի պէյէնէն ինսանտան կէրի քաշըն վէ քէնտի-նիզի սաքլայըն:

2. Լայըք օլանլարայ փայ շըքարըն պէնիմ խաղնէմտէն:

3. Իշանլար ատամլարըն եօյիւնտէ եաքըշըքսըզ սեօհպէթ էթմէյին:

4. Պուլունմայաճաք շէյի արանման:

5. Պիր շէյի սահաթտան սահաթա պըրաքման:

* Չեւ. թաշլարըլայ. երկրորդ տողում՝ տաշլարըլայ:

Բ

1. Իբրաիմայ պիր շէյ քի էտէճէքսինիդ սօնունու միւլ[ա]-հադէ էտին:
2. Պ[իր շէյ]ի քի հօլչէճէքսէն օն քէրէ հօլչին հօյլէ պի-շին:
3. Թէրճիւպէ օլունմուշ շէյի թէքրար թէրճիւպէ էթմէյին:
4. Թէրճիւպէ էթմէտիյինիդ առամայ կիւլէնմէն:
5. Պիր շէյէ սեօզ վէրիր[սէ]նիդ դարարա պիլէ օղրար-սանըդ կէնէ քավի տուրուն սեօզիւնիւդտէ:
6. Աղ արայըն շօք վէրինիկ:

Գ

1. Նամտար դանահաթը հօյրէնիկ:
2. Քուվէթինիդին քըյմէթինի պիլին:
3. Պու տինեատայ սաղըղընըղը \ [պիր] կին սայըն:
4. Սաղըղընըղըն քըյմէթինի պիլին:
5. Եօմրինիւղիւ պօշա կէշիրմէն:
6. Պիրի քասէֆէթլէնիրսէ սաքըն սէվինմէն:
7. Գըրըլմըշը վէ տեօղիւմիւշիւ կէշմիշի վէ հանմըշ շէյլէր իշին քասէֆէթ էթմէն:

Դ

1. Պեօիւքլէրինիդին քադէսինի կեօրտիւքտէ աղլայըն:
2. Էլին էքսիկլիկինի սապըրըլայ չէքին:
3. Սապըր օլաճաք շէյլէրէ աճէլէ էթմէն:
4. Տէյմէ առամայ քարէղ սաքլաման:
5. Հէր քէշ քէնտի հաթտինի պիլսին:
6. Սէղին այաղընըղը հօրդանընդտան զիեատէ ուղաթ-մանիկ:
7. Ճէնկտէն եիւզ չէվիւրմէն:
8. Էլին քավկասընայ կիրիշմէն նաֆիլէ կէտէրսինիկ:

Բ—3. Ձեռ. ամենուրեք թէրճիւպէ և ոչ թէճրիւպէ:

Գ—4. Ձեռ. քըյմէթինիդի:

Ե

1. Իշխնիդատէն քավկա օլուրսայ ուղաթմայըն հէմ թէղ սլարըշըն:

2. Եիւրէկինիդտէ քարէղլիք սաքլաման:

3. Պիր շէյի սապըրըլայ էտինկ:

4. Պիր եէնի շէյին իբաիտասընը քավիլէյինտէ եօյլէ սլըրաքըն էսկի իշի:

5. Էղալէրինիդի սաքընըն:

6. Եօլսուղ շէյլէրտէն քաշըն:

7. Էլին եօյինտէ նամնըղը ալշաքլանմանկ:

Զ

1. Չալընմըշ շէյտէն քեար արաման:

2. Փատիշահ սէրայընայ եաքըն էվ եաբտրման:

3. Էվինիդ թիւքեանընդտան ուղաք օլսուն:

4. Ֆէնայ մահլէտէն մէքեան ետինմէնկ:

5. Նասահաթ տիյնէմէյէն ատամ պիօյիւքլէրէ հըղմէթ էթմէսին:

6. Այաքտաշսըղ եօլայ կէթմէյին:

7. Իլայըքսըղ ատամլարէ էվալլահ էթմէյինկ:

8. Էլին ֆէնալըղընա հէվաս էթմէյինկ:

9. Էլին թօբրաղընայ աղաճ տիքմէյինկ էքին էքմէյինկ:

10. Ֆէնայ թօբրաղայ թօհում էքմէյինկ:

Է

1. Եէնի քէսէ սահապի օլան ատէմտէն եօտինճ ահճէ ալմանկ:

2. Հէղալէ ատամլարըլայ օթուրուք քալքման:

3. Հարիքէտսիլ ատամլարըլայ մուհապէթ էթմէն:

4. Լաքըրտը քարըշտըրըճը ատամլարա ինանման:

2. 6. Ձեռագրում այսպատշաճ լատի փոխարեն կրկնվել է 7-րդ խր-
րատի իլայըքսըղ, լայն գրիչը, նկատելով իր սխալը, այն տեսի է
փակագծերի մեջ, իսկ այսպատշաճ գրել է խրատի վերջում. այս-
պես. (Իլայըքսըղ) եօլա կեթմէյին-Այսպատշաճ:

5. Հըզմէթքեար ատամըլայ բավկայ էթմէյինկ, քի աղա-
սընըն հանընտայ հէճասլըլ տիւշմէյէսինիզ վէ պօղուշմա-
յասընըզ էկէր տօստուսանըզ:

6. Թանըմատըղընզ ատամլարայ մուհասպէթ էթմէնկ:

Դ

1. Անատան սաքաթ շօճուղայ իլաճ էթմէնկ, ղէրէ օնայ
իլաճ քեար էթմէզ:

2. Քիւլհանի, սէրհօշ, տէլի ատամլարա նասահաթ վէր-
մէնկ:

3. Քէնկտինիզի պիր շէյ քըյաս էթմէն:

4. Տիւպազ ավրէթտէն ուղաք տուրուն:

5. Եօյիւտի սէվէնէ Էօյիւտ վէրին:

6. Եալընըզ Էեյիւ իշմէյէ հավաս էթմէյինկ:

7. Էմրինիզ ավթընտայ օլանլարայ կիւճ շէյ պույուրման:

8. Սիզի սէվէնլէրի բէտտ էթմէն:

9. Նէհաք Էէրէ տեօյմէ հըզմէթքեարը:

10. Էլին էքմէկինէ կեօզ տիքմէնկ:

Թ

1. Էքմէկինիզի Էլին սուֆրասընայ քօյմա:

2. Քէնտի էքմէկինիզի Էէին քէնտի սեօհպէթինիզի էաին:

3. Ճահլլէրիլէ մուշավարէ էթմէն:

4. Էլին գօճայ քարըսընը էվինիզտէ ավը քօյմանկ:

5. Ֆէնայ քարընն ֆիթ վէրմէսինտէն սաքընըն:

6. Ճանընընզը թէնինիզէ հասըր էթմէն:

7. Էվլաթլարընըզ Էօլիւրսէ փէք թասալանմանկ:

8. Էլին սեօղիւնէ ինանմանկ թէրճիւպէ էթմէյինճէ:

Ժ

1. Էլին մալընայ քէնտի մալընըզ կիպի կիւվէնմէն:

2. Էլին էվինտէ քէնտի էվինիզ կիպի սահապէթլիք էթ-
մէն:

Դ—8. Չեռ. կրկնված է սիզի:

3. Թանըմատըյղընըղ ատամ [քէնտի էվինիզտէ սահապ քօյման]:

4. [Պու աիւնեա] եա մուհապէթէ օլան ատէմլէթէ մուհապէթ էթմէն:

ԺԱ.

1. Փատիշահտան քօրքուն վէ թէտարիքլի տուրուն:

2. Փատիշահ էվալլահ պիլէ էթսէ կէնէ ճէսարէթլէնմէն:

3. Եօճ սաքլայան ատամլարտան ուղաք տուրուն:

4. Պիր ատամըն էթտիկի էյլիկի ունութման:

5. Տեօվլէթլի օլան ատամլարայ հասիրէթ շէքմէն:

6. Աքըլլը քիմսէէր[է] քարշը քօման վէ զէվլէնմէն զէրէ օնլար էլիմ սահապտըր:

7. Աքըլլըտա օլուրսանընղ կինէ սիզտէն պեօյիքլէրէ խօր պարման:

8. Էխտիյարլարա իմտատ վէ ըրաղպէթ էտին:

9. Աշըք ատէմլէրտէն ուղաք տուրուն:

10. Պիր քիմսէյի մէզէք էտիք կիւմէյինկ:

ԺԲ

1. Պեօյիկիւ պեօյիկճա սէվինկ:

2. Ալտատըճըմ հիլլէպաղ ատամտան կէրի տուրուն քի էմին օլասընըղ:

3. Եէքէղ վէ խայըրսըղ ատամլարտան շէյ ալման:

4. Պապա տնայ քըյմէթինի էյի պիլին:

5. Եաքըն աքրապանըղտան քէսիլմէն:

6. Ահտ ու էմնըլա էթտիկինիզ եէմինի սաքլայըն:

7. Տավէթսիզ եէրէ կէթմէյին:

ԺԳ.

1. Կիւնիւնիւղիւ հասահաթըլա վէ էլիմիլէ կէշիրին:

2. Քէնտինիզ ֆէնայ պիլէ օլսանըղ էյի ատամլարը սէվին:

Ժ—3, Ժ—4. Ընդօրինակման ժամանակ դուրս են մնացել փակագծերում
բերված բառերը, որոնք վերականգնում ենք ըստ հայերեն բնագրի:
ԺԱ—1. Չեա. քօրքուն:

3. էյի օլուրսունուզ ֆէնա[յ] ատամլարը դէմ էթմէնկ:
4. Տօսալարընըղայ վէ սինսիլէնիդէ մէրհամէթ էտին:
5. Եօլինիւ նալլէթլի եօլինիւն հանընա կեօմմէն:
6. Աքըլ վէ էլիմ եօկրէնինկ:
7. Նասահաթ ալմայա արլանման:
8. Մապէյնիկիդտէ էյի լաքըրտը էտին:

ԺԴ

1. Սիդտէն էյի վէ ալիմ ատամլարա էհտիպար էտին:
2. Աքըլլը սեօհպէթլէր էտին վէ քայրը օլուր օլմալ սեօհպէթլէրի պըրաքըն:
3. Ալիմ քիմսէլէր սիդտէն ուղաք ըսալար սիդ օնլարըն հանընայ վարըն:
4. Կէշիշ վաքիթլէրի քօլայ սայման:
5. Սիդտէն օլմայան շէյի էլտէն իստէմէնկ:
6. Ըրահաթլըղընըղը իստէրսէնիդ պիր էյի դանահաթ հօյրէնին:
7. Սիդտէ պիր էմանէթ շէյ պուլունուրսայ կէնէ սահապընայ վէրին:
8. Եօտինճ ալտըղընըղը եօտէյին:

ԺԵ

1. Աքըլա դըթ սեօհպէթլէր էթմէնկ:
2. Սօյլէնմէյէճէք սեօհպէթի տէմէ:
3. Սիդինկ տիլինկիդի ֆէնայ լաքըրտըլարայ ալըշտըրման:
4. Եօլսուզ սեօհպէթլէրէ քուլաք ասման:
5. Էտէքսիդ լաքըրտըլարա ճէվապ վէրմէն:
6. Փատիշահլարայ կիւվէնմէն:
7. Հէրքէզ քէնտի դանահաթընըղը իշլէսին:
8. Պիլմէտիկինիդ շէյի տէմէյին:
9. Եիւրէկինիդտէ օլմայան շէյի աղըրնըղտան չըքմասըն:

ԺԴ—8. Ձեռ. Էօտիւտիւնճ:

ԺԵ—4. Ձեռ. սեօհպէթլիւրէ:

ԺԶ

1. Տէյմէ ատամըն լաքըրտըսընայ կիւվէնմէն:
2. Էյի լաքըրտըյը հէրքէշին աղզընտան քապուկ էտին:
3. Հէչ եէմին էթմէյին նէ կէրչէք եէրէ նէ եալան եէրէ:
4. Սիզէ նէ միւրատ ետէրսէնիզ էլէտէ օնու [հերքէշէ]

միւրատ էտին:

5. Եօքսեօղէրտէն շէյ էսիրկէմէն:
6. Պիր ուղաք եօլա կէտէրսէնիզ իբտիտայ քիւմանեաթէտարիքի կօրին:
7. Տուլարայ տայըմ րահմ էտին:
8. Կէնճլիկինիզտէ [էհտիարլըք եատ էտին]:
9. [էհտիարլըք] զամանընայ լաղըմ օլան շէյլէրի կէնչլի-կինիզտէ քայըրըն:

ԺԷ

1. Նէքատար քաղանճը զիեատէ սիր զանահաթ վարըսաք օնու եօյրէնին:
2. Մալ երզարսանըզ հէլալզատէլիկիլէ օլսուն:
3. Սիզէ էքրամ էտէնլէրէ մուհապէթ կեօստէրին:
4. Իշ անկլամաղ ատամայ շէյ սիվալ էթմէն:
5. Հէրքէշէ մուհապէթ կեօստէրինի:
6. Իքտիզայ օլտուղունտայ էյի շէյի բէք տութուն:

ԺԸ

1. Գըշ զահ[ը]րէսինի եաղտան կեօրուն:
2. Պեօյունքի իշի եարընայ պըրաքման:
3. Օլմամըշ շէյի օլմուշ եէրինէ քօման:
4. Իլաճը սաղլըղընզտա իշին:
5. Հաճէմէթ վաքտինտէ էտին:
6. Էհտիյարլըք վաքտինտէ կէնճլիկի հասրէթ շէքմէն:
7. Իշանլար ատէմի իշ իւտիւնէ քօյին:

ԺԶ—4, 8, 9. Փակագծերում բերված բառերը չկան ձեռագրում. վերականգնում ենք բոտ հայերեն բնագրի:

ԺԷ—1. Ձեռ. զէնահաթ. ԺԴ—7 և ԺԹ—10 խրատներում՝ զանահաթ:

ԺԸ—5. Ձեռ. հճիահմէթ

8. Ճահիլ վէ քօրքաք տտէմի պեօյիք ումուրլարա քօման:
9. Քարէլ սաքլայան պեօյիքլէրտէն ուղաք օլուն:
10. Հէր շէյէ շաքըճաք ինանման:
11. Չոճուղունու սէվին:

ԺԹ

1. Սատըքանէ տօստլարտան եիւլ շէվիրմէնի:
2. Աքրէնլէրինիլինի քէյֆինի քըրմանի:
3. Սիլին տամընըլը պըրաքըրտայ էլիլէ մուհապէթ էթմէն:
4. Էսիի տօստունուղու ունուտման:
5. Տիւշմանընըլը բէք խօրլանմանի:
6. Աքըլլը տիւշմանտան բէք քօրքման:
7. Աքըլսըլ տօստայ էհտիպար էթմէնի:
8. Տիւշմանըլընընըլըն վաքտինտէ պիրէզատ մուհապէթ սաքլայըն:
9. Պարըշըք վաքտինտէ տիւշմանըլը ֆիքրինիլէ կէթիրինի:
10. Թէմպէլ զանահաթը եօյրէնմէնի:
11. Տօստունուղու ֆուքարէլիքտէ արայըն:

Խ

1. Հէրքէշ քէնտի հաթտինէ կեօրէ կէշինսին:
2. Պու տինեայը պիր ըրահաթ եէր սանման:
3. Թէնանի շէյլէրի քուլլանտըլընըլտայ ճանատայ փայշըքարմայը ունութման:
4. Էվլաթլարընըլայ զանահաթ եօյրէտին:
5. Հալինիլի պիլտիրմէն տօստլարընըլա վէ տիւշմանլարընիլըլայ:
6. Հէրքէշէ սըր աշման:
7. Էլին սըրընայ քուլաք քօյուր տինկլէմէնի:

ԽԱ

1. Սըրտաշընըլը տարիլընըլը վաքտինտէ տիյնէյինի:

Խ 4. Ձե՛ս, դէնահաթ. տես ժէ—1:

2. Էհլինիդի էյալինիդի պըրաքմանի ֆուքարէլիք վաք-
տինտէ:

3. Պէօյիքլէրին Էանընտայ աշըն Կիօղիւնիւդի:

4. Հէր շէյինի քարէրինի սէվինի:

5. Քիպիրլիլի Էօլիւմէն զիյատէ պիլին:

6. Էհմալըղը Էօլում Էէրինէ քօյուն:

7. Օ տօստլարըն սէվին քի օնտան պիր մէմֆայէթինիզ
օլում:

ԻԲ

1. Ըրահաթ վաքտինիդտէ տար վաքտինիդտէն զիյատէ
սաքընըն:

2. Պիր շէյի պօլ վաքտինտէ ալըն:

3. Ուճուղումք վաքտինտէ փահալըլը ֆիքրինիդէ Կէ-
թիրինի:

4. Սաղլըղընըղտա հաստալըղը հաթըրընըղա Կէթիրինի:

5. Գըղ ալըրսանիըղ պիլտիկինիդ Էէրտէն ալըն:

6. Պիր ատամը սալթ պիր քէրէ Կիօրմէյիդէն հէմէն
սարըլմանի:

7. Ֆայտասըղ վէ ֆէնտ տօստլարտան ուղաք օլում:

8. Քարտաշընայ վէ տօստունայ քէֆիլ օլմա քէ զարար
շէքմէյէսիլ:

9. Տօստ հաթըրը իշին Էալան շահաթլըք էթմէն:

10. Քօրքաք ատէմիլէ Էօլա Կէթմէն վէ այաքտաշ օլման:

11. Էհլինէ սըրընը վէրմէնի:

Ի ՊԱՐՍԻԿ ԲԱՌԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆԵՑԱԻ ՅԱՆՈՐ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՅՕՐԻՆԱԿԷՆ³³

1. Տղայութիւնն մինչև յերիտասարդութիւն. երիտասարդութիւնն մինչև յալեւորութիւնն և ի ծերութիւնն. ծերութիւնն մինչև ի գերեզմանն: Տղայութիւնն ի խաղն. երիտասարդութիւնն յուտելն և յըմպելն. ծերութիւնն ի թուլանալն. ապա ե՞րբ զաստուած պաշտես:

2. Այսօր ձեռնդ որ կու հասնի բարի արա, վաղն որ զնա ալ բարի առնել ոչ կարես:

3. Այն օրն որ ի մօրէ կու ծնանէիր՝ ամէն ուրախանային դու լայիր: Էնց բան արա որ այն օրն մեռանիս, ամենքն լան դու ուրախանաս^{33*}:

4. Յետ աստուծոյ կաց յորտեղ որ կենաս որ քեզ որողայթ և փորձութիւն չկայ: Ով քեզ վատութիւն առնէ, զսիրտդ ամուր կալ. աստուած ոչ տայ զքեզ ի փորձութիւն:

5. Բան աղօթքն է, և արուեստ շինականութիւն, այլն ամենայն հիլլաթ է և հաց ի ձեռն բերել:

Խորագիր. Ե չիք: Մ թրգմիանց:

1. Ե չիք՝ Ա. ճախադասութիւնը: տղայութիւն: ծերութիւն: զաստուած:

2. Ե ձեռն:

3. Ե հանց:

4. Ե որ տեղ որ կաս: փորձանք չի գայ:

5. Ե չիք:

6. Աղամայ որդի՛, դահ՝ ու բէգահ՝ աղօթք արա, որ աստուած քեզ ողորմութիւն առնէ: Քնածն կոյր է, դովլաթն արթոյն մարդոյն է:

7. Աստուծոյ մարդն աստուած լինել ոչ կարէ, բայց հեռի ոչ է յաստուծոյ:

8. Մարդն հոգի է ու լեզու. և լեզուն հոգւոյն շար կամէ: Թէ զհոգիդ կուզես, զլեզուդ պահէ:

9. Թէ տասն խօսք բարի գիտես, դու զինն խօսեաց, զմին պահէ: Թէ խօսք շատ գիտենաս՝ քիչ ասա. զմէկն հարիւր մի ասել, զհարիւրն մէկ ասա³⁴:

10. Խօսքն մօտ գիտնաւորն մեծ է, վասն զի խօսքն յերկնից եկաւ, իսկ դու թեթեւ մի բռնէր:

11. Զխօսքն գիտութեամբ պարտ է դաս ասել, ոսկով կշռել և ապա խօսել³⁵:

12. Այ լեզու, ի բո ձեռացդ շատ շարշարանք ի ներս եմ լցեր. կտրեմ զգլուխդ որ շտաս կտրել զգլուխս:

13. Լեզուն երկու ճուղ ունի քան զօձու. զմէկն մարգարիտ կու թափի, զմէկն ժահր^{35*}:

14. Խօսքն զերթ զքամի է ի բերանն և որպէս նետ ի յաղեղն. գանդաշ արա և ապա թող որ գնայ:

15. Նարինճ ու թրինճ ի վերայ սարին ո՞վ տեսել. և զօձու զլուխն ի ճնճղկի բունն ո՞վ տեսաւ: Այս զարմանալի բան որ կասեն:

6. Մ Աղամայորդի: Ե չի՛ դահ՝ ու բէգահ՝: դի քնածն: տօլվաթն արթուն մարդոյ է:

8. Ե և փա ու: Մ հոգոյն: Ե զլեզուդ պահէ ի հրաման:

9. Ե և զիմնն պահէ: հարիւր անգամ: զհարիւրն մէկ անգամ:

10. Ե ի գիտնաւորն:

11. Ե ասել փա խօսել:

12. Մ ի շարշարանք: չի՛ լցեր: զգլուխսս:

13. Մ չի՛ երկու: Ե մէկ մարգարիտ կու թափէ և մէկն աղու:

14. Ե քամի է: դան. քաշ:

15. Ե չի՛:

16. Կին, թուր, ձի օֆաղար ո՞վ է տեսել. ղշունն բտէ, ղկինն մի բտելւ է՞ր ասեմ քեզ. ենոր համար որ շունն բաֆայ պահէ և կին և թուր և ձին ոչ պահեն:

17. Թագաւոր մի Քեղուբաթ անուն ասէ. «Վատ անէծքն ի վերայ աղէկ կնոջն»:

18. Ի սև ամպոյն և ի խեղայեղ մարդոյն մի վախենար, այլ՝ ի սպիտակ ամպոյն և ի խելօք մարդոյն:

19. Վատ կառնես՝ քեզ կառնես, թէ աղէկ կառնես՝ քեզ կառնես:

20. Շինական մարդն թէ մարգարէ է և տգէտ լինի, ի բօրինն (՝) փաթթեն և նօթով այրեն:

21. Ինձ սիրելի ի տրտմութեան ժամն պիտի, թէ չէ ի յուրախութեան ժամն ամէնն են սիրելի:

22. Մալով մի ուրախանալ և ի կենդանութեանդ մի խնդալ. մինն հեղեղէ կերթա, և մինն քամիէ կու գնայ:

23. Աշխարհս անցանէ և տրտմութիւն՝ աշխարհիս. նոյնպէս և՛ ուրախութիւն աշխարհիս. ոչ հօրն մնա և ոչ որդոյն:

24. Քիչ ուտելն մարմնոյն շահ է և սակաւ խօսելն հոգւոյն:

25. Քիչ ուտելն և քիչ խօսելն և քիչ քնիլն հոգւոյն շահ է և փրկութիւն:

26. Քիչ ուտելովն մարդոյն ջերմն չբռնէ, այլ շատ ուտելովն հազար մեռանի:

27. Ատամն անխնայելն Բաղդատայ շահն է:

16. Ե չիք: Մ էս փխ է:

17. Ե չիք: Մ քղթթ:

18. Ե չիք: Մ խեղայեղ: ամրոյն:

20. Ե չիք:

21. Ե յուրախութեան:

22. Մ լալով փխ մալով: Ե մի՛ ուրախանար: մի՛ խնդալ: Մ կենդանութեան:

23. Ե նոյնպէս և ուրախութիւն (չիք աշխարհիս):

24. Մ խաւսել: հոգոյն:

25. Ե ուտել: քնելն: Մ հոգոյն:

26. Ե ուտելով:

27. Ե խնայելն Պաղտատայ:

28. Ընդէ՞ր մարդն դանգատի, թէ աղքատ և դատարկա-
ձեռն եմ. զի բեղիաս մալ է առողջութիւնն:

29. Բռնութեամբ բան ի հուն չելանէ, այլ կակղութեամբ
օձն ի ծակէն ելանէ:

30. Թէ համբերես և ոչ յշտապիս ի ժոէն հալւայ զուգես.
Թէ լսես շահ է քեզ, թէ չլսես ինձ ի՞նչ է³⁶:

31. Յառաջն ուսթայ պիտի, ապա բան: Առանց ուսթայի
բանն դժար է:

32. Ամէն զէն մարդոյն խրատ մի է:

33. Ով ամառն դատարկ ի շուրջ գայ, ձմեռն ատամ ի վե-
րայ ատամանն տայ:

34. Ով ամառն զուտ բատին, նա ձմեռն հետ պատին:

35. Թէ ոսկին ասէ՝ Ես Հնդաստանի եմ, ի՞նչ հաճաթ է.
մէհէնկն կու ճանաչէ:

36. Յիշտապ դովլաթն բունիաթ շունի: Դովլաթն այն է որ
ընկնի և կանգնի:

37. Գիտենա՞ս թէ ի Սողոմոնի մատանին զինչ էր գրած:
Գրած էր բանն ոսկի գրով, թէ՛ Այս էլ անցանէ:

38. Առիւծն որ որսորդ չիինի, աղուէս մի լաւ է, քան զնա:

39. Ժամանակն որ դառնութեամբ և մեղօք անցանէ՝ կարճն
լաւ է:

40. Այն մարդն որ զաղուհացն չպահէ, թէ Յովսէփ գեղե-
ցիկն է՝ ի խորն լաւ է:

28. Ե չիք:

29. Ե բանն:

30. Մ համբերէ: Ե շտապիս: յազոխէն վիս ի ժոէն: հալուայ կուշինես:

31. Ե ուստայ: բանն: վարպետի վիս ուսթայի:

32. Ե չիք:

33. Ե ատամն:

34. Ե չիք:

35. Ե Հնդաստան: մահաք:

36. Ե ըշտապով տովլաթն պունեաթ: տովլաթ: անկանի:

37. Ե չիք ի: բան:

38. Մ չիք որ:

39. Ե չիք մեղօք: Մ կարճ:

40. Ե յաղուհացն չի պահէ: ի հորն լաւ է քան ի զուրս:

41. Գնա հաց տուր՝ թէ անուն կուզես, որ հացն անցանի, անունդ մնայ:

42. Զոտքդ ի կան դնես՝ ի փշոյ պատրաստ կացիր: Զձեռնդ ի ծակն կու տանիս՝ ի յօձոյ խածանելոյ պատրաստ կացիր:

43. Ի ծով աշխարհիս կալեկոծիս, և մարգարիտ մի ի ձեռն չբերիր: Ես քեզ խրատ տուի՝ ի ծովու յեզրն խորհուրդ արա:

44. Արբեցութիւնն և ուրախութիւնն դիւր գայ ամենայն մարդոյ: Ես լրջութեամբ ասացի քեզ. «Ի խումարութենէ պատրաստ կացիր»:

45. Պարսիկ առակս է. Գաղտնի մեղքն լաւ է, բան զյայտնի առաքինութիւն. թէ աստուածապաշտ ես՝ փառապաշտ մի լինիր:

46. Գողութիւն մի առնէր աստուծոյ համար: Եվ թէ զողանաս՝ մարգարիտ զողացիր:

47. Զինչ մարդ որ ասացին թէ ճարտար է՝ դիւրաւ յակնատն անկանի:

48. Շատ շարշարեցաք որ զսիրելոյ երեսն տեսաք: Էն մարդոյն որ սիրամարգ պիտի զՀնդաստանի ճանապարհի զհամէթն քաշէ:

49. Արծիւն ի յերկինք ելաւ և հպարտացաւ, թէ՝ «Ամենայն արարածք ի ներքոյ իմ թևիս կան»: Կտրիճ մի ի քարի տակէն ի վեր հայեցաւ և եհար զնայ նետով աստուծոյ հրամանաւ, և նա ի դետինն անկաւ: Տեսաւ յայսկոյս և յայն որ իւր թևն էր, ասաց. «Յումէ՞՞ դանգատիմ, երբ յիսանէ է, որ խոցեաց զիս»³¹:

41. Ե հաց կեցուր:

42. Ե չի՞ և նախադասութիւնը: Ե զձեռքդ: Ի յօձու խածանելու:

43. Ե կեր:

44. Ե արբեցութիւն և ուրախութիւն:

45. Ե առակ: առաքինութիւն:

46. Ե չի՞:

47. Ե ակնատն:

48. Ե չի՞:

49. Ե չի՞ իմ (թևիս): Մ կտրիճ: տակէ մի: չի՞ նետով: Ե յայսկոյս և յայնկոյս: ումէ՞ դանկատիմ: յիսնէ:

50. Թէ ի վատ ես ու սիրտդ մօտ յիսէ՝ մօտ ի յիս ես, և թէ ի մօտս ես և հետ ինձ չես՝ ի վատ ես:

51. Աստուծոյ մարդն յարեւելք և յարեմուտք զարիպ չէ. յոր տեղ որ դնայ աստուծոյ արարած է:

52. Բարի խօսքն և խրատն մօտ յանգէտն էնց է, զինչ թուրքմանն ի վերայ գումբէթին ընկուզն ցանէ:

53. Խօսքն զինչ ճօհար է, ի սաղաֆի մէջն դիր, մի յամէն տեղ ցրել, այլ ի սալաֆ տուր:

54. Զմարգարիտն և զճօհարն մօտ իմաստունի դիր. մօտ չէշն և մօտ ի կովն խոտ և ջուր դիր:

55. Ինքեան գիտակն աստուածաճանաչ և իմաստուն է:

56. Ի սիրելի մարդոյն ձեռացն և ի յիմաստուն զինչ առնուս՝ շաքար է. յանգէտ մարդոյ ձեռացն թէ մեղր առնուս՝ լեղի է:

57. Զաստուած ունիմ և ի՞նչ դամ ունիմ: Աղքատութիւնն թագաւորութիւն է, թագաւորութիւնն՝ աղքատութիւն: Աղքատն այն է, որ յաստուծոյ ի վատ է: Այն մարդն որ զաստուած ունի աղքատ է՞ր է:

58. Յամէն օր արեգակն ի վեր գայ և մին օր ի մեր կենացս կու պակասեցնէ: Ընչաք պատրաստէ զքեզ, մինչ հասանիս յի վախանս հոգոց, եղբա՛յր:

59. Առաւօտ եղև՝ շուտ արի ի վեր: Կտրի՛ճ, պատրաստէ զքեզ որ հասանիս կարաւանին: Կարաւանն գնացեալ է, և դու անպատրաստ ի բուն ես:

50. B չիք:

51. B կենայ փի գնայ:

52. B յանգէտ հանց: M գումբէթին: B ընկուզ:

53. B Զինչ խօսք որ ճօհար է՝ ի սատաֆին մէջն դիր, և ամեն տեղ մի ցրուեր, այլ սաղաֆին տուր:

54. M զջօհարն: B զճօհարն: M ի ճօհարն փիս իմաստունի: B ի յէշն:

56. B ի սիրելի մարդոյն և իմաստուն մարդոյն ձեռացն: յանգէտ մարդոյն:

57. B պաստուած երբ որ ունիմ՝ այլ ինչո՞ւ կուտրտմիմ: M եր է:

58. B կու գայ: կենացն: պակասեցնէ: այնչափ ... ի վերջ կենացդ հասանիս, եղբայր:

59. B գնացեր:

60. Ի կաքաւի կաքաւելոյն՝ երկերիւր ճանկ արծուոյ պատրաստ է. ի մէկ ծիծաղելոյն՝ երկերիւր հետ լաց:

61. Հետ վատին քիչ նիստ, թէ չէ քան զամէն աղեկ ես, վատ կու դառնաս: Արեգակն որ քան զամենայն արարածս ի բարձր է՝ փոքր մի ամպ ի դէմ կանգնի՝ բոլորն կու խաւարի³⁶:

62. Քո ընկերն քան զքեզ իմաստունն ու լաւ կու պիտի, որ խելքդ և իմաստութիւնդ յաւելանայ³⁹:

63. Յանգէտ մարդոյն փախիր զինչ զնետ: Յոյս և ապաւնն զիմաստունն արա:

64. Յանգէտ մարդոյն կտրիլ, հարիւր ոշխարով զենէ, ապա յաւիտենական շահէ (*):

65. Աշխարհս սուտ է, և աշխարհիս բանս սուտ, և զու սուտ ստի համար ի սուտն մի՛ փաթթիր: Աշխարհիս բան ամէն տլըսմ է և զու ի տլըսմն փաթութեցար յանկարծակի անկար և կոտրեցար և եղեր ոշինչ:

66. Աշխարհիս բան զիմաստուն մարդ մի հարցին, թէ՛ «Աշխարհս զի՞նչ է»: Ասաց, թէ՛ «Աշխարհ հող է և քամի և խրտվիլակ մի»: Ասեն թէ՛ «Ապա ընդէ՞ր սիրեն մարդիկ զաշխարհս»: Ասէ. «Խուլ է կամ կոյր է կամ զիւահար»:

67. Զոր ոչ գիտէ և ասէ՛ ոչ գիտեմ, ուսոյ զնա: Եւ է որ ոչ գիտէ և ասէ՛ թէ գիտեմ, փախիր ի նմանէ: Եւ են ոմանք մի որ գիտեն և ասեն՝ ոչ գիտեմք, ուսիր ի նմանէ: Եւ են ոմանք մի որ գիտ (*)⁴⁰:

60. Ե չի՛:

61. Ե քան զքեզ ամէն աղէկի: չի՛ արարածս ի:

62. Ե պիտի: Մ ու փխ որ:

63. Ե իմաստունն:

64. Ե չի՛:

65. Ե բանն: և զու: սրտի փխ ստի: Ե մի՛ փաթութիր: Բ նախա-
դասութիւնը չի՛:

66. Ե չի՛ աշխարհիս բան: Մ իմաստուն: Ե հարցուցին խրտուիլակ:
այնպիսիքն խուլ են կամ համր կամ այտահար:

67. Ե է որ փխ զոր: Եւ է որ գիտէ և ասէ՛ ոչ գիտեմ, ուսիր ի նմանէ:
չի՛ Դ հատվածը:

68. Ուլ զբարեկամի զբարի խրատն ատէ՛ արժան է որ
թշնամին ի վերայ նորա խնդայ:

69. Ուլ մօտ լուսնակն նստի, երեսն նման լուսնի պայծա-
ռանայ: Ուլ մօտ սև պտուկն նստի, երեսն նման նմա լինի⁴¹:

70. Գիտելի է զի ասեն ոմանք պարսիկք. «Զորս իր ի խա-
զինէն աստուծոյ ոչ կայ. և ի մեր խազինէս կա. ա. աղքատու-
թիւն, բ. մեղք, գ. տուգանք և դատապարտութիւն, դ. աղա-
շանք»:

71. Ուլ մեծ ի զարմացմամբ զգունահն ուղղէին (՝) մեք
արարէք. անգեթն և անգունահն աստուած ի վերայ խաչին
շարշարեցաւ:

72. Երեք իր աստուած ի մարդոյն խնդրէ. ա. ուղղափառ
հաւատն, բ. սրբութիւն անձինն, գ. ճշտութիւն լեզուի:

73. Զարչարեալ մարմնով, շարդարացեալ հոգով՝ շատ
դատած և դատարկ ելած: Դատի տխմարն իբրև զանասուն և
վարձք ոչ ընդունի: Զուր ջան և անօգուտ վաստակ:

74. Հարկերին հարկիք տուր վասն իւր հարկեցն: Անհար-
կաւորին հարկիք տուր վասն քո հարկեցդ:

75. Աշխարհս ամենայն ոչինչ է, և աշխարհիս բանս ոչինչ
է. է ոչինչ ոչնչիս համար. յոչինչն մի փաթթիր:

76. Վայ յանձինս ի վերայ, որ ի շանէն կու վախենամ, և
յաստուծոյ ոչ՝ որ ստեղծ զիս, վասն զի ոմն պոռնկէր ի շանէն
վախէր և ոչ գործէր⁴²:

77. Հանց ծարաւած եմք ի յանմահական ջրէն, որ զաշ-
խարհս բռնել է ծովէ ի ծով և ի ծովս կու խեղդիմք և դեռ ջուր
կու խնդրեմք, այսինքն ի մէջ աստուածային գիտութեանս
կամք և յաստուածային գիտութենէն խապար չգիտեմք. թա-
փուր կամք:

68. Ե Ուլ որ զբարեկամ զբարի կամի խրատն ատէ, արժանի է, որ
թշնամի ի վերայ նորա խնտայ: Ա զբարի կամի:

69. Ե չիք:

70. Ե չիք:

71. Ե չիք:

72. Ե երեք բան: հաւատ: ճշմարտութիւն:

73. Ե չիք Ա, Բ և Գ հատվածները: որպէս փխ իբրև

74. Ե հարկիս: հարկեացն: անհարկուն հարկիս: հարկեացդ:

75, 76, 77. Ե չիք:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՀԱՄԱԴՐԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿՆԵՐ
ԲԱՌԱՐԱՆ

1. Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանությունը պահպանելով իմ թանկարժեք քննական բնագրի համար օգտագործված են հետևյալ աղբյուրները.

A— Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի ձեռագիր № 791. Ոսկեփորիկ, ԺՊ դար, գրիչ՝ Վարդան Դարասուկցի, էջ 166ր—170ր (օգտագործված է Հ. Ն. Ակինյանի հրատարակությունը, «Հանդես մատենական», 1935, էջ 97—112):

Մաշտոցյան մատենադարանի հետևյալ ձեռագրերը.

B— Ձեռ. 4724, Ոսկեփորիկ, 1611 թ., տեղ՝ Վան, գրիչ՝ Սահակ, էջ 75ր—77ա

C— Ձեռ. № 2004, Ժողովածու, Ժժ դար, էջ 75ր—77ա:

D— Ձեռ. № 527, Ժողովածու, 1664 թ., էջ 257ա—259ա:

E— Ձեռ. № 4726, Ոսկեփորիկ, 1678 թ., գրիչ՝ Մխիթար, էջ 89ա—91ր:

F— Ձեռ. № 1887, Ժողովածու, Ժժ դար, գրիչ՝ Նազարեթ Ամիրասանյան, էջ 215ր—217ր:

G— Ձեռ. № 2147, Պարզատոմար, Ժժ դար, էջ 215ր—217ր:

H— Ձեռ. № 5587, Մասն ճանրնարի, Ժժ դար, գրիչ՝ Գրիգոր, էջ 1ա—3բ:

I— Ձեռ. № 8674, Ժողովածու, Ժժ Ժժ դարեր, էջ 86ա—86բ:

J— Ձեռ. № 6146, Ժողովածու, 1700 թ., տեղ՝ գյուղաքաղաք Նանենց, գրիչ՝ Ներսես, էջ 29ա—30բ:

K— Ձեռ. № 4290, Ժողովածու, Ժժ դար, գրիչ՝ Մկրտում Ազուլցի, էջ 18ա—25բ:

L— Գիրք պատմության վասն Պոնտի քաղաքին և Հարցմունք աղջականն և մանկանն և Պատմություն խիկարայ և Փահլուլ թագաւորին: Կ. Պոլիս, տպ. Սարգիս Դպիր, 1708, էջ 124—134:

N— Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի ձեռ. № 1541 (նախկին № 263), Ոսկեփորիկ, 1628 թ., գրիչ՝ Մկրտիչ, էջ 86—97 (հին համարակալմամբ էջ 43ր—49ա):

Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 791 (=A), Մաշտոցյան մատենադարանի № 4726 (=E) և № 10236 (=L) (սա XVII դարի

գրչություն է և վերջերս է մուտք կել Մատենադարան, հետևաբար արտացոլված չէ մեր կազմած քննական բնագրում) ձևագրերում նուշիրվանի խրատների վերջում կա մի փոքրիկ հատված, որը չի ասնչվում խնդրո ասարկա հուշարձանին, բայց քանի որ այդ բնագրին կից է, ուստի բերում ենք ամբողջությամբ.

Թագաւոր մի կալր Քեղտըաթ անուն. ասաց՝ Ջինչ վատ նուլք կալ, ի վերալ աղէկ կնոջն (ԷԼ կնոջ) լինի: —Ասաց մէկ ամիրալն (Է ամիրալ, Լ ամիրէն). Յէր (Է է ր) էնց կասես: —Ասաց, թէ Շունն (Է շուն) լաւ է քան զկին. զի շուն ոֆա (Լ աւֆալ) կու պահէ և կինն ոչ:

Թվում է, որ այս հատվածը պետք է քաղված լինի «Տղայութիւնն մինչև յերիտասարդութիւն...» սկսվածք ունեցող խրատականից, որը Մաշտոցյան մատենադարանի ԱՅ 8076 ձևագրում համարվում է պարսկերենից թարգմանված՝ «Ի պարսիկ լառէն թարգմանեցաւ. Յակոբ վարդապետի յօրինակէն» (խրատականը ամբողջությամբ տես էջ 144—151):

Այս խրատականում վերը բերված հատվածը հետևյալ շարույթով է ներկայացված.

16. Վկին, թուր, ձի օֆաղար ո՞վ է տեսել. զշունն բռնէ, զկինն մի բռնէ: Է՞ր ասեմ քեզ. ենոր համար, որ շունն բաֆալ պահէ և կին և թուր և ձի ոչ պահեն:

17. Թագաւոր մի Քեղտըաթ անուն ասէ. «Վատ անէծքն ի վերալ աղէկ կնոջն»:

2. Ձևագրերում նուշիրումն անվան միօրինակ գրություն չկա, ուստի նախընտրեցինք այս ձևը, որը թե մոտ է մեր տարբերակեցութեանին և թե անվան պարսկական ձևին (տես էջ 44—45):

2*. (Գ—9) Բնդ կտորածն ունեն միայն EFP, իսկ ABJKV տալիս են բնդ կտորածն: Ասաջին ձևը գերազասեցինք, որովհետև զուգահեռ պարսկերեն երկու տարբերակում (L¹, Գ—8 և T, Գ—1) ունենք بوشكست «բնդ կտորածն», իսկ հայկական համասոտ խմբագրությունում (խրատ ԱՅ 13)՝ «վասն բեկեղոյն»:

3. (Գ—10) Խրատն ունեն միայն D և F ձևագրերը: Պարսկերեն L² ձևագրի նույն բաժնի ԱՅ 6 խրատը հետևյալն է. جونا را شناسید منزلگی «Աշխարհը իջևան խմայէք»:

4. (Գ—2) F ձևագիրն ունի՝ «Ջէնի լաւ ժամն լաւ գիտասջիք քան զվատ զանժամ շահն», որ ավելի մոտ է պարսկերենին. L¹, Գ—2

«**زبان دهنكام را بيمتواز سوز دى هينكام داتيد**»
ավելի լավ համարեք քան անժամանակ օգուտը»:

5. (Գ—8) D և F ձևազրկերը այս խրատի գլխաց երկու խրատ ունեն՝ Գ—6 և Ե—4 (F, Ե—5), ըստ որում վերջինս համընկնում է պարսկերեն R—30 խրատին՝ **بای پاندازه کنیم کشید** «Ոտքներդ ձեր վերմակի չափով մեկնեք»:

6. Ե—3 և Ե—4 խրատները ABEH ձևազրկերում մի խրատ են ներկայացնում, մինչդեռ մյուս՝ FIK ձևազրկերում առանձին են: Փննական բնագրում դրանք որպես առանձին խրատներ ներկայացրինք՝ հաշվի առնելով նաև պարսկերեն L² ձևազրկը, որտեղ նույնպես առանձին են:

7. (Ե—6) Այս խրատի D և F ձևազրկերի տարբերակը՝ «Ի վայր դաշք ու գձևոն ու լեզու պատրաստ պահեցէք», ավելի մոտ է պարսկերենին՝ L², Ե—7 **دو چشم و زبان و دست و پاهای** «[Զուշ] պահիր ձեռքդ ու լեզուդ և երկու աչքդ»:

8. (Ե—7) A ձևազրկն ունի՝ «Յանպատեն բերանդն պատրաստ և ի դատ կացէք». ուղղում ենք բաներուն՝ ըստ BIK և պարսկ. L¹ և L² ձևազրկերի. L¹, Ե—4 **از کارهای ناپسندیده دور باشید** «Տնաճ գործերից (բաներից) հեռու կացեք»:

9. (Զ—4) Այս խրատում ասված է՝ «Ի պիզծ և յանպատեն թաղուց ի դատ կացէք»: D և F ձևազրկերը ավելացնում են նաև «Ի պիզծ դրացիներուն»: Պարսկերեն L¹ և L² ձևազրկերը քաղեր չունեն, այլ միայն զրացի. L¹, Զ—1 **از همسایه بد پرهیز کنید** «Վատ դրացուց խուսափեցեք»:

10. (Զ—5) F և D ձևազրկերի տարբերակը ավելի մոտ է պարսկերենին: F ունի՝ «Անխրատք թագաւորին ծառայութիւն մի երթէք», իսկ պարսկ. L², Զ—6-ում ասված է **مکن خدمت پادشاه بدى ادب** «Տրվեա թագաւորին մի՛ ծառայիր»:

11. (Է—1) I ձևազրկում հայերեն ազանատ բառը փոխարինված է պարսկ. բնագրի **شوره** (sore) շոր բառով:

12. (Է—7) ABE ունեն «Ընդ դեկնով գեկոմքն կոխ մի ստնէք»: Այս բնթերցումով խրատի իմաստը չափազանց մութն է: Մինչդեռ պարսկական տարբերակները օգնում են խրատի իմաստի պարզաբանմանը. պարսկ. H օրինակի № 47 խրատում ասված է **با درم خريدگان** «Իրամով գնվածների հետ կտտակ մի անեք», իսկ L² օրինակը, որը խրատները տալիս է չափածո երկտողերով և որոշ մեկնաբանություններ, նույն է բաժնի 8-րդ խրատում ունի

مکن باغنام و کنیزک مزاح

که مجروح گردد دلت بدی سلاح

(Ծառայի ու ազախնի հետ կտտակ մի անի,

որպեսզի սիրտդ առանց զենքի չվիրավորվի):

Հայերեն P օրինակը խրատիս համազոր տալիս է՝ «Հեռ ծառայի մի կռվէք, որ համաշէք իւր տիրոջէն, և իւր աղայէն ի դատ կացէք», իսկ համասոտ խմբագրութիւնը № 23՝ «Ան արծաթագին ծառայս կոխս և ազմուկս մի տոնէք»։ Միանգամայն այլ ընթերցում ունի հայերեն P՝ ձեռագրի ընդօրինակութիւնը. «Ընդ զեկնով զնաճոց խեռ կտիւ մի անէք»։ Վերջինս, որը շատ մօտ է վերը հիշված պարսկ. H օրինակին, մեզ իրավունք է տալիս եզրակացնելու, որ զննածք պրջահան վրիպում է, և այն պետք է լինի զնաճք, որով խրատի իմաստը միանգամայն պարզ է դառնում. «Դահեկանով զնվաճների հեռ (ակնարկում է թերևս սարուկներին ու ծառաներին—Բ. Չ.) կռիվ մի անէք»։

13. (Է—10) Այս խրատը F ձեռագրի է թարկի 4-րդ խրատն է, որի դուզահանները նույն տեղում ունեն պարսկերեն L¹ և L² ձեռագրերը. L¹, է—3 از بی اصلان دختر مخواهید «Ոչ ազնվազարմ [մարդկանցից] աղջիկ մի ուզեք»։

14. (Ը—6) մէկ ունի K ձեռագիրը (FIV միսյն, P միկնակ), իսկ ABE չունեն։ Գերագոսեցիներ մէկ-ը թողնել, որով խրատի իմաստը ավելի հստակ է դառնում և պարսկերեն համազորի ճիշտ թարգմանութիւնն է լինում (H—3) طعام و شراب تنها مخوريد «Կերակուրը և ըմպելիքը մենակ մի կերեք ու խմեք»։

15. (ԺԳ—8) Այս խրատը Ա—7-ի կրկնութիւնն է. վերջին մասի կրճատումով։

16. (ԺԴ—3) D ձեռագիրը իմաստունքն բառի փոխարեն ունի՝ իմաստունքիւն։ Պարսկերեն L², ԺԵ—6 խրատի մեջ ևս իմաստունքիւն է ասված։

17. (ԺԵ—4) Այս խրատի համար հիմք է ընդունված CEIK ձեռագրերի տարբերակը, որը համընկնում է պարսկերեն L², ԺԳ—4-ին՝ «مرد جواب سخنهای زشت می‌دهد» «Անպարկեշտ խոսքերին պատասխան մի տուր»։

18. (ԺԶ—9) Այս խրատն ունի միայն F ձեռագիրը, որը որոշ հափով համընկնում է L¹, ԺԸ—7-ին՝ دوستانرا از غیبت آگاه کنید «Բարեկամներին տեղյակ պահեք [իրենց մասին եղած] զրպարտութեանը»։

19. (ԻԱ—9) Այս խրատի համար հիմք է ընդունված K ձեռագիրը, որը մոտավորապես նույնն է, ինչ պարսկ. R օրինակի № 77 խրատը, جوانمردی پیشه کنید «Մեծահոգութիւնը արհեստ դարձրեք»։

20. (ԻԱ—10) Այս խրատի համար հիմք է ընդունված F ձեռագիրը (D-ի տարբերակով), որը որոշ հափով համընկնում է պարսկ. L¹(Ի—4) և L²(ԻԱ—1) ձեռագրերի համազոր խրատին کوئید سخن باندازه خویش «Խոսքը ձեր հափով ասեք»։

21. (ԻԲ—10) Այս խրատը ունեն DFGHKV ձեռագրերը, որի համազորն է պարսկ. D¹ ձեռագրի Գ 22 խրատը چنگ بامردم مکنید «Մարդկանց հետ մի կռվեք»։

22. «Արացուցիչ» բաժնում բերված են 22 թարկերից զուրա այն խրատները, որոնք DF ձևադրերում ԻԳ թարկ են համարված և զուգահեռներ ունեն նաև մի քանի այլ ձևադրերում, ինչպես նաև պարսկ. L¹ և L² տարբերակներում: Այսպես.

1. Զներ բեռն այլոց մի բառնայք:

L¹, ԻԲ—1. بار خويش بركه دن خنق ميكنيد
(Զեր բեռը մարդկանց վրին մի պեր):

2. Յանշան սիրելեացն ի պատ կացեր:

L¹, ԻԲ—2. از دوست بی منفعت كناره كنيد
(Անշան բարեկամից հեռու կեր):

3. Յայն մարդկացն որ ձեզ շան չկայ իւր կեանքն ու մահն թող ձեզ մէկ թվենայ:

L¹, ԻԲ—3. هر که را خیری نیست مگر او بزندگی برآید داند
(Ումից որ օգուտ չկա նրա մահը ապրելուն հավասար համարեր):

23. Նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմանություն համառոտ խմբագրություն բնական բնագրի համար օգտագործված են հետևյալ աղբյուրները.

Մաշտոցյան մատենադարանի ձևադրերից.

a— Ձև. № 1113, ժողովածու, 1616 թ., էջ 211բ—214ա:

b— Ձև. № 2018, ժողովածու, 1621 թ., էջ 289ա—289բ:

c— Ձև. № 1752, ժողովածու, 1651 թ., գրիչ՝ Դավիթ, էջ 257ա—259ա:

d— Ձև. № 2291, ժողովածու, 1665 թ., տեղ՝ կետարիտ, գրիչ՝ Տաթևացի, էջ 51բ—54բ:

e— Ձև. № 7993, ժողովածու, 1672 թ., գրիչ՝ Ալեքսան, էջ 207ա—208ա:

f— Ձև. № 2281, ժողովածու, ժեղ պար, էջ 145բ:

g— Ձև. № 126, ժողովածու, 1703 թ., էջ 173ա—175ա:

h— Ձև. № 464, ժողովածու, 1734 թ., էջ 38բ—40ա:

s— «Միոն», 1875 թ., էջ 261—263:

v— Վիեննայի Միսիթարյան մատենադարանի ձևագիր № 988, 1697 թ., էջ 1ա—3ա:

24. Տե՛ս № 2 ծանոթագրություն:

25. (Հմտ. № 34) Համառոտ խմբագրություն և ոչ մի բնագործնական թյուն չունի աղանատ, այլ՝ հոգանատ կամ անգամատ, մինչդեռ բնագործակ խմբագրություն համապար խրատը (Է—1) և պարսիկերեն օրինակները ունեն աղանատ (իմա՝ «աղուտ վայր»), որը միանգամայն ճիշտ ընթերցում է:

26. Համառոտ խմբագրությունն սույն «Լրացուցիչ» բաժնում բերված են այն խրատները, որոնք հիմք ձևապատկերում (Մասենադարան № 1113) չկան, սակայն կան մի քանի այլ ձևապատկերում (տե՛ս համադրական տախտակ էջ 181—185)։

27. Նուշիրվանի պարսկերեն այս խրատականը, որը պարսկական տարրերակներից հնագույնն է (X կամ XI դդ.), արտատպվում է Շարլ Եֆերի «Պարսկական քրեաստմատիայի» առաջին հատորում հրատարակված «Ռահաթ օլ-Էնսան» չափածո երկից (մանրամասն տե՛ս էջ 21—23) = R:

28. «Խրատնամակի» տարրերակ ենթ անվանել Նուշիրվանի խրատականի այն օրինակը, որի բնագիրը Թուրքիայում Հաֆեզ փաշայի գրադարանի մի ձևագիր ժողովածուի մեջ (№ 328, ժամանակ՝ 1178—1179 թթ.) հայտնաբերել է պրոֆ. Մոջթարա Մինոլին (մանրամասն տե՛ս էջ 23—24) = K:

29. Նուշիրվանի խրատների Լենինգրադյան տարրերակի համար հիմք է ընդունված Ասիայի ժողովուրդների ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքի ձևապատկերած C—112 ժողովածուի մեջ պահպանված խրատականը (ժամանակ՝ 1628 թ.) = L¹: Սրա հետ համեմատված է Ուզբեկական ՍՍՌ-ի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտական ինստիտուտի ձևապատկերած № 5255 գրչագիր մատյանում սակա այս նույն տարրերակի մի ընդօրինակությունը, տարբերությունները նշված են կից սյունակում (մանրամասն տե՛ս էջ 25—26) = T:

30. «Նուշիրվանի Աղելի (արգարադատ) պամբարանի հեքիաթը», որքան մեզ հայտնի է, ցարդ հրատարակված չէ, ուստի և այն հրատարակում ենք ամբողջությամբ՝ հիմք ընդունելով Տաջիկական ՍՍՌ-ի գիտությունների ակադեմիայի արևելագիտական բաժնի ձևապատկերած № 338 գրչագիր մատյանը (ժամանակ՝ 1653—54 թթ.) = V¹: Այս հեքիաթը ունի մի այլ ընդօրինակություն ևս (նույն ձևապատկերած № 247 ձև.), որի խրատները համեմատված են № 338 ձևագրի հետ, տարբերությունները նշված են կից սյունակում (մանրամասն տե՛ս էջ 27—28) = V²:

Այս հուշարձանի մասին առաջին հիշատակությունը գտնում ենք 11-րդ դարի պարսից գրականությունից հաշվառվող Կոթոգներից մեկի՝ «Կարունամեի» 7-րդ գլխում, որտեղ հեղինակը՝ Օնսոր ալ-Մալի Բեյ-Քափուսը, հետևյալ վկայությունն է տալիս.

«Նախորդ խալիֆների մասին եղած պատմություններում կարդացել եմ, որ խալիֆ Մամունը [831—833]... գնացել է Նուշիրվանի պամբարանը, որտեղ և մի փամած ու մոխրացած գահի վրա գտել է նրա աճյունը»:

Պամբարանի պատի վրա պահյալ գրերով ոսկով գրված մի քանի բառեր կային: Մամունը հրամայում է կանչել պահյալագետ զոյրնե-րին, որոնք կարգում ու արարեցին և թաղվածում այս արձանա-

ղրությունը: եւ այս արարեալենն է, որ հետազոտում հայտնի է դառնում Աջեմում (իսա՝ Պարսկաստանում)» (Տե՛ս Кабуч-намэ, М., 1958, стр. 83; مقدمة نصيحت نامه معروف به قابوسنامه، با تصحيح و مقدمات وحه اشى دکتر امين عبد المجيد بدوى، تهران، ابن سينا، ۱۹۵۶، ص ۴۲).

Այս հիշատակաղրությանը հետևում են Նուշիրվանին վերագրվող մի քանի խրատներ: Այնուհետև 8-րդ դրո խր ամբողջությամբ նվիրվում է Վուշիրվանի խրատներին»:

Վուշիրվանի գամբարանի հեքիաթը կազմված է մի քանի զրույցներից, սրտնեցից մեկը համբնեկնում է հայ միջնադարյան զրադանությունների մեջ դանդաղ ասարեբաղենեթով հանդիպող մի զրույցի*։ Հայ-պարսկահան զրադան ասնեղությունների ուսումնասիրությունն անսակեալից հետաքրքրությունն ներկայացնող այս նյութի պարսկական և հայկական ասարեբաղենեթը հրապարակում ենք հանդիպակաց ձևով.

Հատված Վուշիրվանի
ղամբարանի հեքիաթից»

Մատենադարան, ձեռ. 8777,
էջ 277ա—277բ

Պատմում են, որ Մանուչեհրի ժամանակ մի մարդ հող է գնում և շենքի հիմք է պոսւմ: Երբ ըսկըսում է շենքը կառուցել մի օր մի ոսկու կարաս է գտնում: Բայց նա ձեռք չի տալիս կարասին, կանչում է հողը վաճառողին և ասում.

— Ո՛ր կըրայր, վերցրո՛ւ ոսկու կարասը, որովհետև ես հողն եմ գնել և ոչ ոսկու կարասը:

Վաճառողը ասում է.

— Հողը և նրա մեջ եղածը ամբողջությամբ եմ քեզ ծախել:

Նրանց միջև թշնամություն է սկսվում: Գնում են գատավորի մոտ և հայտնում նրան: Գատավորը ինչքան աշխատում է նրանց հաշտեցնել, բան չի սաացվում: Գնում են թաղավորի մոտ, թեր-

ի պատմութեանց ասեն թէ ի թաղաթալէն մարդ մի աղքատացաւ և արտ մի ունէր վաճառեաց: Եւ այլ ոմն գնեաց զարտն զայն: Եւ երթեալ վարէր զարտն. և զըստ. Գ կարաս ոսկի, և յղեաց աստէր արտին և ասէ.

— Ե՛կ ա՛ս գոսկին, զի վաճեցի զարտն և գտայ:

Եւ ասէ տէր արտին.

— Ոչ է իմ, այլ քո է, զի ես վաճառեալ եմ զարտն քեզ:

Եւ նա ասէր.

— Ես զարտն եմ գնել ի քէն և ոչ զգրամն:

Եւ վիճէին ընդ միմեանս զըրարիոք մարտն: Եւ ձայն եղև ի պապատ թաղաւորին: Եւ թաղա-

* Վեջեր հայ միջնադարյան զեղարվեստական արձակից»։ Խմբագրումը և առաջարկումը Հ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1957, էջ 31—32 և ծնթ. էջ 243:

ևս թագավորը ընդունիւ թագա-
վորը արդար էր. նրանցից հարց-
րեց.

— Արդյո՞ք դուք զավակներ
ունեք:

Վաճառողը ասաց՝ Մի տղա ու-
նեմ, իսկ զնորդը ասաց՝ Մի աղ-
ջիկ ունեմ: Թագավորը հրամայեց
այդ տղային ու աղջկան ամուս-
նացնել, և այն օսկու կարասը տը-
վեց նրանց:

Եւ որն և սլափարդն և իշխանքն
քաղաքին ժողովեցան անդ և
ասեն.

— Եկա՛յք տեսէ՛ք ամենեքեան:

Եւ դատաստան արարեալ. ե-
տուն զմէկ կարասն յարքունիան.
և զմէկն եկեղեցոյն և աղքատաց.
և ետուն զմէկ կարասն և զարտն
զնօղին և զգուստր նորա ետուն
որդոյն նորա. և սիրով մխարանե-
ցան:

Եւ ցանեալ զարտն ցորեան և
ի ժամանակի հնձոյն երթեալ տե-
սին զի մարդարիւ էր բերեալ և
քաղեցին տրցակ մի և տարեալ ի
կոստանդինուպօլիս և եզին յար-
կեզս թագաւորին վասն յիշատա-
կիւ. եւ գտեալ զնա յայլում ժա-
մանակի և խնդիր արարեալ զտին
ձեր մի. և սլատմեալ զամենայն
մի ըստ միոջէ և փառս ետուն
Աստուծոյ:

31. Նուշիրվանի խրատների այս տարբերակը պահպանված է 14-րդ
դարի պարսիկ պատմագիր՝ Համզոլլահ Մսիժոֆիի «Ընտրյալ պատմու-
թյան» մեջ, որից և արտատպվում է այստեղ (տե՛ս էջ 28—29) == 11:

32. Թուրքերեն այս խրատները հրատարակում ենք հիմք ընդու-
նելով Զմեմառի վանքի մատենադարանի № 413 (= հին № 207) ձեռ-
գիրը (էջ 35ա—42ա), որի մանրամասնությունը շնորհակալությամբ ստա-
ցել ենք Զմեմառից:

Ըստ Մ. Վ. Քեշիշյանի «Յուզակ ձեռագրաց Զմեմառի վանքի մատե-
նադարանի» (Վիեննա, 1964, էջ 742) ձեռագիրը ժԸ—ԺԻ դարից է, իսկ
գրիչն ու ակղը հայտնի չեն:

Գրչագիր այս մատչանում, որակզ պահպանված են խրատները,
թուրքերեն թարգմանությամբ ամփոփված են Պզնձե քաղաքի և Փահ-
լուլ թագավորի պատմությունները, Խիկար իմաստունի խրատները և
Թագավորի գտեր պատմությունը, այլ կերպ ասած՝ ժողովածուն ունի
նույն բովանդակությունը, ինչ «Պզնձե քաղաքի պատմության» 1708 թ.
կ. Պոսի և հետագա հրատարակությունները:

Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ թուրքերեն թարգմանու-
թյան համար հիմք է հանդիսացել վերոհիշյալ հրատարակությունը

կամ նրա մի ընդօրինակութիւնը: Թուրքերենը չունի հայերենի Բ—2, 5, Գ—2, 4, Դ—4, Է—2, 9, Ժ—1, 7, ԺԱ—3, 8, 10, ԺԲ—1, ԺԳ—4, ԺԷ—1, 4 և Ի—1 խրատները, մինչդեռ վերջում ունի մի քանի հավելյալ խրատներ՝ ԻԲ—8, 9, 10, 11: Թուրքերեն թարգմանութիւնը հիմնականում հարազատ է հայերեն բնագրին:

Թուրքերեն տվյալ թարգմանութիւն մեջ առկա որոշ բացթողումներ ու աղավաղումներ (տե՛ս խրատ Ժ—3, 4 և ԺԳ—8, 9) իրավունք են տալիս ենթադրելու, որ այն հիմք օրինակ չէ, այլ արտադրութիւն է մի այլ ձեռագրից:

Թարգմանութիւն որոշ չափով դժվարընթեռնելի հատվածների վերծանմանը նպաստեց հայերեն բնագրի առկայութիւնը: Թուրքերեն լեզվի քաջագիտակ ընկ. Գեղամ Սանթուրճյանը սիրով ընդառաջեց մեզ՝ ստուգելով հրատարակութիւն ներկայացվող այս թարգմանութիւնը:

Նուշիրվանի խրատների օսմանյան թուրքերեն թարգմանութիւնը մի փոքր նմուշ է այն մեծածավալ գրականութիւնից, որ ստեղծել է արևմտահայութիւնը հայատառ թուրքերենով, և այս իսկ ասումով արժանի ուղագրութիւն:

33. Որպես հավելված հրատարակվող սույն խրատականի համար հիմք են ծառայել.

Ա— Մաշտոցյան մատենադարանի ձեռ. № 8076, ժողովածու, ԺԷ դար, գրչութիւն վայրն ու գրիչը՝ անհայտ, էջ 63ա—65ա:

Բ— «Բագմավէպ», 1847, էջ 198—200:

«Բագմավէպը» այս խրատականը հրատարակել է՝ վերցնելով մի Ռուկնիօրիկից: Հրատարակիչը, հովանարար Ալիշանը, իր նախարանում հետեյալ ուղագրով գիտողութիւնն է արել. «Թերևս մէկ քանին պարսկերենէ թարգմանուած են, ինչպէս որ կերհնայ. բայց իրենց բնական հին սամկական ոճովը գրեթէ անոնք ալ հայացած ու քաղցրացած են» (Անդ, էջ 198):

Մաշտոցյան մատենադարանի մեր ձեռքի տակ դոնովոյ № 8076 ձեռագրում խրատականն ունի հետեյալ խորագիր հիշատակադրութիւնը. «Ի պարսիկ բառէն թարգմանեցաւ Յակոբ վարդապետի յօրինակէն»: Այս վկայութիւնը հաստատում է, որ խրատականը թարգմանված է պարսկերենից, բայց որոշ խրատների վրա նկատելի է հայ գրիչների հավելման կնիքը:

Այս խրատականի և Նուշիրվանի խրատականների միջև կան որոշ առնչութիւններ ու ընդհանրութիւններ: Նման մի փաստ նշվեց առաջին ծանոթագրութիւն մեջ (տե՛ս էջ 156):

Նշենք նաև մի քանի ուրիշները.

Շնուշիրվանի դամբարանի
հերիար, մեր հրառ. էջ 118

Մատենադարան, ձեռ. 8076,
մեր հրառ. էջ 146

هر چه کنی بخود کنی
که همه نیک و بد کنی

Ինչ որ անես՝ բեզ կանես,
թեկուզ բոլորին լավ ու վատ
անես:

19. Վատ կանես՝ բեզ կանես,
թե աղէկ կանես՝ բեզ կա-
նես:

Համանման գաղափար է արտահայտված Պաշտոութի կեչառեցու հե-
տեյալ տաղերում:

Ե՛կ որ օրինակ բերեմ դասաճին մարդիկն որ անցան,
Զինչ գործեցին, գայն տարան՝ բէ բարի կեցան, բէ մեղան՝:

Հայերեն ընդ. խմբ. ԺԳ-- 6
Զձեր անհոգութիւնն ի լեզուոյ
պատարաստելոյն իմացէք:

Ձեռ. 8076
8. Մարզն հոգի է ու լեզու. և լե-
զուն հոգւոյն չար կամէ: Թէ
զհոգիդ կուգես, զլեզուդ պահէ:

Գ-- 4

Ի տեղի որ համբերել պիտի մի
չտապեր:

30. Թե համբերես և ոչ չշտապիս
ի ժռէն հալալ գուգես:

ԺԸ-- 1

Զմասն արդադն ամասն հոգացէք:

33. Ով ամասն դատարկ ի չորբճ
գայ, ձմեռն ատամ ի վերայ
ստամանն տայ:

Հայերեն հմուտ. խմբ. № 1

Սմեռոյն մարդ որ գիտէ զչափս
անձին իւրոյ յինէն ողջոյն
մատուցէք:

35. Ինքեան գիտակն աստուածա-
ճանաչ և իմաստուն է:

Այս խրատականում կան մի շարք խոստովածքներ, խրատներ, ան-
գամ զրույցներ, որոնցից մի մասը, ի դեպ, չափածո է թարգմանված,
իրենց գուգահեսները ունեն թե՛ պարսից և թե՛ մեր միջնադարյան
գրականության մեջ և հետաքրքիր են երկու հարևան ժողովուրդների
գրական փոխադարձ կապերի ու առնչությունների ասումով: Հետագա
ժանրթաղրություններում արվում են որոշ օրինակներ:

* Մ. Թ. Ավդալբեգյան, Պաշտոութի կեչառեցի, XIII—XIV դդ., Երե-
վան, 1958, էջ 147:

33*. Հետաքրքիր է նշել, որ խրատին մի տարբերակին ենք հանդիպում քուհակյան հայրենիների շարքում: Այս փաստի վրա մեր ուշադրությունը հրավիրեց զրականագետ Բնկ. Մ. Ավդալբեկյանը.

Այն օրն, երբ մարեն ծնար,
դուն յայիր, ամենքն խնդային,
Հանց մարտը ել աշխարհէս,
Թ' երկիր յա, նա դու ծիծաղես¹:

34. Խրատի երկրորդ հատվածը պարսկա-տաջիկական բանահյուսության մեջ հանդիպում ենք մերթ որպես երկտող (բեյթ) և մերթ որպես տասնծին տող.

9... Թէ խոտը շատ դիտենա՞ս՝ քիչ ասա.
Զմէկն հարկուր մի ասել, գհարիւրն մէկ ասա:

سخن بسيار دان و اندك گوی
يکي را صد مک و صد را يك گوی²
(Շատ բան (խոտը) իմացիր և քիչ ասա.
Մեկին հարյուր մի ասա, հարյուրին մեկ ասա):

سخن بسيار دانی اندکی گوی³
(եթե շատ բան (խոտը) իմանաս քիչ ասա):

35. Այս խրատը նույնպես գուգահեա ունի պարսկա-տաջիկական զրականության մեջ.

11. Զխօսքն դիտութեամբ պարտ է դաս ասել.
Ոսկով կշտել և ապա խօսել:

سخن ناندیشیده چون زر نسنجیده⁴
(Զմտածված խոսքը չկշտված ոսկու նման է):

35* Այս խրատի իմաստի յուրովի արտացոլումն ենք գտնում Հովհաննես երզնկացու (նաև Քուհակին վերադրվող) քառյակ խրատներում:

Լեզուն է գործիք բանի
'... արդարոյն գերդ խալաս ոսկի,
Զմարդոյն է մէկ փերթ արել
և օձին է երկու ճըղի,

¹ Նահապետ Քուչակ. Հայրենի կարդալ, Երևան, 1957, էջ 285:

² Панду Хекматха, гирдоваранда М. Фозилов, Душанбе, 1961,

էջ 212:

³ علی اکبر دهخدا، امثال و حکم، جلد ۲، تهران ۱۳۳۹، ص ۹۵۱

(Ալի Աքբր Դեհխադա, Աստվեներ և խրատներ, հ. 2, Թեհրան, 1339, 1960 թ. էջ 951)

⁴ Панду Хекматха, էջ 214:

166

հայկական թարգմանությունն ածրերակին հարադատ են Սահայի (XII դար) և նամանավանդ Սաադու (XIII դ.) բանաստեղծական մշակումները:

61. Հետ վատին քիչ նիտա,

թէ չէ քան զամէն աղէկ ես, վատ կու գառնաս.

Արեզակն որ քան զամենայն արարածս ի բարձր է՝

Փոքր մի ամպ ի գեմ կանգնի՝ ըստին կու խաւարի:

با بدان سر مکن که بدگودی

(Վատերի հետ գլուխ մի գիր. զո՞ւ էլ վատ կգառնաս):

Սահայի = با بدان کم نشین که در مانی

خوبتر است نفس انسانی

(Վատերի հետ քիչ նստիր, քանզի կթշվառանաս,

Սովորութեւնկալ է բնավորութեւնը մարդկային):

Սաադի = با بدان کم نشین که همسر بد

کچه پاکى ترا پليد کند

آفتابى بدان بلندى را

زهر ابر زاپديد کند¹

(Վատերի հետ քիչ նստիր, որ վատ ընկերը,

թեկուզ և մաքուր լինես, քեզ կաղաղանի.

Այնքան բարձր արեգակին

Ծածկում է ամպի մի կտորը):

39. Այս խրատը նույնպես շատ զուգահեռ տարրերակներ ունի պարսկա-տաջիկական գրականութեան մեջ, որից հնազույնը և հայկական թարգմանությունը համապատասխանաբար են (X դար):

62. Քո ընկերն քան զքեզ իմաստուն ու լաւ կու պիտի,

Որ խելքդ ու իմաստութիւնդ յաւելանայ:

هم نشین ته از تو به یاید

تا ترا عقل و دین بیفزاید²

(Քո ընկերը քեզնից լավ պիտի լինի,

Որ քո խելքն ու իմաստութեւնը ավելացնի):

Համանման զազափար է արատհայտված խաչատուր Կեչառեցու հետեյալ տողերում.

Խելոք, իմաստուն խօսից

Թէ աւանջ զընես, իմ հոգի՝

Նա հանց փառաւոր լինիս,

Որ աշխարհս ամեն հաւանի³:

¹ Դեկտոպ , հ. 1, էջ 345, 41: Այս երկտողերը գիվաններում փոխադարձաբար վերադրվում են թե՛ Սահայիին և թե՛ Սաադիին:

² Անդ, էջ 41:

³ Մ. Ավագլեբյան, խաչատուր Կեչառեցի, էջ 150:

40. Այս խրատ-տառացվածքը հայերենում ունի շատ տարբերակներ և վաղուց հայտնի է մեր բանասիրությանը: Պրոֆ. Հ. Աճառյանը ժամանակին դրա մի տարբերակը քաղել է 1892 թ. Արարատում (էջ 1907—98) հրապարակված Գրիգոր Տղայի «Տեսակք իմաստից զիտութեան...» գրվածքից՝ համեմատության զննելով համազոր պարսկերեն և ռուսոց ասացվածքի հետ: Մի այլ տարբերակ հրապարակվել է «Էջեր հայ միջնադարյան զեղարվեստական արձակից» ժողովածուի մեջ (էջ 153): Գրականագետ Ա. Մնացականյանը Գրիգոր Տղային նվիրված իր անախիպ աշխատության մեջ խնդրո առարկա խրատի մի քանի տարբերակներ է նշել Մաշտոցյան մատենադարանի № 2190 և № 1495 ձևագրերում: Վերջինս, բերում ենք ամբողջությամբ.

«Գիտացի՛ր, որ Գ ազգ մարդկան յաշխարհս խոտելի. նախ այնք, որ ոչ զիտեն. երկրորդ, որ զիտեն զինքեանց ոչ զիտելն և ոչ հոգան զիտացեն. երրորդ, որ ոչ զիտեն և խոտեն զգիտողն:

Գիտութիւն յերկու զէմս բաժանի. առաջին զի զիտէ և զիտէ զի զիտէ և զտգիտութիւն խոտտովանի. սա իմաստուն է և հեզ. աւսի՛ր ի նմանէ. երկրորդ, որ ոչ զիտէ զի չզիտէ և զտգիտութիւն խոտտովանի և զսա իմաստուն զու ասեն, զի զիտաց զչափ անձին իւրոյ:

Տղէան, որ ոչ զիտէ և զիտէ, որ ոչ զիտէ, և ասէ թե զիտեմ՝ անգուկ է և լիբր. փախի՛ր ի նմանէ. երկրորդ, որ ոչ զիտէ և չզիտէ, թէ ոչ զիտէ, և ասէ թէ զիտեմ, այն մոլեգնեալ և զիւսհարեալ՝ հեռացի՛ր ի նմանէ»²:

Այս խրատի մի քանի մշակված տարբերակներ կան պարսից գրողների մոտ, որից հետաքրքրական է Իրն Յամինի մշակումը.

آنکس که بداند و بداند که بداند
اسب تاراب از گنبد گردون بجایاند
و آنکس که نداند و بداند که نداند
هم خویشتن از ننگ جیالت برهاند
و آنکس که نداند و نداند که نداند
در جیل مرکب ابد الدهر بماند³

(Ով զիտենա և զիտենա, որ զիտե,
կատաղի ձին կթուցնի երկրազնդի վրայով:
Ով չզիտենա և զիտենա, որ չզիտե,
Իրեն տգիտության անարգանքից կփրկի:
Ով չզիտենա և չզիտենա, որ չզիտե,
Տգիտության մեջ հավերժ կմնա):

¹ Տե՛ս Հ. Աճառյան, Անձնանունների բառարան, հ. Ա, էջ 562:

² «Խրատք իմաստասիրաց...», ձև. № 1495, 1674—1684 թ. գրիչ՝ Եփրեմ, վայր՝ Կ. Պոլիս, էջ 149ա:

³ Пауду Хекмата, էջ 165:

41. Խրատոս նույնպէս իր զուգահէտը ունի պարսից բանահայտ ոտ -
խօսանք մեջ.

69. Ըլ մօտ լուսնակն նստի,
Երեսն նման լուսնի պայծառանայ.
Ըլ մօտ սի պտուկն նստի,
Երեսն նման նմա լինի:

با ماء شینى ماء شوى

یا دیک شیتى سیاه شوى¹

(Լուսնի մօտ նստես լուսին կդառնաս,
Պտուկի մօտ նստես սի կդառնաս)...

42. Այս ասացվածքը ամենայն հավանականութեամբ ոտեղծված է
«Որոշնակեաց և պարս շուհն» հայտնի միջնադարյան ղրուբցի հիման
վրա²:

¹ Панду Хекматха, էջ 232:

² Տե՛ս ն. Մառ, ժողովածոյք ասակաց Վարդանայ, մասն Բ, Ս-
Պետերբուրգ, 1894, էջ 102:

ՀԱՄԱԴՐԱԿԱՆ ՏՈՒՏԱԿ՝
ՎՈՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒՄՆԵՒ, ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԵՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
Ա քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	—	2	2	2	2	2
3	3	3	—	5	5	5	—	—	5	5	6	3	4
4	4	4	—	7	6	7	—	—	6	6	7	4	5
5	5	5	—	8	7	8	—	—	7	7	5	5	6
6	6	6	—	Բ.3*	8	Բ.3	—	—	8	8	8	6	—
7	7	7	—	9	9	9	—	—	9	9	9	7	—
8	—	—	—	3	3	3	—	—	3	3	3	—	3
9	—	—	—	6	4	6	—	—	4	4	4	—	

Բ քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	1	—	1	1	—	1
2	2	2	—	2	2	2	—	2	1	2	2	1	2
3	3	3	3	4	3	4	3	3	2	3	3	2	3
4	4	4	—	5	—	5	—	4	3	4	—	3	4
5	5	5	—	—	4	6	—	5	4	5	4	7	5
6	6	6	4	6	5	7	4	6	5	6	5	5	6
7	7	7	—	7	6	8	—	7	6	7	9	6	7
8	8	8	5	—	7	—	5	8	7	8	10	7	8

¹ Բացառություններ տե՛ս էջ 53, § 8:

*) Եթե խրատները խախտված են թարկերում, ապա հայերեն այբուբենով նշվում է թարկը, իսկ արաբերեն թվանշանով՝ խրատը:

Գ քաղկ

№ № բ կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	—	2	2	2	—	2	2	2	2	2	2
3	3	3	—	3	3	3	—	3	3	3	3	3	3
4	4	4	—	4	4	—	—	—	4	4	4	4	4
5	5	5	—	—	5	4	—	—	5	5	5	5	5
6	6	6	—	—	6	—	—	—	6	6	7	6	6
7	7	7	6	6	7	6	6	—	7	7	8	7	7
8	8	8	—	7	8	7	—	—	8	8	9	8	8
9	9	9	—	8	9	8	—	—	9	9	10	9	9
10	—	—	—	5	—	5	—	—	—	—	6	—	—

Գ քաղկ

№ № բ կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	—	1	—	1	1	1
2	2	2	—	2	2	2	—	—	2	—	—	2	—
3	3	3	—	3	3	3	—	—	3	—	2	3	2
4	4	4	—	4	4	4	—	—	4	—	3	4	3
5	5	5	—	5	5	—	—	5	5	—	4	5	4
6	6	6	—	—	6	—	—	6	6	—	5	6	5
7	7	7	—	6	7	5	—	7	7	—	6	7	6
8	8	8	—	7 6-4	8	6 6-5	—	8	8	—	7	8	7
9	9	9	—	—	9	7	—	9	9	—	9	9	8
10	10	10	7	8	10	8	7	10	10	—	9	10	9

6. pmpq

N ₂ N ₁ p q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	8	—	1	—	8	1	1	—	1	1	1
2	2	2	—	1	2	1	—	2	2	—	2	2	2
3	3 ¹	3 ¹	—	—	3 ¹	2	—	3 ¹	3	—	3	3	—
4	3 ²	3 ²	—	—	3 ²	3	—	3 ²	4	—	4	4	—
5	4	4	9	3	4	4	9	—	5	—	5	5	3
6	5	5	—	5	5	6	—	—	6	—	6	6	4
7	6	6	—	6	6	7	—	—	7	—	7	7	5
8	7	7	—	7	7	8	—	—	8	—	8	8	6

9. pmpq

N ₂ N ₁ p q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1
2	2	2	—	1	2	1	—	—	2	—	2	2	2
3	3	3	—	—	3	—	—	—	3	—	3	3	3
4	4	4	—	2	4	2	—	—	4	—	4	4	4
5	5	5	—	3	5	3	—	—	5	—	5	5	5
6	6	6	—	4	6	4	—	—	6	—	6	6	6
7	7	7	10	—	7	5	10	—	7	—	7	7	7
8	8	8	—	5	8	6	—	8	8	—	8	8	8
9	9	9	11	6	9	7	11	9	9	—	9	9	9

Է քաղի

№ № բ Կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	12	—	1	1	12	1	1	—	1	1	1
2	2	—	—	—	4	—	—	—	4	—	4	4	4
3	3	2	—	1	2	2	—	2	2	—	2	2	2
4	4	3	—	2	3	3	—	3	3	—	3	3	3
5	5	4	—	3	5	5	—	4	5	—	5	5	5
6	6	5	—	4	6	6	—	5	6	—	6 7	6	6
7	7	6	—	—	7	7	—	6	7	—	8	7	—
8	8	7	—	6	8	8	—	7	8	—	9	8	8
9	9	8	—	7	9	9	—	—	9	—	10	9	—
10	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—

Ը քաղի

№ № բ Կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	—	1	—	1	1	1
2	2	2	—	—	2	2	41	—	2	—	2	2	2
3	3	3	—	—	3	3	—	—	3	—	3	3	3
4	4	4	—	—	4	4	—	—	4	—	4	4	4
5	5	5	—	—	5	5	—	—	5	—	5	5	5
6	6	6	—	—	6	6	44	—	6	—	6	6	6
7	7	7	—	2	7	7	—	—	7	—	7	7	7
8	8	8	—	—	8	—	—	8	8	—	8	8	10
9	9	9	—	3	9	8	—	9	9	—	9	9	11

Թ քարի

№ № ք/ի	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1
2	2	2	—	2	2	2	—	2	2	—	2	2	2
3	3	3	—	—	3	3	—	3	3	—	4	3	3
4	4	4	13	5	4	5	13	4	4	—	5	4	4
5	5	5	—	4	5	4	43	5	5	—	6	5	5
6	6	6	—	—	6	6	—	6	6	—	7	6	6
7	7	7	—	8	7	7	—	7	7	—	8	7	7
8	8	8	—	9	8	8	—	8	8	—	9	8	8

Փ քարի

№ № ք/ի	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1	1	1
2	2	2	14	—	2	2	14	2	2	—	2	2	2
3	3	3	—	2	3	3	—	—	3	—	3	3	3
4	4	4	—	3	4	4	—	—	—	—	4	4	4
5	5	5	—	—	5	—	—	—	4	—	5	5	5
6	6	6	—	8	6	9	15	6	5	—	8—9	6	6

ժ.Պ. քարդ

Ա. Ա. ք/դ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1
2	2	2	16	2	2	2	16	2	2	—	2	2	2
3	3	3	17	3	3	3	17	3	3	—	3	3	3
4	4	4	—	—	4	4	—	4	4	—	4	4	4
5	5	5	—	4	5	5	—	5	5	—	5	5	5
6	6	6	18	—	6	6	18	6	6	—	6	6	6
7	—	—	18	5	6	6	18	—	—	—	7	—	7
8	7	7	—	—	7	7	—	7	7	—	8	7	7 և 10
9	8	8	19	7	8	8	19	8	8	—	9	8	9
10	9	9	20	8	8	9	20	9	9	—	10	9	12

ժ.Ք. քարդ

Ա. Ա. ք/դ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	ժ.Պ. —9	1	ժ.Պ. —10	—	1	1	—	—	1	ժ.Պ. —13
2	2	2	—	1	2	1	—	2	2 3	—	2 1	2 3	2 և 1
3	3	3	—	2	3	2	—	3	4	—	3	4	3
4	4	4	—	3	4	3	—	—	5	—	4	5	4
5	5	5	—	—	5	4	—	—	6	—	5	6	5
6	6	6	—	5	6	5	—	—	7	—	6	7	6
7	7	7	21	6	7	6	21	—	8	—	7	8	7
8	8	8	—	7	8	7	—	—	9	—	8 9	9	8
9	9	9	—	—	9	8	—	—	10	—	10	—	9

ժողովրդական

№ Այ բ. լ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	2	1	2	—	—	1	—	1	1	1
2	2	2	—	3	2	3	—	—	2	—	2	2	2
3	3	3	—	4	3	4	—	—	3	—	3	3	3
4	4	4	—	5	—	5	—	4	4	—	4	4	4
5	5	5	—	6	4	—	—	5	5	—	5	5	5
6	6	6	—	7	5	—	—	6	—	—	7	—	6
7	7	7	—	—	6	—	—	7	—	—	8	—	7
8	8	8	—	—	7	—	—	8	—	—	9	—	8
9	9	9	—	9	8	—	—	9	—	—	10	—	9

ժողովրդական

№ Այ բ. լ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	—	—	1	1	—	1	1	1
2	2	2	—	2	2	—	—	2	2	—	2	2	2
3	3	3	—	3	3	—	—	3	3	—	3	3	3
4	4	4	—	4	4	—	—	4	4	—	4	4	4
5	5	5	—	5	5	—	—	5	5	—	—	5	5
6	6	6	—	—	6	—	—	—	6	—	5	6	—
7	7	7	—	7	7	—	—	—	7	—	6	7	6
8	8	8	—	9	8	—	—	—	8	—	7	8	7-8
9	9	9	—	10-11	9	—	—	—	9	—	8	9	9

ժԵ քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	1	—	1	1	1	—	—	1	—	1	1	1
2	2	3	—	3	3	—	—	—	3	—	3	3	2
3	3	2	—	2	2	—	—	—	2	—	2	2	3
4	4	4	22	—	4	—	22	—	4	—	4	4	4
5	5	5	—	4	5	—	—	5	5	—	5	5	5
6	6	—	—	6	7	—	—	7	7	—	7	7	7
7	7	—	—	7	8	—	—	8	8	—	8	8	8
8	8	—	—	8	9	2	—	9	9	—	9	9	—
9	9	—	—	9	10	3 ժԳ	—	10	10	—	10	10	9
10	—	—	—	5	6	2	—	6	6	—	6	6	6

ժԶ քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	23	1	1	1	23	1	1	—	1	1	1
2	2	—	35	2	2	2	36	2	2	—	2	2	2
3	3	—	—	3	3	3	—	3	3	—	3	3	3
4	4	—	—	4	4	4	46	4	4	—	4	4	4
5	5	—	—	5	5	6	—	5	5	—	5	5	5
6	6	—	—	—	6	5	—	—	6	—	6	6	6
7	7	—	—	—	7	7	—	—	7	—	7	7	—
8	8	—	—	—	8	9	—	—	8	—	8	8	7
9	9	—	—	7	9	—	—	—	9	—	9	9	9
10	10	—	—	8	10	8	—	10	—	—	10	—	10

ժԷ բարի

№ № բ/դ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	—	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1
2	2	—	—	—	2	—	—	2	2	—	2	2	2
3	3	—	—	2	3	2	—	3	3	—	3	3	3
4	4	—	—	3	4	3	—	4	4	—	—	4	4
5	5	—	—	4	5	4	—	5	5	—	4	5	5
6	6	—	24	5	6	5	24	6	6	—	5	6	6
7	7	—	25	6	7	6	25	7	7	—	6	7	7
8	8	—	26	7	8	7	26	8	8	—	—	8	8
9	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—

ժԸ բարի

№ № բ/դ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	—	1	1	1	—	1	1	—	ժԷ —7	1	1
2	2	—	27	3	2	3	27	2	2	—	ժԷ —8	2	2
3	3	—	—	4	3	4	—	3	3	—	ժԷ —9	3	3
4	4	—	28	5	4	5	28	4	4	—	ժԷ —10	4	4
5	5	—	—	—	5	6	—	5	5	—	1	5	5
6	6	—	—	—	6	8	—	6	6	—	2	6	6
7	7	—	—	6	7	7	—	7	7	—	3	7	—
8	8	—	—	7	8	9	—	8	8	—	6	8	7
9	9	—	29	—	9	—	29	—	9	—	7	9	10
10	10	—	—	—	10	—	—	10	10	—	10	10	11

ժԹ քարկ

№ № p q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	—	1	1	1	—	1	1	—	1	1	1
2	2	—	—	2	2	2	—	2	2	—	2	2	—
3	3	—	—	3	3	3	—	3	3	—	3	3	5
4	4	—	—	4	4	4	—	—	4	—	4	4	6
5	5	—	36	5	5	5	37	4	5	—	5	5	7
6	6	—	30	6	6	6	30	5	6	—	6	6	8
7	7	—	—	7	7	7	—	6	7	—	7	7	9
8	8	—	—	8	8	8	—	7	8	—	8	8	10
9	9	—	—	9	9	9	—	8	—	—	9	9	—
10	10	—	—	—	10	—	—	9	—	—	10	10	11

Ժ քարկ

№ № p q	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1	1
2	2	—	—	2	2	2	—	2	—	—	2	2	2
3	3	—	—	3	3	3	—	3	—	—	3	3	3
4	4	—	—	4	4	4	—	4	—	—	4	4	4
5	5	—	—	5	5	6	—	5	—	—	6	5	5
6	6	—	—	—	6	7	—	6	—	—	—	6	6
7	7	—	—	6	7	8	—	7	—	—	9	7	—
8	8	—	31	—	8	9	31	—	—	—	7	8	7
9	9	—	—	7	9	10	—	—	—	—	10	10	8

ԻԱ քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	32	1	1	1	32	—	—	—	1	1	1
2	2	—	—	2	2	2	—	—	—	—	2	2	2
3	3	—	—	3	3	—	—	—	—	—	3	3	3
4	4	—	—	—	4	—	33	—	—	—	4	4	4
5	5	—	—	5	5	4	—	—	—	—	5	5	5
6	6	—	—	6	6	5	—	—	—	—	6	6	6
7	7	—	33	—	7	—	34	—	—	—	7	7	7
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—
10	—	—	—	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—

ԻԲ քարկ

№ № բ/կ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	V	P
1	1	—	—	1	1	1	—	1	—	—	1	1	1
2	2	—	38	2	2	2	39	2	—	—	2	2	2
3	3	—	—	—	3	—	—	3	—	—	3	3	—
4	4	—	—	—	4	4	—	4	—	—	4	—	3
5	5	—	—	4	5	5	—	5	—	—	5	5	4
6	6	—	34	5	6	6	35	6	—	—	6	6	5
7	7	—	37	6	7	7	38	7	—	—	7	7	6
8	8	—	—	7	8	8	—	8	—	—	8	8	—
9	9	—	—	8	9	9	—	9	—	—	9	9	—
10	—	—	—	9	10	10	—	11	—	—	10	10	—

Լրացուցիչ

№ ը	Ա	Բ	Ը	Ժ	Է	Բ	Ը	Ի	Ժ	Ի	Ժ	Ժ	Ժ
1	ԲԲ —10	—	—	ԲԳ —1	ԲԲ —11	ԲԳ —1	—	ԲԲ —10	—	—	ԲԲ —11	ԲԲ —11	—
2	ԲԲ —11	—	—	ԲԳ —2	ԲԲ —12	ԲԳ —2	—	—	—	—	ԲԲ —12	ԲԲ —12	ԲԲ —7
3	—	—	—	ԲԳ —3	—	ԲԳ —3	—	—	—	—	—	—	—

ՀԱՄԱԴՐԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ¹
ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒՄՆԵՐ, ՀԱՄԱՌՈՏ ԽՐԱԿՐՈՒԹՅԱՆ

№ ք լ ի	a	b	c	d	e	f	g	h	v	s
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	—	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	—	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	—	6	6	6	6
7	7	7	8	7	7	4	8	7	7	7
8	8	8	7	8	8	—	7	8	8	8
9	9	9	9	9	9	—	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	—	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11	14	12	11	11	11
12	12	12	16	12	12	11	16	12	12	
13	13	13	12	13	13	5	11	13	13	12
14	14	14	13	14	14	6	13	14	14	13
15	15	15	14	15	15	—	14	15	15	14
16	16	16	15	16	16	—	16	16	16	15

¹ Բացառությամբ տե՛ս էջ 53, § 8:

№ p q	a	b	c	d	e	f	g	h	v	s
17	17	17	17	17	17	—	17	17	17	16
18	18	18	18	20	18	—	18	18	18	17
19	19	19	19	18	19	—	19	19	19	18
20	20	20	20	19	20	7	20	20	20	19
21	21	21	21	23	21	—	21	—	21	20
22	22	22	22	21	22	—	22	21	22	21
23	23	23	23	22	23	8	23	22	23	22
24	24	24	24	24	24	9	24	23	24	23
25	25	25	25	26	25	36	25	24	25	24
26	26	26	26	27	26	—	26	25	26	25
27	27	27	27	28	27	10	27	26	27	26
28	28	28	28	29	28	13	28	27	28	27
29	29	29	29 _p	30	29	—	29 _p	28	29	28
30	30	30	30	31	30	15	30	29	30	29
31	31	31	31	32	31	—	31	30	31	30
32	32	32	34	36	32	—	34	31	32	31
33	33	33	35	37	33	—	35	32	33	32
34	34	34	36	38	34	—	36	33	34	33
35	35	35	37	39	35	—	37	34	35	34
36	36	36	39	41	36	—	40	36	36	36
37	37	37	40	40	37	12	41	35	37	35
38	38	38	41	42	38	—	42	37	38	37
39	39	39	49	43	39	17	50	38	39	38
40	40	40	50	44	40	—	51	39	40	39
41	41	41	51	45	41	33	52	40	41	40

№ p/q	a	b	c	d	e	f	g	h	v	s
42	42	42	52	46	42	—	53	41	42	41
43	43	43	53	47	43	34	54	42	43	42
44	44	44	54	48	44	—	55	43	44	43
45	45	45	55	49	45	—	56	44	45	44
46	46	46	56	50	46	—	57	45	46	45
47	47	47	57	51	47	—	58	46	47	46
48	48	48	42	52	48	18	43	47	48	47
49	49	49	43	53	49	25	44	48	49	48
50	50	50	45	54	50	—	46	49	50	49
51	51	—	47	55	51	—	48	50	51	50
52	52	—	48	57	52	—	49	51	52	51
53	53	—	60	58	53	23	61	52	53	52
54	54	—	59	—	54	—	60	53	54	53
55	55	—	61	59	55	21	62	54	55	54
56	56	—	62	60	56	19	63	55	56	55
57	57	—	63	61	57	—	64	56	57	56
58	58	—	64	63	58	—	65	57	58	57
59	59	—	—	62	59	—	—	58	59	58
60	60	—	65	64	60	—	66	59	60	59
61	61	—	66	—	61	—	67	—	61	60
62	62	—	67	65	62	16	68	60	62	61
63	63	—	69	66	63	37	69	61	63	62
64	64	—	70	—	64	—	70	—	64	63
65	65	—	68	67	65	20	—	62	65	64
66	66	—	71	68	66	26	71	63	66	65

№ p/q	a	a	c	d	e	f	g	h	v	s
67	67	—	72	69	67	27	72	64	67	66
68	68	—	73	70	68	—	73	65	68	67
69	69	—	74	71	69	29	74	66	69	68
70	70	—	75	72	70	31	75	67	70	69
71	71	—	76	—	71	28	76	—	71	70
72	72	—	—	—	72	22	—	—	72	71
73	73	—	—	73	73	24	—	68	73	72
74	74	—	—	74	74	—	—	69	74	73
75	75	—	—	75	75	30	—	70	75	74
76	76	—	—	76	76	35	—	71	76	75
77	77	—	29 _m	25 h 77	77	32	29 _m	72	77	76
78	78	—	—	79	78	—	—	74	78	—
79	79	—	—	80	79	—	—	75	79	—
80	80	—	—	81	80	—	—	76	80	—
81	81	—	—	82	82	—	—	77	81	—
82	82	—	—	83	82	—	—	78	82	—
83	83	—	—	—	83	—	—	79	83	—
84	84	—	—	—	84	—	—	80	84	—
85	85	—	—	85	85	—	—	81	85	—
86	86	—	—	86	86	—	—	82	86	—
87	87	—	—	87	87	—	—	83	87	—
88	88	—	—	88	88	—	—	84	88	—
89	89	—	—	89	89	—	—	85	89	—
90	90	—	—	90	90	—	—	86	90	—

l p u g n u g b y

№ p. l	a	b	c	d	e	f	g	h	v	s
1	—	—	32	34	—	—	32	—	—	—
2	—	—	33	35	—	—	33	—	—	—
3	—	—	38	33	—	—	38 39	—	—	—
4	—	—	44	56	—	—	45	—	—	—
5	—	—	58	84	—	—	59	—	—	—
6	—	—	46	—	—	—	47	—	—	—
7	—	—	—	78	—	—	—	73	—	77
8	—	—	—	91	—	—	—	—	—	—
9	—	—	—	92	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	93	—	—	—	—	—	—

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Բառարանը կազմելու համար հիմնականում օգտագործվել են՝

1. Անառնան Հր. Հայերէն արմատական բառարան, հ. Ա—է, Երևան, 1927—1935:

2. Անառնան Հր. Թուրքերենի փոխառնալ բառերի հայերէնի մէջ, «էմի-նեան ազգագրական ժողովածու», հ. Գ, Մոսկուա—Վաղարշապատ, 1902:

3. Գեորգ Գպիր, Բառարան պարսկերէն բոտ կարգի հայկական աշխու-րհնից... Կոստանդնուպոլիս, 1826:

4. Կաբապետեան Պ. Զ. Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն, Կ. Պոլիս, 1912:

5. Կիրակոսեան Գ. Բառարան պարսկերէն-հայերէն, Թեհրան, 1933:

6. Մալխասեանց Ստ. Հայերէն բացատրական բառարան, հ. Ա—Դ, Երևան, 1944—1945:

7. Նոր բառգիրք հայկապեան լեզուի, հ. Ա և Բ, Վենետիկ, 1836—1837:

8. Баранов X. K. Арабско-русский словарь, Москва, 1957.

9. Миллер Б. В. Персидско-русский словарь, Москва, 1953.

10. ترمذی، لغت نامه، دهخدا (Դեհիդա, Բառարան, Թեհրան, 1325/1946):

11. فرهمدسار یا فرهنگ نفیسی، جلد ۱-۵، تهران ۱۳۳۴-۱۳۱۷ (Հանրադիտարան կամ Նաֆիսու բառարան, հ. 1-5, Թեհրան, 1317-1334 : 1938—1955):

Բառարանում բերված են նուշիրվանի խրատների հայերեն թարգմա-նություն մեջ հանդիպող ինչպես բոլոր օտար, այնպես նաև զրաբարյան ու բարբառային զմարմատ բառերը: Հետաքրքրություն են ներկայացնում մասնավորապես այն ձևերը, որոնք պատճենավորված են օտար բառերի հիման վրա կամ կազմված են նրանց օգնությամբ: Բառարանի վերջում առանձնակի տրվում են «Տղայություն մինչև յերիտասարդություն...» խրատա-կանի բառերը:

Բառացանկը կազմված է հետևյալ սկզբունքով. նախ տրվում է բառի այն ձևը, որը պահպանված է հրատարակվող բնագրում: Այստեղ արաբերեն-

պարսկերեն բառերի ձայնեղները մեծ մասամբ պահպանված են նույնությամբ: Ձայնավորների տառադարձման մեջ կուռ օրինաչափություններ չեն նկատվում: Անշուշտ այս տարատեսակությունները հետևանք են լրենց գրիչների լեզվական առանձնահատկությունների:

Բառահիմքին հաջորդող փակագծերում տրվում են բառի այլևայլ տառադարձությունները՝ ըստ խրատների տարընթերցումների: Այնուհետև, եթե բառը փոխառյալ է՝ նշվում է լեզուն: Փոխառյալ բառերը ճնշող մեծամասնությամբ արաբերեն են, սակայն հայերենում փոխառված են պարսկերենի միջնորդությամբ, ուստի նշում ենք արաբ.-պարսկ.:

Բառի արաբատառ պատկերի հետ միաժամանակ տրվում է նրա լատիններեն տառադարձությունը, որը շափաղանց կոչությամբ մասնագետների աշխատանքը համեմատությունների ժամանակ: Այնուհետև տրվում են բառի մասոսները, որոնցից առաջինները հիմնականում տվյալ բնագրի մեջ բառի տեղեցած նշանակությունն են: Վերջում վկայակոչվում են նուշիրվանի այն խրատները, որտեղ օգտագործված է տվյալ բառը. փակագծերում հայերեն այբուբենի գլխատառերով նշվում է թարկը (բաժինը), իսկ արաբական վկանշաններով՝ խրատի համարը ըստ սույն հրատարակության:

Եթե տվյալ բառը գտնվում է տարընթերցումների մեջ, ապա թարկի առառանիշից առաջ տրվում է ձեռագրի պայմանական համառոտագրությունը:

Աստղանիշով (*) բերված օտար բառերը բացակայում են Հր. Աճառյանի «Հայերէն արմատական բառարանում», իսկ եթե այդ բառը բերված է Մալխասյանցի «Հայերէն բացատրական բառարանում», ապա համապատասխանաբար նշվում է և դա:

Խրատք նուշիրվան րազուռրի

* Աբլահ—արաբ.-պարսկ. **أَبْلَاح** (ablah) — «հիմար, տգետ»:

Աբլահ մարդուն ու խումբին ու հարբածին խրատ մի տաք (Ը—2)

* Ալմաս—պարսկ. **الْمَاسِ** (almās) — «աղաման»:

Ալմատ. բառ. աղամանի բառի տակ ալմաս համարում է բարբառային, իսկ Բացատր. բառարանը՝ գրական:

Եւ թագն էր եաղութ և զմրութ ակամբ և ալմասով և լաճիվարդ քարով
յօրինեալ (P, մուտք)

* Ահո—արաբ.-պարսկ. **أَهْد** (ahd) — «երդում, խոստում»:

Ջերդումն և զպայմանն որ է ահո ու աման մի կոխէք (P, ԺԲ—8)

Աղուք—տե՛ս եաղութ:

* Աման—արաբ.-պարսկ. **أَمَان** (amān) — «խոստում, պայման»:

Ջերդումն և զպայմանն որ է ահո ու աման մի կոխէք (P, ԺԲ—8)

Ամանաթ—արաբ.-պարսկ. امانات (amānat) — «ավանդ, հավատարմություն»:

Ու ինչ ամանաթ պահէք անպակաս ի յետ տղէք (D, ԺԴ—8)

Անասլ—տե՛ս ասլ:

Անդիխսիս—«անդալաճան, հավատարիմ»:

Գրականության մեջ հաղորդված կան դեղիս ջըուրը շարժելով՝ պղտորելը», դեղիխեալ «ծփուն, շարժելով պղտորված (ջուր)», դեղեղ «դալաճան, նենգավոր», դեղիխիլ «կրքոտ, անհանգիստ բնավորություն ունեցող» (Արմատ. բառ., հ. Բ, էջ 495—496):

Սիրեկեացն անդիխսիս կացիք (D, ԺԹ—7)

* Ապրահ—պարսկ. ابراه (abrah) — «զլխարկի, հազդուտի դրսի կողմը»:
Միջնադարյան արևելքում գործածվող փաթեթավոր զլխարկի երեացող մասերը: Տվյալ դեպքում համադր է քարի (տե՛ս) բառին:

Հ. Ն. Ակինյանը շփոթել է պարսկերեն ابراه (abrah) «ջրանցք» առու, ջրմուղ» բառի հետ («Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 101):

Յերկու (A յերկրորդ) ապրահն գրած էր (ABEJ, Բ)

Ի հինգերորդ ապրահն գրած էր (ABE, Ե)

* Ասլ—արաբ.-պարսկ. اسل (asl) «արմատ, ծագում, հարադատ, ցեղ»:

Այս իմաստով բառ հայերենում գործածված չկա: Բացատր. բառ. որպես բարբառային բառ ունի ասլի «արմատ ձգած, արմատակալած (բույս)»: Ան ժխտական մասնիկի հավելումով՝ անասլ նշանակում է «անազնվազարմ, ոչ ազնվական»

Անասլ մարդկաց կին մի ուղէք (է—10)

Աարլ—տե՛ս յելլ:

* Ար[զ]աղ—արաբ.-պարսկ. ارزاق (arzāq) — «պաշար, մթերք, ուտեստ»:

Ա ձեռագրում բառս առաջ է, իսկ մյուս ձեռագրերում՝ աջողություն, կերակուր, քաղբիր, հոգս, զախիրա: Ըստ Ն. Ակինյանի («Հանդէս ամսօրեայ», 1935, էջ 101) արաբ. عرق (araq) «օղի» բառն է: Այս նշանակության կիրառման դեպքում խորհուրդը անհարիր է հնչում խրատականի ոգուն: Ըստ երևույթին արաբ.-պարսկ. առգաղ «մթերք, պաշար» բառն է զ-ի անկումով: Անդամ ձեռագրերից մեկը (K) բառիս դիմաց ունի «կերակուր»: Պարսկերեն L ձեռ. զուզահեռ խրատն է کار زمستان بتایستان میفکند «Զմռան գործը ամառվան մի թողիք»: Նուշիրվանի հայերեն խրատների 1708 թ. հրատարակության մեջ «պաշար» իմաստով է հասկացվել և փոխարինվել է արաբ.-պարսկ. զախիրա (ذخیره—zaxire) «պաշար» բառով (տե՛ս «Գիրք պատմութեան Պղնձէ քաղաքին, Կ. Պոլիս, 1708)

Միջին հայերենում այս նույն արգաղը տառադարձված է ըոզակ «ապրանք» իմաստով (տե՛ս Արմատ. բառ., հ. Բ, էջ 1064):

Ձմռան ար[գ]ալն ամառն հոգացէք (ԺԸ—1)

* Արղալ—արաբ.-պարսկ. اَرْغَاب (arqāb) — «ցանկություն, տենչ»:

Արղալմ մի սիրէք, որ հանգիստ կենայք (ԺԶ—7)

Արտուրալ—«շտապել, աճապարել»:

‘ օ Ի բաներն մի արտուրալմ (Ա—4)

Գէշաուր—հալանաբար «զէշ մարդ, հոռի»:

Հետ գէշաուրն մի գիշանայք (Ի—1)

Դարալայ (տապրայ, տարպայ)—արաբ.-պարսկ. دَرَبَا (zarba) — «անդամ, հարված»:

Արմատ. բառ. ունի տարալայ:

Ջամենայն կտաւ և դրան՝ Ժ դարալայ չափեցէք և ապա կտրեցէք
(հմտ. խմբ. ԵԶ, 28)

Ջամէն բան և գկտան Ժ տապրայ չափեցէք և ապա կտրեցէք (Բ,
Բ—3)

Դեկլան—«զահեկան»:

Ընդ դեկնով գնածքն կուի մի առնէք (է—7)

Դիր—«1. գերեզման, 2. անդամ»:

1. Ի հետ մահու պիղծ դիր մի դնէք (ԺԳ—6)

2. Ջձեր հալան Ժ դիր ձեցէք և ապա կտրեցէք (Բ, Բ—3)

Եաղուր (աղուր)—արաբ.-պարսկ. يَغَاوُت (yāqut) — «հակինթ»:

Աճառյանը «Արմատ. բառարանում» (հ. Ա, էջ 159) և «Հայոց լեզվի պատմության» մեջ (հ. Բ, էջ 275) բառս փոխառյալ է համարում թուրք. يَغَاوُت (yāqut) ձևից, բայց յակինթ բառահոգվածում վկայակոչում է Հյուրշմանին, որը աղուր արաբերենից է դնում (հ. Դ, էջ 1226): Yāqut գործածվում է արաբերենում, պարսկերենում, թուրքերենում, քրդերենում և այլ լեզուներում: Հայերենում գործածված Եաղուր-աղուր ձևերը ավելի մոտ են պարսկերենի արտասանությանը, որտեղ ق (զ) ընդհանրապես ունի Դ հնչումը: Մալխասյանցը Բացատր. բառարանում Եաղուրը փոխառյալ է համարում պարսկերենից և դնում որպես բարբառային բառ:

Եվ էր գրած լուրջ Եաղուր ակամբ և բացած զմրուխտամբ (Մուսթ,
տող 8)

Չին—պարսկ. زيان (ziān) — «վնաս»:

Եղիշի մոտ վկայված կա զեան: Միջին հայերենում սրանից կադմ-վել են զեհարաւ, զեհակար «վնասակար», զեհիլ (զեհիլ) «վնասիւի», վզեան «վնաս, տուգանք» (տե՛ս Արմատ. բառ., հ. Բ, էջ 927)

Զզեհի ժամն լաւ գիտացիր քան զայլ ժամսն (Դ—2)

Զմրուր—արաբ.-պարսկ. زمرد (zumrud) — «զմրուխտ»:

Եւ թագն էր հաղուժ և զմրուր ակամբ և արմատով և լաճիւլարդ բարով յօրինեալ (Բ, մուտք)

Ընզակ—արաբ.-պարսկ. ارزاق (arzāq) — «ինչը, ապրանք, մթերք, ուտեստ»:
Տե՛ս նաև աբզալ:

Արաբ. رزق (rezq) բառի հոգնակին է: Բացատր. բառ. զնում է որպես բարբառային բառ:

Ի նորելուկ մարդուէ բոզակ մի ուզեր (հմտ. խմբ., ը 18)

Իարկ—պարսկ. تارك (tark) — «բաղձանկյուն որևէ իրի երեսները»:

Պարսկերենում ոգտագործված է «սաղավարտ, փաթոթավոր գլխարկի ծալքերը» իմաստներով (Նաֆիսու բառարան, էջ 855): Միջին հայերենում հաղորդված է «աղամանդի երեսները» իմաստով: Աճառ-յանը բառիս ծագումը ստույգ չի համարում, չնայած հիշատակում է, որ Հացունին պարսկական սաղավարտ իմաստից է համարում (Արմատ. բառ., հ. Բ, էջ 1155): Ն. Ակինյանը սխալմամբ նույնացրել է արաբ. طارق (tarīq) «ճանապարհ, ուղի, անցք» բառի հետ (ՀԱ, 1935, էջ 102): Նուշիրվանի հայերեն խրատների 1708 թ. հրատարակության մեջ բառս փոխարինված է անկիւնով (տե՛ս «Գիրք պատմութեան Պղնձե քաղաքին, Կ. Պոլիս, 1708)

Եւ գրած էր յամէն քարկ ժ բան (մուսւ. տող 3)

Յառաջին քարկն գրած էր (Ա. և հաջորդները)

Իրդբիր (Թադրբր, Թայտպր, Թրթրիր, Թպտիր, Թպտր, Թտրիր, Թտպիր)—
արաբ.-պարսկ. تدبير (tadbīr)—«խորհուրդ, միջոց, հնարք, խոհամու-
թյուն»:

Մեր բառարաններում հաղորդված է այլևայլ տառադարձումներով՝
րեդբիր, րեդպիր, րրտպիր ևն:

Ի տղայոց րրդբիր մի առնուք (Թ—3)

Զամենայն բան րրդբիրով արարէք (ԺԸ—7)

- * Թլանել—«տնազել, ծաղրել, անարգել»:

Աճառյանը «Առձեռն բառարանից» բերում է քլան առնել՝ «արհամարհել, անարգել» իմաստով, բայց բառի ծագումը անստույգ է համարում. բառի առջև ոչ մի նշան չկա: IV ձևադրերը մեկնում են այսպես. «Յլահէք, որ է տնազէք»: Արդյո՞ք բառս առաջացել է արաբ.-պարսկ. تلاحى (talāhi) «հայհոյել» ձևից:

Իսկի զմարդ մի քլանէմ (ԺԲ—1)

Ձծերոց խրատն մի քլայնէմ (Բ, Ժ—8)

- * Թլայ—արաբ. ط, պարսկ. ت (talā) —«ոսկի»:

Աստընվորս ձեզ քլայ շթվենայ (Բ, Ի—3)

Ժղլել—«զբաղվել, զբոսնել»:

Արմատ. բառ. ունի ժղուլ բառի տակ ժղլել «զբոսնուլ»: Այստեղ Աճառյանը բառիս ծագումը անստույգ է համարել. բառի առջև ոչ մի նշան չկա: Մինչդեռ է հատորում և «Հայոց լեզվի պատմության Բ. հատորում (էջ 193) ժղուլ համարում է փոխառյալ արաբերենից՝ شغل (šūgl) «զբաղմունք». սա նույնությամբ օգտագործվում է և պարսկերենում:

Ամենայն սք յիւր արուեստն ժղլեցէմ (ԺԵ—10)

Լանիլարդ—պարսկ.-արաբ. لاجورد (lājvard) —«գոճազմ քարը և նրանով պատրաստված կապույտ ներկ»:

Արմատ. բառ. ունի լազուարբ բառի տակ: Բացատր. բառ.՝ լանվարդ:

Եւ թաղն էր... լանիլարդ քարով յօրինեալ (Բ, մուտք)

- * Լայելս—արաբ.-պարսկ. لايق (lāyeq) —«արժանի, հարմար, պատշաճ»:

Ամէն մարդ զձեր լայելս խօսքն ասացէք (Ը, ԻԱ—10)

Լուրջ—«պայծառ, բաց կապույտ գույն»:

Եւ էր զրած լուրջ եազույթ աղամբ և բացած զմրուխտամբ (Մուսթ. տող 8—9)

- * Խարն—արաբ.-պարսկ. خاړ (xarj) —«ծախս»:

Բացատր. բառ. դնում է որպես բարբառային բառ:

Ձտանն խարնն վատտակին կորայ տրէք (IV, Ե—3)

Խէչ—«կողքին, հետ, կշտին»:

Ի մէջիսն ի ձեր նմանոյդ խէչ նստէք (հմտ. խմբ. 78)

Խիլար—տե՛ս հիլար:

Խումար—արաբ.-պարսկ. خمار (xumār) —«զարվիսում, արբեցությունից նոր սթափված»:

Աբլահ մարդուն ու խումարին ու հարբածին խրատ մի տաք (Ը—2)

* Խրքնալ—«ցանկանալ, մի բանի աչք ունենալ»:

Այս բառը Ն. Ակինյանը (ՀԱ, 1935, էջ 102) արար. خرب (խարբ) «գողանալ, կորզել» արմատից է կազմված համարում:

Խրատում ասված է՝ «Յորբերոյ իրք մի խրքնաք»: Պարսկերեն R և L^2 ձևադրերը դրան համազոր ունեն $\text{دمال يتيمان طمع مكنيد}$ «Որբերի ունեցվածքի նկատմամբ ազահոթյուն մի անեք», իսկ L^1 -ի ունի دمال يتيم رغبته «Երբեք որբի ունեցվածքը մի ցանկացիր»: Պարսկ. այս տարբերակը բառիս դիմաց ունի رغبته (րխրաք, բղրաք) «ցանկություն, տենչ»՝ արար. رغبت (րխր, բղր) արմատից, որը հայերեն տառադարձելու ժամանակ հավանաբար տառերի հոսեառաջնությամբ, մի դուցե բ-ով բառեր շտկսելու հետևանքով, դարձել է խրք+նալ ցցանկանալ, մի բանի աչք ունենալ»: Գրիգոր Մագիստրոսի մոտ օգտագործված կա խարբ, որը Հ. Գր. Սարգսյանը արար. خراب (խարար(ալ)) «ապականել, ավրել, փճանալ» բառից է համարում «փճացած» նշանակությամբ («Բազմավէպ», 1927, էջ 243): Աճառյանը խարբ թարգմանում է ազան (Արմատ. բառ., հ. Գ, էջ 410), որ մեր կարծիքով ճիշտ է, բայց ոչ վրացերեն ღრბი ձևից, ինչպես նա է նշում, այլ արաբերեն رغبت (րխր) արմատից՝ Ե և Խ հոսեառաջնությամբ:

Յորբերոյ իրք մի խրքնալ (ԺՁ—6)

* Կորայ (կօրլ)—Ուրբ. հետադրություն ڪوړا (gora) —«նայելով. որպես, իբրև»:

Ձտանն խարճն վաստակին կորայ ալլ (IV, Ե—3)

Ի հետ մարդոյ զսէրն և զմօտօորութիւն ժամանակին կօրլ արարէք, (IV, Ժէ—7)

* Կուն—թրք. کون (kun) —«ուժ, զժվար, կարողություն»:

Կուն անկ Վշտացնիկ, բոնանալ»:

Բացատր. բառ. ունի կունկ «կալի» բարբառային բառը, որը թերևս այս կուն-ից լինի:

Ձևը հնազանդելոցն կուն մի անէք (P, Ը—7)

* Հալալ—արաբ.-պարսկ. حلال (halal) —«արդար, օրինավոր, անխար-դախ»:

Բացատր. բառ. ունի որպես բարբառային բառ:

Ջսկիզրն աղատութեան ի ձեր հալալ արդեանցն արարէք (Ժէ—3)

* Հաւասել—«փափագել, ցանկանալ, մեկի ունեցվածքի նկատմամբ աչք ունենալ»:

Բառս կազմված է արաբ.-պարսկ. հաւաս هواس (havas) «կիրք, փափագ, ցանկություն» բառից՝ հայերեն և լծորդության հավելումով:

Բացատր. բառ. ունի հաւս, հաւաս որպես բարբառային բառ:

Որբերու մալի տոնելու մի հալ(ս)ասիւ (11, ԺԶ—6)

Հարկեալ—«պատմութիւն, մեծարանքի արժանի, պատկառելի»:

Սէր հետ հարկեալացն զիւր (ԺԷ—5)

Հիլալ—արար.-պարսկ. حَيْلَاتٌ, حَيْلَاتٌ (hīlat, hīlat)—«նեղոթյուն, խա-
րերայութիւն»:

Արմատ. բառ. ունի հիլալ:

Ի չար կնոջ հիլալէ, պատրաստ կացէր (Թ—5)

* Ըսեալ—պարսկ. ԸՍԵ (honaṣ)—«արհեստ, արվեստ, հնար»:

Հնում բառս փոխ է տոնվել պահլավերենից հետո ձեռք «հնար,
միջոց, վարպետ, կէք, կարելութիւն» նշանակութեամբ (Արմատ. բառ.,
հ. Գ, էջ 336), մինչդեռ ըսեալ փոխառութիւնն է պարսկերենից նոր
խմատով:

Տղայոցն արուեստ ու ըսեալ ուսուցէր (Բ, Ի—5)

Ձիւր—«պարզի, բնական»:

Եւ սակաւ ձիւրս խաղաւորաց մեծագոյն զիտացէր (Հմտա. խմբ. 13)

Ղալաւ—արար.-պարսկ. ԳԼԵ (qalāt)—«սխալ, թերութիւն»:

Արմատ. բառ. ունի խալաւ, Բացատր. բառ.՝ ղալալ՝ որպէս բար-
բառալին բառ:

Ձեր սիրելեացն զիւրեանց ղալաւն յիմացուցէր (ԺԷ—9)

Ղալլ—արար.-պարսկ. ԳԼՎ (qavī, qovī)—«խոստում, պայման»:

Արմատ. բառ. ունի ղալլ:

Ձերգոմն ու ղալլին պինդ պահեցէր և մի ստէր (Ծ, ԺԲ—8)

* Ղելլալ—արար.-պարսկ. ու թուրք. ԳԵԼԵԼ (qeybāl)—«բացակայութիւն»:

Իշխանաւորն սակաւ սիրեցէր, բայց ի ղելլալքն զինքն մեծ սիրեցէր
(Բ, ԺԱ—3)

* Ալեհիլ—արար.-պարսկ.-թուրք. ԵԼԵԼ (jāhel)—«տղետ», փոխաբերաբար՝
«երթաւարդ»:

Բացատր. բառ. ունի չալիլ:

Տղայոց և ճեհիլաց հետ թէտպիր և մուշաւերէ մի անէր (Բ, Թ—3)

Աօշալ—«բամբակեղ, չարախոսել»:

Արմատ. բառ. ունի ճօշ բառի տակ:

Թէպէտ որ անխել էր զմարդ մե հաշիւ (Ծ, ԺԳ—3)

Թէպէտ և աղեկ էր զչարն մի ճօշալ (Բ, ԺԳ—3)

Մալ—արաբ.-պարսկ. مال (māl) — «ապրանք, ունեցվածք»:

Որրերու մալի առնելու մի հա(օ)սսիք (IV, ԺԶ—6)

Զողորմութիւն ի ձեր հալալ մալէն արարէք (IV, ԺԷ—3)

Մանկիլ—տե՛ս մհալայ

Մժղիլ—«գրադվել»: Տե՛ս նաև ժղիլ:

Արմատ. բառ. ունի մշղիլի «գրադվիլ, հետը պարապիլ», փոխառ-
յալ արաբերենից՝ مَشْغُول (mašqul) «գրադված» (հ. Դ, էջ 1084—
85): Բացատր. բառ. մժղիլի դնում է որպես բարբառային բառ, բայց
չի նշում, որ փոխառված է արաբերենից:

Ամէն որ թող իւր արուեստն մժղիլի (P, ԺԵ—10)

Մենիխ—արաբ.-պարսկ. مَجْلِس (majles) — «հավաքութիւն, ժողով»:

Բառարաններում հաղորդված է այլևայլ տառադարձումներով՝ մեշ-
լիս, մեշլիս, մենիս, մշլիս ևն:

Երբ ի մենիխ նստիք զձեր զրուցն տուք (K, Բ—2)

Ի մէնիսն ի ձեր նմանոյդ խէշ նստէք (հմտ. խմբ., 78)

* Մհալայ (մահալէ) — արաբ.-պարսկ. ماهاله (mahalle) — «թաղ, փողոց»:

Բացատր. բառ. ունի մհալայ որպես բարբառային բառ:

Ի զէշ մհալայլ, և ի պեղծ զբացիներու ի զատ կացէք (D, Զ—4)

Ի պիղծ մհալէլից ի զատ կացէք (P, Զ—4)

* Մուշավերէ — արաբ.-պարսկ. مشاورة (mosāvere) — «խորհրդակցու-
թյուն»:

Տղայոց և ճէհիւաց հետ թէտպիր և մուշավերէ մի անէք (P, Բ—3)

* Մուֆերտիկ — «մունետիկ, սուրհանդակ»:

Հավանաբար արաբ. مَوْفِق (moʿīq) «սուրհանդակ» բառն է, որ
մունետիկի ազդեցութեամբ զարձկն է մուֆերտիկ: Պարսկերեն «սրատ-
նամակի» մուտքում նույնպես մոնադի (مناذی — մունետիկ «ազդա-
րարություն») է օգտագործված:

... նա մուֆերտիկն կանչէր ի քաղաքն, որ գային ու հասկանային,
թէ ինչ էր զրած ի թագաւորին թագն (D, մուտք):

Յէղլ — արաբ.-պարսկ. عا دل (ādel) — «արդար»:

Արար. այս բառը փոխաբերաբար պարսից մեջ նշանակում է
«կշիռ»: Այս իմաստով հայերենում մեկ անգամ գործածված կա Ուսհա-
յեցու մոտ (էջ 120) ասիլ տառադարձումով (տե՛ս Արմատ. բառ.,
հ. Ա, էջ 597): Նույն նշանակութեամբ Բացատր. բառ. ունի ասլ: «Ար-
դար» իմաստը առաջին անգամ է նշվում:

Կայր թագաւոր մի պարսիկ, անուն նորա Նուշիրուան շէղ (Մուսի)

* Նաֆէս—պարսկ. ناکس (nākas) —«նենդ, վախկոտ, ստոր»:

Հետ ժլատ ու նաֆէս մարդկացն մի դատիք (IV, ԺԲ—4)

* Նաֆէսուրիւն—«նենդութիւն, ստորութիւն, վախկոտութիւն»: Տէ'ս նաֆէս:

Ի նաֆասուրենէ փախիք (IV, Ժէ—1)

Նենգաժոտ—«նենգաժոր, խորամանկ»:

Ի նենգաժոտաց փախերութ (K, Ժ—11)

* Նորֆսակ—«հանկարծ հարստացած մարդ, նորեկով»:

Կազմված է պարսկերէն նոֆիսե (نوكيسه—nokise) նույնիմաստ բառի պատճեննալորումով: Համառոտ խմբագրութիւնը համազոր խրատում ունի նորեկով (խրատ 18):

Փոխ ի նորֆսակ մարդոյ մի առնութ (է—4)

Շառ—արաբ.-պարսկ. شَر (šar) —«խոռովութիւն»:

Ի մէջ այր և կնոջ, ծառայի և աղատի շառ մի ձգէք (Ժ—6)

Շօր—պարսկ. شور (šur) —«աղի»:

Արմատ. բառ. ունի շոր, Բացատր. բառ.՝ շոռ, որպէս բարբառային բառ:

Ի շօր տեղն ծառ (V սերմն) մի ցանէք (IV, է—1)

Ոխտ—արաբ.-պարսկ. وقت (vaqt) —«ժամանակ»:

Արմատ. բառ. ունի վախտ:

Ի տղայութեան ոխտն զծերութիւն ի միտ առէք (D, ԺԶ—9)

* Պուրն—արաբ.-պարսկ. پورج (borj) —«թաղի ատամնաշարերը, բուրգ, աշտարակ»:

Բացատր. բառ. ունի պուրջ, բուրջ որպէս բարբառային բառ:

... եւ էր զուգած ի յայն թաֆն Ի' պուրն (D, մուտք)

* Ռազ—պարսկ. راز (rāz) —«զաղտնիք»:

Զմարդկաց ըռազն և զխորհուրդն պահեցէք (F, Ի—7)

* Սէր (իմա՝ սէյր)—արաբ.-պարսկ. سير (seyr) —«զբոսանք»:

Բացատր. բառ. որպէս բարբառային բառ ունի սէյր անել «զիտելը, նայիլը» իմաստով:

Եւ յորժամ կամենար որ ի սէր ելանէր (D, մուտք)

Տնագել—«ծաղրել, կատակել, ալպանել»:

Կազմված է արար.-պարսկ. **تند** (tanZ) —«ծաղր, հեղնանք» բառից **گ**. Ել լծորդության հավելումով:

Իսկի զմարդ մի թլա՛հէք, որ է տնագել (IV, ԺԲ—1)

Տու՛ննած—«տանջված, տկար, տուկատ»:

Ընդ տու՛ննած մարդոյն կոխ մի առնէք (VI, է—7)

Տօլվարաւոր (տօվլաթաւոր)—«հարուստ, ունեւոր»:

Կազմված է արար.-պարսկ. **دولت** (dovlat) «հարստութիւն» բառից **ت** հայերեն աւոր վերջածանցի հավելումով:

Ընդ տօլվարաւորն մի նախանձիք (ԺԱ—7)

Քոսել—տե՛ս Բսել:

Քսել, Բոսել—«բամբասել, բանսարկել»: Տվյալ ղեպքում զոյականաբար է օգտագործված՝ «բանսարկու» իմաստով:

Ի տեղի որ Բսել կենայ՝ աղանջ մի դնէք (Ի—9)

Թազաւորաց Բոսելոյ մտիկ մի առնէք (ԺԵ—5)

Քսմոս—«բանսարկու»:

Ի Բսմոս մարդկաց հաւատք և աղուհաց մի քնքշաք (է—6)

Փանաֆի—«նվաստ, անարդ, չբավոր»:

Եւ թազաւոր որ թէպէտ և փանաֆի լիցի նուաստագոյն մի տեսնէք՝
(հմտ. խմբ. 41)

Տղայութիւնն մինչև լեթտասարգութիւն...

* Բատ—պարսկ. **بَدَد** (bād) —«քամի, հոգմ»:

Խրատի մեջ բառիս իմաստը մոտավոր ենք համարում. թերեւ աղ-նարկվում է ամառը անհոգությամբ ժամանակ անցկացնելուն:

Ով ամառն զուտ բատին,
Նա ձմեռն հետ պատին (34)¹

* Բաֆալ—արար.-պարսկ. **وفا** (vafā) —«հալատարմութիւն, վստահութիւն, անկեղծութիւն»:

... շունն բաֆալ պահէ... (16)

* Բեղիաս—պարսկ. **بی‌قیاس** (bi-qīās) —«չափազանց, անհատնում»:

Կազմված է պարսկ. բի(բե) ժխտական մասնիկից և արար. **قیاس** (qīās) «չափել» բառից:

Բեղիաս մալ է առողջութիւնն (28)

¹ Փակագծերում նշվում է խրատի համարը:

* Բունիաթ (պունենաթ) — պարսկ. > بونياډ (bonyād) — «հիմք»:

Յիշտապ զովլաթն բունիաթ չունի (36)

* Գահ ու բեգահ — պարսկ. > گاه و بیگاه (gāh-o-bi-gāh) — «ժամանակ ու անժամանակ, ժամ ու անժամ»:

Գրիգորիս Ազթամարցու տաղերում հանդիպում ենք՝ կահ ու պե-
կահ:

Աղամայ որդի գահ ու բեգահ ազոթք արա (6)

* Գանգաշ — պարսկ. > گنگاش (kangāš) — «խորհուրդ»:

Գանգաշ անել — «խորհել, խորհրդածել, մտածել»:

Խոսքն զերթ զքամի է ի բերանն և որպէս նետ ի յաղեղն. գանգաշ արա
և ապա թող որ դնայ (4):

Գումբէթ (գումեթ) — պարսկ. > گنبد (gonbad) — թուրք. > گمبەت (gombet
«գմբէթ»:

Արմատ. բառ. ունի զմբէթ բառի տակ որպէս բարբառային ձև:

Բարի խոսքն և խրատն մօտ յանգէտն էնց է, զինչ թուրքմանն ի վերայ
գումբէթին ընկուզն ցանէ (52)

* Գունահ — պարսկ. > گناه (gonāh) — «մեղք, հանցանք, սխալ»:

Ով մեծ ի զարմացմամբ զգունահն ուզէին (*) մեք արարէք (71)

Դովլաթ (տովլաթ) — արաբ.-պարսկ. > دولت (dovlat) — «հարստութիւն»:
Տե՛ս նաև վերը տովլաթաւոր:

... Դովլաթն արթոյն մարդոյն է (6)

Յիշտապ դովլաթն բունիաթ չունի (36)

Զւն — տե՛ս վերք:

Ամէն զւն մարդոյն խրատ մի է (32)

* Զհամէթ — արաբ.-պարսկ. > زحمت (zahmat) — «նեղութիւն, անհանգստու-
թիւն»:

... էն մարդոյն որ սիրամարդ պիտի զչնդաստանի ճանապարհի
զհամէթն բաշէ (48)

Թրինն — պարսկ. > ترونج (toronj) — «նարնջի մի տեսակ, թուրինջ»:

Արմատ. բառ ունի քուրինջ:

Նարինն ու քրինն ի վերայ սարին ու՛մ տեսիլ... (15)

Չինն — արաբ.-պարսկ. > خزینه (xazina) — «զանձարան»:

Բացատր. բառ. ունի խազնայ «զանձ» որպէս բարբառային բառ:
... Զորս իր ի խազինն աստուծոյ ոչ կայ (70)

Խապար—արար.-պարսկ. خبر (xabar) —«լուր, տեղեկություն»:

Բացատր. բառ. ունի խաբար որպես բարբառային բառ:

... Յաստուածային գիտութենէն խապար շղիտեմք (17)

Խումարութիւն—տե՛ս վերը խումար:

... Ի խումարութենէ պատրաստ կացիր (44):

Հանար—արար.-պարսկ. حاجت (hajjat) —«կարեւորութիւն, կարիք, գործիր»:

Բացատր. բառ. ունի հաշար որպես բարբառային բառ:

Ի՛նչ ոսկին ասէ՛ ես Հնդաստանի հմ, ի՛նչ հանար է. մէհէնկն կու ճա-
նաչէ (35)

Հիլլար—տե՛ս վերը:

Բան աղօթքն է, և արուեստ շինականութիւն, այլն ամենայն հիլլար է
և հաց ի ձեռն բերել (5)

Ղամ—արար.-պարսկ. غم (qam) —«հոգս, տխրութիւն, տրտմութիւն»:

Ձաստուած ունիմ և ի՛նչ ղամ ունիմ (57)

Ղարիպ—արար.-պարսկ. غريب (qarib) —«պանդուխտ»:

Աստուծոյ մարդն յարեւելք և յարեմուտք ղարիպ չէ... (51)

Ճօհար (չօհար)—պարսկ.արար.-պարսկ. جواهر (javhar, johar) —«գոհար»:

Խօսքն զինչ ճօհար է... (53)

Ձմարգարիտն և զճօհարն մօտ իմաստունի դիր (54)

Մալ—տե՛ս վերը:

Մալով մի ուրախանալ... (22)

... Բեզիաս մալ է առողջութիւնն (28)

Մահաֆ—արար.-պարսկ. محاک (mahakk) —«թուրք. مهنك (meheng)
—«փորձաքար»:

Արմատ. բառ. ունի մահակ:

Ի՛նչ ոսկին ասէ՛ ես Հնդաստանի հմ, ի՛նչ հաճաթ մահաֆ կու ճանաչէ,
(B, 35)

Մէհէնկ—տե՛ս մահաթ:

Նարինն—արար.-պարսկ. نارج (naranj) —«նարինջ»:

Ի՛նչ ոսկին ասէ՛ ես Հնդաստանի հմ, ի՛նչ հաճաթ է. մէհէնկն կու ճա-
նաչէ (35)

Արմատ. բառ. ունի նարինջ:

Նարինն ու թրինճ ի վերայ սարին ո՛վ տեսել... (15)

Նօր—նալի:

... Ի բօրիենն (°) փալթենն և նօրով ալրենն (20)

Սադաֆ (սատաֆ)—արար.-պարսկ. صدف (sadaḡ) —«զադտակարա, մար-
դարտի խեցի»:

Արմատ. բառ. ունի սատաֆ:

Խօսքն զինչ ճօհար է, ի սադաֆի մէջն զիր... (53)

* Սալաֆ—արար.-պարսկ. سلف (salaf) —«ամեն մի լավ գործ, որ
աւանդ է թողնվում, բառացի՝ նախորդ, նախնի»:

Խօսքն զինչ ճօհար է, ի սադաֆի մէջն զիր, մի՛ յամէն տեղ ցուել,
այլ ի սալաֆ տուր (53)

* Սառաֆ—արար.-պարսկ. صراف (sarraf) —«սեղանավոր, լումալափոխ»:
Բացատր. բառ. ունի որպէս բարբառային բառ:

Զինչ խօսք որ ճօհար է... սառաֆին տուր (B, 53)

Տլլում—արար.-պարսկ. طلسم (tilism) —«զյութություն, հուռութիւն»:
Արմատ. բառ. ունի տլիւսմ:

... Աշխարհիս բան ամէն տլլում է... (65)

* Օֆադար—պարսկ. وفادار (vafadār) —«հավատարիմ»:

Կաղմված է արար. وفا (vafa) «հավատարմություն» և պարսկ-
յ (dār) «-ավոր» վերջածանցով: Տե՛ս նաև բաֆա:

Կին, թուր, ձի օֆադար ո՞վ է տեսել... (16)

Ուսրայ (ուստայ)—պարսկ. استاد (ostād) —թուրք. уста (ustā) —«վար-
պետ, ուսուցիչ»:

Յառաջն ուսրայ պիտի, ապա բան (31)

РЕЗЮМЕ

Назидания—одна из самых кратких и сжатых форм средневековой прозы. Этот жанр был одним из наиболее распространенных в литературе восточных народов.

Будучи продуктом жизненного опыта народа, его нравственных понятий и мышления, назидания создавались, записывались и обрабатывались еще в древнем мире, неся на себе печать господствующей идеологии и социально-политических отношений эпохи.

До нас дошло много книг назиданий, приписываемых крупным мыслителям и деятелям, даже отдельным властителям древнего мира и средневековья. Большая часть назиданий, содержащихся в этих книгах, по своему происхождению народна. Живя среди народа, эти назидания в течение веков обрабатывались, обогащались жизненной философией народа и вновь возвращались литературе.

Назидания, щедро рассыпанные в средневековых литературных произведениях и отражавшие моральные нормы своего времени, действовали параллельно с религиозными заповедями и законами в качестве неофициальных «законов», регулировавших повседневные взаимоотношения различных классов и слоев населения. Потому и они пользовались большой популярностью, изучались в школах и провозглашались с амвонов.

Этот вид прозы выливался и в стихотворную форму, выдвигал новые вопросы и задачи, обогащал средневековую морально-дидактическую поэзию.

С этой именно точки зрения назидания имеют большое познавательное значение и достойны всестороннего изучения.

Наряду с зороастрийской религиозной литературой в сасанидской Персии процветала и назидательная. В пехлевийской литературе существовали панднамаки и андардзи (назидания), приписываемые Атарпату Мареспанту, его сыну Зартошту, его внуку Атарпату Зартошту, Бахт-африту, Бузаргмехру, Хосров Нуширвану, Вех-зад Фирозу, Атар Фарибак и Фарухзаду и другим.

В раннем средневековом Иране и в ближайших к нему странах были широко распространены пользовавшиеся большой известностью книги назиданий, которые приписывались царю Хосрову I Нуширвану (531—579).

В Фихристе Ан-Надима наряду с персидской, греческой, индийской и арабской морально-назидательной литературой упоминаются три книги назиданий Нуширвана. Одна из них известна и переведена на европейские языки и на современный фарси.

Много назиданий, приписываемых Нуширвану, содержится также в персидско-таджикской классической литературе.

Назидательная литература занимала особо важное место в древнеармянской письменности. Знаменательно, что первые слова, написанные месроповскими армянскими буквами, содержали побуждение к приобретению мудрости, к восприятию наставлений, к проникновению в их сущность: «...Познать мудрость и наставление, понять изречения разума, усвоить правила благоразумия, правосудия...» (из книги «Притчи Соломоновых»).

Эта традиция жила в веках; воспитала многочислен-
ные поколения.

В средневековых армянских рукописях, наряду с многочисленными назидательными книгами, имеются в переводе на армянский язык две редакции назиданий Нуширвана (с многочисленными вариантами), одна из которых многократно издавалась начиная с 1708 года.

Изучая армяно-иранские литературные связи, автор обратил внимание и на армянский перевод назиданий Нуширвана. Особенности языка и стиля перевода побудили его предположить, что он сделан не с арабского, как предполагали некоторые исследователи, а с персидского. Дальнейшие изыскания и сравнение имевшихся под рукой вариантов персидских назиданий Нуширвана с двумя армянскими редакциями подтвердили это предположение.

Сопоставление показывает, что армянский перевод сравнительно свободен от вмешательства писцов и редакторов, и поскольку полный персидский оригинал этих назиданий пока не выявлен, армянский перевод может явиться надежной основой для восстановления одного из полных персидских вариантов назиданий Нуширвана.

Как упоминалось выше, сохранилась книга назиданий Нуширвана на пехлевийском языке. Профессор Брагинский считает ее скучной, религиозно-лицемерной, в которую, как и в ряд других дидактических произведений того времени, проникли «мотивы бренности земного мира и упования на царство небесное» (см. «Из истории таджикской народной поэзии», стр. 231—232).

Такие черты имеются как в персидских, так и в армянских назиданиях Нуширвана, но в то же время они содержат и такие советы, которые отражают настроения

широких народных кругов, отдельные стороны их быта, взаимоотношения людей в условиях феодальной деспотии. Если в назиданиях советуется трудовому люду быть покорными и преданными властителям («Если господич рысказывает мало любви, вы любите его больше»), не завидовать имущим («Не завидуйте богачам»), не вмешиваться во взаимоотношения азатов (дворян) и их слуг, не портить их взаимоотношения («Не вносите раздора между азатом и слугой»), то с другой стороны господа призываются быть милосердными к своим подчиненным («Не бейте слугу по ненужной причине»), ограничивать свою жадность («Не соблазняйтесь имуществом сирот»), нести свою ношу собственными силами, не эксплуатировать других («Ношу вашу не нагружайте на других»).

В условиях вечных козней, страха, подозрений, предательств и измен, в которых жила господствующая верхушка, назидания рекомендуют никому не доверять («Не доверяйте слову каждого»), не разглашать своих мыслей, не сообщать людям своих дум («Мысли ваши не сообщайте людям»), в то же время дается совет не подслушивать разговоров и сплетен («Не подслушивайте»).

В назиданиях отражены и отдельные стороны торговых отношений («Взаймы у вновь, разбогатевшего не берите»), зверские нравы, основанные исключительно на наживе («Любите того товарища, от которого имеете выгоду»; «Жизнь и смерть людей, от которых не имеете выгоды, да будут вам безразличны»).

В назиданиях Нуширвана даются отдельные советы и о скромности, благоразумии, правдивости, любви к семье, верности слову, трудолюбию. В отдельности они являются благоразумными призывами и увещаниями, однако в общей ткани назиданий представляют собой

требования, которые содействуют укреплению эксплуататорских отношений.

Первоначальный вариант рассматриваемых назиданий составлен, по-видимому, в ту эпоху, когда в арабском мире пехлевийские источники во множестве переводились на арабский язык.

Унсур-ал-Меали Кей-Кавус (XI век), автор известного «Қабус-намэ», дает весьма важное сведение об обнаружении пехлевийских назиданий Нуширвана халифом Мамуном (786—833) и об их переводе на арабский язык.

«Из таких речей,—читаем в «Қабус-намэ»,—в это время вспомнилось мне несколько хороших слов и редкостных речей, передаваемых от Нуширвана Справедливого...

И знай, что так я читал в известиях про древних халифов, что халиф Мамун, да помилует его аллах, поехал на гробницу Нуширавана. Там, где была его дахма, нашел он его останки...

На стене дахмы было написано золотом несколько слов на языке пехлеви. Мамун приказал вызвать переводчиков с пехлеви. Надпись эту прочитали и перевели на арабский...» («Қабус-намэ», перевод Е. Э. Бертельса, М., 1958, стр. 83).

И действительно, дошедший до нас «Рассказ о дахме Нуширвана» (Рук. № 338 Отделения востоковедения Академии наук Таджикской ССР) в основном подтверждает сведение «Қабус-намэ».

Надо предполагать, что эти назидания с арабского были переведены на персидский язык, что и послужило основой множества вариантов. Прямые следы арабского оригинала прослеживаются в персидских вариантах. В предисловии ленинградского варианта назиданий (см. рук. С-112 Ленинградского отделения Института народов:

Азии) содержится следующий интересный намек: «Летописцы рассказывают, что в древние времена у аджамских царей было принято...». Арабы выражением аджам намекали на чужеземцев, особенно на персов. Следовательно, это предисловие свидетельствует о наличии какого-то арабского оригинала, с которого и был сделан персидский перевод.

Исследование вариантов назиданий Нуширвана показывает, что они непрерывно редактировались, сокращались и дополнялись переписчиками. Вероятно, это обстоятельство заставило редакторов последующих веков подчеркнуть, что Книга назиданий Нуширвана составлена не самим царем, а 23 мудрецами по его приказу (см. стр. 102—103 наст. книги).

Некоторые данные назиданий свидетельствуют о том, что в них использованы как письменные, так и устные источники. Не подлежит сомнению, что в книге назиданий Нуширвана приведены без каких-либо изменений многочисленные народные наставления, поговорки и пословицы. Лучшим доказательством такого предположения служит характер большей части назиданий: их лаконичность, ясность, меткость, глубина содержания, народный образ мышления; многие параллели назиданий Нуширвана мы находим в других сборниках и в диванах средневековых поэтов. В работе приведены примеры из книг назиданий Атарпата Мареспанта, Лохмана Экима и из других источников, доказывающих эту последнюю мысль автора.

В персидско-таджикской художественной литературе назиданиями Нуширвана впервые воспользовался Фирдоуси. Важно отметить, что как Фирдоуси, так и последующие писатели, обращавшиеся к назиданиям Нушир-

вана, большею частью брали из них назидания народного характера. С одной стороны, они руководствовались добрым намерением побуждать властителей быть мягче по отношению к подданным, с другой—помогать трудовому люду определять свое поведение в тяжелых социально-политических условиях.

В той части «Шах-намэ», которая посвящена Нуширвану, Фирдоуси ствел десятки страниц его восхвалению, его «всемирно известной» мудрости и справедливости. Здесь приведены в стихах многочисленные назидания, с которыми царь по разным поводам обращается к своим подданным и к престолонаследнику Ормизду. Каждое назидание в «Шах-намэ» приводится в отдельном бейте, причем Фирдоуси вплетает назидание в свое произведение с таким мастерством, что основная сущность назидания нисколько не нарушается, наоборот, она становится более глубокомысленной и художественно легко воспринимаемой.

Нужно считать вероятным, что наряду с другими первоисточниками Фирдоуси имел под рукой и персидские назидания, приписываемые Нуширвану. В этой части «Шах-намэ» немало таких назиданий, которые полностью совпадают с известными нам персидскими. Это дает автору некоторое право предположить, что Фирдоуси пользовался, очевидно, персидскими вариантами назиданий (примеры см. стр. 17—18 наст. книги).

Другой автор, который также пользовался назиданиями Нуширвана, выдающийся мыслитель XI века Унсур-ал-Меали Кей-Кавус восьмую главу своего труда «Кавус-намэ» всецело посвятил назиданиям Нуширвана. Они изложены у него свободно, носят характер толкования. Будучи одним из виднейших представителей господствующих классов, автор в основном руководствовался целью—готовить для страны правителей, и поэтому использовал соответствующие назидания Нуширвана.

В последующие века многие писатели, как Саади, Шейх-Аттар и другие, использовали в своих произведениях отдельные назидания Нуширвана. Обработанные ими назидания глубокомысленны и доведены до высокого художественного обобщения. В то же время они настолько ясны и понятны, что среди многих персоязычных народов в настоящее время более распространенны именно эти обработанные наставления—бейты, чем основные назидания Нуширвана.

Интересным источником поэтических обработок назиданий Нуширвана являются «Рахат ол-Энсан» *راحۃ الانسان* и «Книга назиданий конгорее Нушрван» *پندنامه کنگوره نوشروان* (см. рук. А-82 Ленинградского отделения Института народов Азии АН СССР).

Во второй части данной работы опубликованы научно-критические тексты пространной и краткой редакций армянского перевода назиданий Нуширвана, пять персидских вариантов и турецкий перевод. Несколько слов об этих текстах.

1. *Пространная редакция армянского перевода назиданий Нуширвана (стр. 57—80).* Для подготовки критического текста этой редакции использовано 12 рукописей и издание 1708 года. Они хранятся в Институте древних рукописей им. Маштоца—Матенадаране в Ереване и в библиотеках конгрегации мхитаристов в Венеции и Вене. За основу этого текста взята венецианская рукопись № 791, написанная в XVI веке.

Эта редакция разбита на 22 части и имеет всего 203 совета. Предполагалось, что в каждой части должно было быть 10 наставлений, но в отдельных частях не хватает по 2—3 наставления. Надо отметить, что армянские

писцы всегда вмешивались в текст, сокращая и прибавляя отдельные наставления. Поэтому в конце этого текста приводятся те наставления, которые существуют в отдельных рукописях, но не вошли в критический текст.

2. *Краткая редакция армянского перевода назиданий Нуширвана (стр. 85—93).* Для подготовки критического текста этой редакции использовано 10 рукописей, хранящихся в Институте древних рукописей им. М. Маштоца—Матенадаране и в библиотеке конгрегации мхитаристов в Венеции. Основой этого текста послужила рукопись № 1113 Матенадарана, написанная в 1616 году.

В составленном критическом тексте имеется 100 наставлений. Предполагается, что основой этой редакции явился неизвестный нам экземпляр пространной редакции: в краткой содержится ряд таких наставлений, которых не находим в рукописях пространной.

3. *Вариант «Рахат ол-энсана» (стр. 94—96).* Старейший вариант персидских назиданий Нуширвана сохранился в поэтическом памятнике XI века «Рахат ол-энсан» (راحة النفسان), изданном Шарлем Шефером в его «Персидской хрестоматии» (1883).

Каждое назидание (всего 95) здесь служило эпиграфом к восьмистишьям. В издаваемом тексте приводятся только эти эпиграфы-назидания.

Реза Кули хан Хедаят в «Маджма ол-фусаха» считает автором этого памятника Бадаен Балхи, отождествляя его с Бади Балхи. По мнению Забихуллы Сафа, они разные поэты, и автором восьмистиший является Бадаен.

В рукописном фонде Ленинградского отделения Института народов Азии Академии наук СССР хранится один из списков этого варианта (рук. С-1102) под заглавием *پندنامه نوشیروان عادل از گفتار ملک الشعرا و الحكماء بدائعی*. Этот экземпляр отличается тем, что имеет только восьмистишья, без эпиграфов-назиданий.

4. *Вариант «Храднамэ» (стр. 97—101).* В журнале филологического факультета Тегеранского университета в 1957 году было опубликовано сообщение проф. Моджтаба Минови о его поисках в хранилищах рукописей Турции. Среди сборников, выявленных им, находилась и Книга назиданий Нуширвана (рук. № 338, 574/1178—79 г., Библиотека Хафиз-паши).

По просьбе автора проф. Минови в 1960 году любезно отправил оттиски этого сборника, который носит заглавие «Храднамэ».

В этом варианте содержится 144 назидания.

5. *Ленинградский вариант (стр. 102—113).* Рукопись С-112 Ленинградского отделения Института народов Азии Академии наук СССР, написанная в 1060/1628 гг., под заголовком *پند نامه انوشیروان عادل از قول حکماء ما تقدم* содержит другую редакцию назиданий Нуширвана (всего 93). Они сгруппированы в 23 отделах с разным количеством назиданий.

Один из вариантов этой редакции сохраняется в рукописном фонде Института востоковедения Узбекской ССР за № 5255. Разночтения последнего, приведенные наряду с основным текстом, способствуют исправлению отдельных неточностей ленинградского варианта.

6. *«Сказка о гробнице Нуширвана Справедливого» (ст. 114—130).* Сборник № 338 рукописного фонда Отдела востоковедения Академии наук Таджикской ССР, написанный в 1064/1653—1654 гг. в Бухаре, имеет интересный вариант назиданий Нуширвана. Здесь они (всего 93) приведены в «Сказке о гробнице Нуширвана Справедливого» и сгруппированы в 9 частях.

Одна из переписок этой редакции, сильно искаженная, сохраняется в том же хранилище под номером 247. Здесь имеется 93 назидания, часть которых не имеет своих параллелей в рукописи № 338.

Имея в виду, что об этом источнике упоминается в «Кабус-намэ», автор счел нужным опубликовать его полный текст.

В отделе назиданий параллельно приводятся различные рукописи № 247.

7. *Вариант «Тарихе гозиде» (стр. 131—134).* Этот вариант назиданий Нуширвана сохранен в «Тарихе гозиде» историка XIV века Хамдула Мостофи. Здесь имеется всего 118 наставлений.

8. *Турецкий перевод назиданий Нуширвана (стр. 135—143).* В отдаленных краях Османской империи жило множество армян, потерявших свой родной язык и говоривших на турецком языке. Начиная с первой половины XVI века в армянскую литературу начинают проникать произведения армянских авторов на турецком языке, написанные армянскими буквами.

Турецкий перевод назиданий Нуширвана является маленьким примером этой литературы.

Текст издается на основе микрофильма рукописи № 413 Бзмарского монастыря в Ливане.

Тщательное сличение этого перевода с армянскими вариантами выявило, что основой для турецкого перевода служил пространный армянский вариант.

В конце книги имеются подробные комментарии, сопоставительные таблицы пространной и краткой редакций армянского перевода назиданий Нуширвана и словарь трудных и заимствованных слов, встречающихся в армянском переводе назиданий.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն

հրատադրությունը Իրանում և մերձակա երկրներում . . .	8
Նուշիրվանի խրատների դադափարական բովանդակությունը . . .	13
Նուշիրվանի պարսկերեն խրատականի կազմվելու ժամանակը . . .	15
Նուշիրվանի խրատականի տղրյունները	18
Նուշիրվանի խրատականի ձևագիր ու տպագիր տարբերակները . . .	21
Նուշիրվանի խրատների արտադրումը գեղարվեստական գրական- նության մեջ	29
Նուշիրվանի հայերեն խրատները թարգմանված են պարսկերենից . . .	33
«Խրատ Նուշիրվան քաղաուրի» (բնագրեր)	55
1. Բնդարձակ խմբագրություն	57
2. Համառոտ խմբագրություն	85
3. «Ռահաթ օլ-էնտանի» տարբերակ	94
4. «Խրատնամակի» տարբերակ	97
5. Լենինգրադյան տարբերակ	102
6. Աննուշիրվան Ալեկի դամբարանի հերիաթը	114
7. «Ընտրյալ պատմության» տարբերակ	131
8. Նուշիրվանի խրատների թուրքերեն թարգմանությունը	135
Հավելված. «Տղայությունն մինչև յերիտասարդություն...»	144
Մանրվագրություններ	155
Համադրական տախտակներ	170
Բառարան	187
ԲԵՅՈՒՄԵ	201

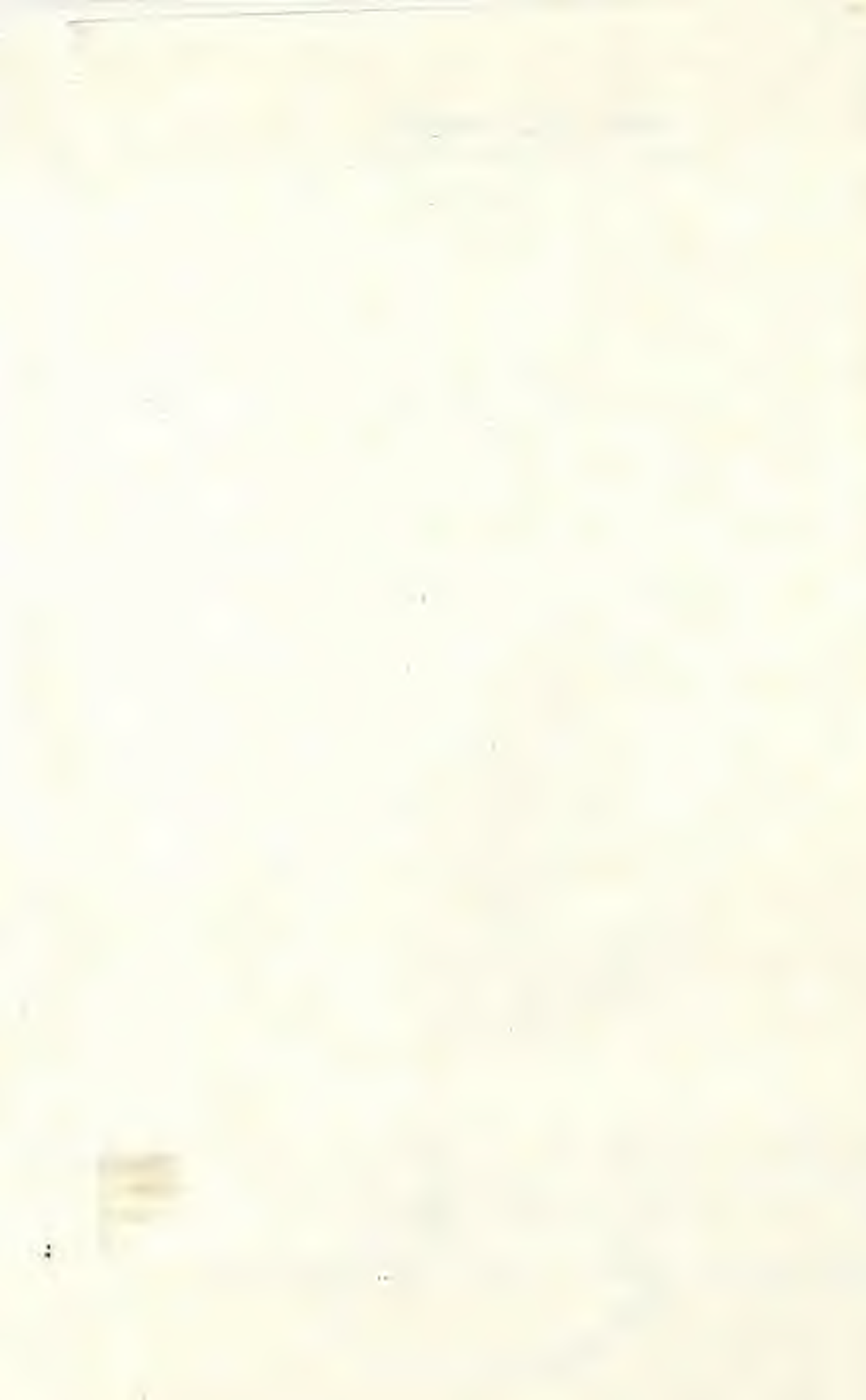
ՐԱՐԿՆԵ ԼԵՎՈՆԻ ՉՈՒԳԱՍՁՅԱՆ
 РАБРИН ЛЕВОНОВИЧ ЧУКАСЯН
 ԽՐԱՏՔ ՆՈՒՇԻՐՈՒՄՆԻ

Պատ. խմբագիր՝ Հ. Մ. Եզանյան
 Հրատ. խմբագիր՝ Ժ. Մ. Աղոնց
 Նկարչական ձևավորումը՝ Յու. Հ. Առաքելյանի
 Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Ա. Կափանյան
 Որդագրիչ՝ Ս. Կ. Ջաֆարյան

ՎՖ 04587, հրատ. № 2563, ԽՀԽ № 969, պատվեր 215, տիրաժ 1000

Հանձնված է արտադրության 1/X 1965 թ., ստորագրված է տպագրության
 25/IV 1966 թ., տպագրական 13,37 մամուլ, հրատարակչական 7,68 մամուլ,
 թուղթ 84×108¹/₃₂: Գինը 52 կ.

ՀՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչության էջժխածնի տպարան

Գ ի ն ր 52 կ.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220039336

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՍՈՒ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

A 39336

